

TARTU ÜLIKOOL
SOTSIAALTEADUSTE VALDKOND
ÕIGUSTEADUSKOND
Karistusõiguse osakond

Marika Suurpere

**EESTI ÕIGUSE KOOSKÕLA DIREKTIIVIS (EL) 2016/343 SÄTESTATUD
ÕIGUSEGA VAIKIDA JA ÕIGUSEGA ENNAST MITTE SÜÜSTADA**

Magistritöö

Juhendaja
PhD Anneli Soo

Tartu 2020

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. KAHTLUSTATAVA JA SÜÜDISTATAVA ÕIGUS VAIKIDA JA ÕIGUS ENNAST MITTE SÜÜSTADA.....	6
1.1. Süütuse presumptsioon ning selle seos õigusega vaikida ja õigusega ennast mitte süüstada kriminaalmenetluses.....	6
1.2. Õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada põhjendused	10
1.3. Kahtlustatava ja süüdistatava õiguse vaikida ja õiguse ennast mitte süüstada rakendamisala	14
1.4. Kahtlustatava ja süüdistatava õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada sisu	18
2. KAHTLUSTATAVA JA SÜÜDISTATAVA ÕIGUS VAIKIDA JA ÕIGUS ENNAST MITTE SÜÜSTADA NING SELLE REGULATSIOON DIREKTIIVI JÄRGI.....	29
2.1. Direktiivi sünd	29
2.2. Direktiivi reguleerimisese ja kohaldamisala	34
2.3. Õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada direktiivi järgi	37
3. ÕIGUS VAIKIDA JA ÕIGUS ENNAST MITTE SÜÜSTADA EESTI ÕIGUSE JÄRGI NING NIMETATUD ÕIGUSTE KOOSKÕLA DIREKTIIVIGA	44
KOKKUVÕTE	61
THE CONSISTENCY OF ESTONIAN LAW WITH THE RIGHT TO REMAIN SILENT AND THE RIGHT NOT TO INCRIMINATE ONESELF AS PROVIDED IN THE DIRECTIVE (EU) 2016/343	65
KASUTATUD ALLIKAD	70
Kasutatud kirjandus	70
Kasutatud õigusaktid.....	72
Kasutatud kohtupraktika	72
Muud allikad	74

SISSEJUHATUS

Euroopa Liit (EL) on kriminaalõiguselast koostööd teinud juba aastaid. Viimase kümnendi jooksul on keskendunud aga kriminaalõiguse harmoniseerimisele liidus. 1. detsembril 2009. aastal võeti vastu Lissaboni leping,¹ mis tõi kaasa suured muudatused ja arengu kriminaalõiguses EL tasandil. Leping hõlmab endast uusi ja olulisi sätteid, mis peaksid tugevdama EL võimet võidelda rahvusvahelise piiriülese kuritegevusega.² Euroopa Liidu toimimise lepingu³ (ELTL) artikli 82 punkti 2 kohaselt on Euroopa Parlamendil ja nõukogul nüüd pädevus kehtestada seadusandliku tavamenetluse kohaselt direktiividega miinimumeeskirjad politsei- ja õiguskooostöö hõlbustamiseks piiriülese mõõtmega kriminaalasjades. Sealhulgas on Euroopa Parlamendil ja nõukogul õigus kehtestada direktiiviga miinimumeeskirjad tagamaks isikute õigusi kriminaalmenetluses.

Euroopa Liit ei ole kogu oma eksistentsi vältel kuriteos kahtlustatavate ja süüdistatavate õigustele just väga suurt tähelepanu pööranud. Katsetused tagada kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguseid kriminaalmenetluses algasid tegelikult alles 2003. aastal, mil Euroopa Komisjon (komisjon) andis välja roheline raamatu⁴ kahtlustatavate ja süüdistatava menetluslike tagatiste kohta EL-s. Paraku ei toonud see veel kaasa muudatusi kuriteos kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagamisel. Muudatused süüdistatava ja kahtlustatava õiguste tagamisel tõi kaasa alles Euroopa Liidu Nõukogu poolt 2009. aastal vastu võetud menetlusõiguseid puudutav resolutsioon⁵ teekaardi kohta, millisega sedastati, et EL peab kehtestama ühtsed miinimumnõuded osas mis puudutab menetlusõigust, et suurendada liikmesriikide vastastikust usaldust.⁶ Nõukogu märkis, et kuigi EL tasandil on võetud mitmesuguseid meetmeid tagamaks kodanike ohutuse kõrge tase, on samuti olemas vajadus käsitleda spetsiifilisi probleeme, mis võivad tekkida, kui isik on kriminaalmenetluse raames kahtlustatav või süüdistatav.⁷ Teekaardis pakuti välja mitmeid erinevaid abinõusid, et tagada kuriteos kahtlustatavate ja süüdistatavate õigused kriminaalmenetluses, kuid nende meetmete hulka ei kuulunud veel süütuse presumptsiooni tugevdamine. Süütuse presumptsiooni tugevdamise vajaduse küsimus

¹ Lissaboni leping, millega muudetakse Euroopa Liidu lepingut ja Euroopa Ühenduse asutamislepingut sõlmitud Lissabonis 13. detsembril 2007 – ELT C 306/01.

² Lissaboni lepingu selgitus. Luksemburg: Euroopa Liidu Väljaannete Talitus. 2009, lk 2.

³ Euroopa Liidu toimimise lepingu konsolideeritud versioon, 26.10.2012 – ELT C 326.

⁴ Green Paper from the Commission – Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union, 19.02.2003-ELT 52003DC0075.

⁵ Nõukogu resolutsioon teekaardi kohta, mille eesmärk on tugevdada kahtlustatavate või süüdistatavate isikute menetlusõigusi kriminaalmenetluses, 30.11.2009 – ELT C 295/1

⁶ Nõukogu resolutsioon, p-d 6 ja 8.

⁷ Nõukogu resolutsioon, p 4.

tõstatus esmakordselt Stockholmi programmi⁸ raames, milles mainiti süütuse presumptsiooni ühe näitena õigustest, mis võiksid täiendada tegevuskavas nimetatud õigusi. Tulenevalt eeltoodust tegi komisjon 27.11.2013 ettepaneku võtta vastu uus direktiiv, milles sätestatakse ühised miinimumeeskirjad, mis käsitlevad süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte ja õigust viibida isiklikult kohtulikult arutelul. Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/343⁹ (direktiiv) võeti vastu 9. märtsil 2016. aastal ja direktiivi artikli 14 kohaselt pidid liikmesriigid jõustama käesoleva direktiivi järgimiseks vajalikud õigus- ja haldusnormid 1. aprilliks 2018. Sealhulgas tugevdati direktiiviga kahtlustatava ja süüdistatava õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada kriminaalmenetluses.

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on leida vastus küsimusele, kas Eesti siseriikliku õiguse sätted, mis käsitlevad õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada vastavad täielikult direktiivi sätetele, millega tugevdatakse kahtlustatava ja süüdistatava õigust vaikida ja ennast mitte süüstada või oleks vaja muuta siseriiklikke sätteid, et tagada direktiivis sätestatud õigused. Kuigi direktiivi ülevõtmistähtaeg on saabunud, ei ole autorile teadaolevalt direktiivi riigisisesele õigusesse ülevõtmiseks Eestis koostatud seaduseelnõud. Seetõttu ei ole analüüsitud ka õiguse vaikida ja õiguse ennast mitte süüstada vastavust direktiivis sätestatule.

Lähtudes püstitatud eesmärgist on magistritöö jaotatud kolmeks peatükiks. Esimene peatükk käsitleb süütuse presumptsiooni ning selle printsiibi olulisi aspekte- õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada, samuti õiguse vaikida ja õiguse ennast mitte süüstada põhjendusi. Järgnevalt analüüsib autor kuidas tõlgendatakse õigust vaikida ja õiguse ennast mitte süüstada rakendamisala ja sisu Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni¹⁰ (EIÕK), Euroopa Inimõiguste Kohutu (EIK) ja Euroopa Liidu Kohtu (EK) järgi. Teises peatükis annan esmalt põgusa ülevaate EL pädevusest kriminaalmenetlusõigust kehtestada. Ühtlasi käsitleb peatükk direktiivi sündi, selle reguleerimiseset ja kohaldamisala. Lisaks annab töö autor ülevaate sellest, kuidas on kuriteos kahtlustatava ja süüdistatava õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada sisustatud EL direktiivi järgi. Töö kolmandas peatükis keskendun sellele, kuidas sisustatakse õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada Eesti kriminaalmenetlusõiguses ning võrdlen, kas see on kooskõlas direktiivis sätestatuga. See on vajalik selgitamiseks välja, kas Eesti siseriiklik õigus on kooskõlas direktiivis sätestatud õigusega vaikida ja õigusega ennast mitte süüstada kriminaalmenetluses.

⁸ Stockholmi programm – avatud ja turvaline Euroopa kodanike teenistuses ja nende kaitsel. – ELT C 115, 04.05.2010.

⁹ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2016/343, 9. märts 2016, millega tugevdatakse süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte ja õigust viibida kriminaalmenetluses kohtulikult arutelul. – ELT L 65.

¹⁰ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon – RT II 2010, 14, 54.

Magistritöö kirjutamisel on kasutatud erinevaid materjale. Töö allikateks olid eelkõige direktiiv ja selle valmimist puudutavad materjalid. EIK ja EK praktika analüüs oli käesolevas töös vajalik, sisustamaks direktiivi sätteid. Direktiivi artikli 7 lõike 4 tõlgendamiseks kasutas autor ka ühte EK eelotsust. Kuna käesolev töö puudutab Eesti siseriiklikku õigust, siis on analüüsitud Eestis hetkel kehtiva kriminaalmenetluse seadustiku¹¹ (KrMS) ja loomulikult Eesti Vabariigi põhiseaduse¹² (PS) vastavaid sätteid. Ühtlasi on töö kirjutamisel aluseks olnud asjakohane Eesti kohtupraktika, samuti õigusaktide kommentaarid ning teemat puudutav eesti- ja võõrkeelne õiguskirjandust.

Tegemist on õigusdogmaatilise tööga, kus võrreldakse vastavaid Eesti õigusakte ja kohtupraktikat direktiiviga, mida on omakorda tõlgendatud EK ja EIK praktika valguses.

Märksõnad: kriminaalmenetlus, Euroopa Liidu õigus, siseriiklik õigus, põhiõigused, süütuse presumptsioon.

¹¹ Kriminaalmenetluse seadustik – RT I, 20.12.2019, 8.

¹² Eesti Vabariigi põhiseadus – RT I 27.04.2011, 2.

1. KAHTLUSTATAVA JA SÜÜDISTATAVA ÕIGUS VAIKIDA JA ÕIGUS ENNAST MITTE SÜÜSTADA

1.1. Süütuse presumptsioon ning selle seos õigusega vaikida ja õigusega ennast mitte süüstada kriminaalmenetluses

Süütuse presumptsioon on üks olulisemaid ja vanemaid kriminaalkohtumenetluse põhimõtteid.¹³ Enim levinud arusaama kohaselt formuleeriti süütuse presumptsioon esmakordselt Suure Prantsuse revolutsiooni poliitilises manifestis – 26 augustil 1789. a. Asutava Kogu vastuvõetud inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni artiklis 9: „Tout homme étant présumé innocent jusqu’à ce qu’il ait été déclaré coupable...“, mis tähendab, et kedagi ei tohi käsitleda süüdlasena enne kui tema suhtes on tehtud süüdimõistev otsus.¹⁴

Tegemist on õigusliku kategooriaga, mis osutab viisile, kuidas tuleb kohelda isikut, keda ei ole veel süüdi mõistetud. See tähendab, et alati tuleb inimese kohtlemisel arvestada võimalusega, et tegelikult ta ei ole süüdi. Selline võimalus tuleneb tõsiasjast, et isik, kes on faktiliselt toime pannud kuriteo võib osutada tõendite järgi süütuks. Süütuse presumptsiooni nõuab, et riik ja tema agendid eeldaksid kogu kriminaalmenetluse ajal isiku süütust. Seega on tegemist menetlusõigusliku kaitsevahendiga riigi sunnivõimu vastu, et hoida ära ekslikke süüdimõistmisi ja tagada selle kaudu kriminaalkohtusüsteemi legitiimsus. Tegemist on ka printsiibiga, mis aitab säilitada riigi ja kodanike vahelist austust ja usaldust.¹⁵

Süütuse presumptsiooni põhimõte on ka õiglase kohtumenetluse üks aspekte. Nimetatud põhimõte on sätestatud Euroopa Liidu põhiõiguste harta¹⁶ (harta) artiklites 47 ja 48, EIÕK-i artiklis 6, kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti¹⁷ artiklis 14 ja inimõiguste ülddeklaratsiooni¹⁸ artiklis 11. Eesti õigusruumis on süütuse presumptsiooni põhimõte sätestatud PS-e §-s 22.

Euroopa inimõiguste konventsiooni artikli 6 lõikes 2 selgitatakse süütuse presumptsiooni ideed nii: “Igaüht, keda süüdistatakse kuriteos, peetakse süütuks seni, kuni tema süü ei ole seaduse kohaselt tõendatud“. Euroopa Liidu põhiõiguste harta artiklis 48 lõigetes 1 ja 2 aga nii: “ Iga

¹³ Lõhmus, U. Põhiõigused kriminaalmenetluses. Teine, täiendatud ja ümbertöötatud väljaanne, Tallinn: Juura, 2014, lk 59.

¹⁴ Madise, Ü jt (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. 4., täiendatud väljaanne, Tallinn: Juura, 2017. § 22 lg 1/1

¹⁵ Lõhmus, lk 61.

¹⁶ Euroopa Liidu põhiõiguste harta. 07.06.2016 – ELT C 202.

¹⁷ Kodaniku ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt-RT II 1994, 10, 11.

¹⁸ ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon. Arvutivõrgus: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>.

süüdistatavat peetakse süütuks seni, kuni tema süü ei ole seaduse kohaselt tõendatud ning iga süüdistatava õigus kaitsele on tagatud“. Seega tõlgendatakse Euroopas süütuse presumptsiooni kaitseala laialt.¹⁹ See tähendab, et süütuse presumptsiooni kaitseala laieneb kriminaalmenetlusele tervikuna ning lai tõlgendus tuleneb EIÕK artikli 6 lõike 2 ja harta artikli 48 lõike sõnastusest („igatiht, keda süüdistatakse kuriteos“, „iga süüdistatavat“).²⁰

Süütuse presumptsiooni põhimõtet on korduvalt käsitletud ka EIK. Kokkuvõtvalt on leitud, et süütuse presumptsiooni põhimõtte kohaselt ei ole lubatud süüdistatavat käsitada süüdiolevana enne, kui tema suhtes on jõustunud süüdimõistev kohtuotsus, süüdistatav ei kohustatud oma süütust tõendama ning süüdistatava süüd peab tõendama riik.²¹ Lisaks eeldab süütuse presumptsiooni järgimine, et kohtunikul ei tohi olla eelarvamusi süüdistatava poolt õigusvastase teo toimepanemise suhtes.²²

Euroopa Inimõiguste Kohus on rõhutanud, et süütuse presumptsiooni põhimõtte on ausa kohtumenetluse üheks ilminguks. Sellest tulenevalt on kahtlustatava õigus ennast kriminaalmenetluses mitte süüstada ja õigus mitte anda ütlusi tihedalt seotud süütuse presumptsiooniga.²³ Õigus ennast mitte süüstada ja õigus vaikida on EIK tõlgenduse järgi õiglase kohtumenetluse allprintsibid.²⁴ See tähendab, et kui EIK hindab kaebusi, kus isikut on tema tahte vastaselt sunnitud tegema enda vastu süüstavaid avaldusi või andma ütlusi, siis hindab EIK konkreetselt seda, kas rikutud on EIÕK artiklis 6 sätestatud õigust õiglasele kohtumenetlusele.²⁵ Seejuures ei ole mõiste „õiglane kohtumenetlus“ päris selge ja üheselt mõistetav ning põhimõtteliselt on tegemist üldmõistega, mis sisaldab menetluse eri aspekte, põhimõtteid ja õigusi, mille kataloog on avatud.²⁶

Euroopa Inimõiguste Kohus on sedastanud, et igal isikul, keda süüdistatakse kuriteos, on õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada.²⁷ Õigus ennast mitte süüstada ja õigus vaikida on EIK tõlgenduste järgi üldtunnustatud rahvusvahelised põhimõtted, mis asuvad õiguse õiglasele kohtumenetlusele idee keskmes ning õigus õiglasele kohtulikule arutamisele on omakorda

¹⁹ Lõhmus, lk 65.

²⁰ Samas.

²¹ EIKo 06.12.1988, 10590/83. Barber, Messegué ja Jabardo vs Hispaania, p 77.

²² Samas.

²³ Vt EIKo 17.12.1996, 19187/91, *Saunders vs Ühendkuningriik*, p 68; EIKo 21.12.2000, 14720/97 *Heaney ja McGuinness vs Iirimaa*, p 40; EIKo 8.04.2004, 38544/97, *Weh vs Austria*, p 46; EIKo 29.06.2007, 15809/02, 25624/02 *O'Halloran ja Francis vs Ühendkuningriik*, p 53.

²⁴ O'Halloran ja Francis vs Ühendkuningriik, p 53.

²⁵ Samas.

²⁶ Lõhmus, lk 36.

²⁷ EIKo, 17.12.1996, 19187/91. *Saunders vs Ühendkuningriik*, p 60; *O'Halloran ja Francis vs Ühendkuningriik* p 45; EIKo 25.02.1993, 10828/84, *Funke vs Prantsusmaa* p 44.

EIÕK artikli 6 tuumaks.²⁸ Õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada kohaldatakse kriminaalmenetluses igat tüüpi kuritegude osas, alates kõige lihtsamatest kõige keerukamateni.²⁹

Esmalt on oluline märkida, et EIK praktikat on osas, mis puudutab õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada kohati ebaselge, kuna EIK kasutab mõisteid „õigus vaikida“ ja „õigus ennast mitte süüstada“ väga sageli läbisegi. Siiski on EIK praktikas korduvalt tõstatanud küsimuse, kas tegu on kahe erineva õigusega või mitte. Näiteks arutati seda küsimust kohtuasjas *Saunders vs Ühendkuningriik*, kus on diskuteeriti, kas tegemist on kahe erineva õigusega. Euroopa Inimõiguste Kohus on *Saunders'i* lahendis sedastanud, et kontseptuaalsest vaatenurgast vaadatuna on ilmne, et õigus ennast mitte süüstada kriminaalmenetluses ehk õigus olla mitte kohustatud esitama tõendeid enda vastu omab laiemat tähendust kui õigus vaikida ehk õigus mitte vastata esitatud küsimustele.³⁰ Samas on tegemist kahe printsiibiga, mis on ilmselgelt omavahel tihedalt seotud.³¹ Otsuses *John Murray vs Ühendkuningriik* on EIK öelnud, et EIÕK artikkel 6 sisaldab kahte erinevat õigust: õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada.³² Kohtuasjas *Funke vs Prantsusmaa* ütles EIK, et EIÕK artikkel 6 sisaldab endas kahte iseseisvat põhimõtet ehk õigust ennast mitte süüstada ning õigust vaikida.³³ Otsuses *Brusco vs Prantsusmaa* on EIK selgesõnaliselt öelnud et kui politsei oma pädevusalas kohaldab vahi all pidamist, siis on peab isikule olema tagatud nii õigus ennast mitte süüstada kui ka õigus vaikida.³⁴

S. Trechsel ja S. J. Summers eristavad samuti õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada. Nende tõlgenduse kohaselt on õigus vaikida teatud mõttes kitsam õigus, kuna see hõlmab vaid „akustilist kommunikatsiooni“, kuid teisest küljest on tegemist laiemaga õigusega, kuna see hõlmab kõiki avaldusi, sealhulgas ka mittesüüstavaid avaldusi.³⁵ U. Lõhmus märgib, et õigus ennast kriminaalmenetluses mitte süüstada hõlmab ilmselgelt ka õigust vaikida, kuid on sellest laiem mõiste.³⁶ Seda põhjusel, et õigus vaikida tähendab eelkõige õigust keelduda ütluste andmisest ja küsimustele vastamisest ja kaitseb isikut ülekuulamise meetodite vastu, mis

²⁸ EIKo 08.02.1996, 18731/91, *John Murray vs. Ühendkuningriik* p 45.

²⁹ *Saunders vs Ühendkuningriik*, p 74.

³⁰ *Saunders vs Ühendkuningriik*, Kohtunik Martens ja kohtunik Kuris eriarvamus. p 4.

³¹ Sama.

³² *John Murray vs Ühendkuningriik*, p 45.

³³ *Funke vs Prantsusmaa* p 44.

³⁴ EIKo 14.10.2010, 1466/07, *Brusco vs Prantsusmaa*, p 54.

³⁵ Trechsel, S, Summers S.J. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford University Press, 2005, lk 342.

³⁶ Lõhmus, lk 117.

sisaldavad sündi või riukaid.³⁷ Õigus ennast mitte süüstada tähendab seda, et isikut ei tohi karistuse ähvardusel sundida esitama muid tõendeid enda vastu või andma üle dokumente.³⁸

Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika pinnalt saab siiski teha järelduse, et õigus keelduda ütluste andmisest võiks olla pigem laiem õigus kui õigus ennast mitte süüstada. Kuigi EIK on märkinud, et vaikimisõiguse näol ei ole tegemist absoluutse õigusega ja lubanud erandlikel juhtudel teha isiku vaikimisest ebasoodsaid järeldusi (ingl k *adverse inferences*),³⁹ siis enamus liikmesriikide õigusakte seda teha ei luba. Erandiks on siiski Inglismaa, kus seadus otseselt võimaldab teha ebasoodsaid järeldusi kahtlustatava suhtes, kes kasutab õigust vaikida politsei poolt ülekuulamise ajal või süüdistatava suhtes, kes ei anna ütlusi kohtuistungil.⁴⁰ Samas on EIK rõhutanud, et millal võib tõlgendada isiku vaikimist tema vastu tuleb siiski hinnata igal konkreetsel juhul eraldi.⁴¹ Õigust ennast mitte süüstada võib seega pidada kitsamaks õiguseks, kuna ametlike lubade olemasolul ja seadusliku sunni rakendamisel on võimalik isikult teda süüstavat materjali hankida, kuid õigusest vaikida ei ole nii lihtne mööda minna.

Kokkuvõttes on süütuse presumptsiooni näol tegemist õigusliku kategooriaga, mis osutab viisile, kuidas tuleb kohelda isikut, keda ei ole veel süüdi mõistetud. Euroopa Inimõiguste Kohtu tõlgenduste kohaselt tähendab süütuse presumptsiooni põhimõte, et isikut ei tohi käsitada süüdiolevana enne, kui tema suhtes on jõustunud süüdimõistev kohtuotsus, süü tõendamine lasub riigil ning kohtunikul ei tohi olla eelarvamusi süüdistatava poolt õigusvastase teo toimepanemise suhtes. Kuna süütuse presumptsiooni printsiip on ausa kohtumenetluse üheks ilminguks, siis sellest tulenevalt on kahtlustatava ja süüdistatava õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada kriminaalmenetluses tihedalt seotud süütuse presumptsiooniga. Õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada on EIK tõlgenduse järgi õiglase kohtumenetluse allprintsiibid. Tegemist on kahe erineva menetlusõigusliku garantiiga, mis on omavahel tihedalt seotud. Õiguskirjanduses on esitatud mitmeid seisukohti selle kohta, kas õigus ennast mitte süüstada on laiem õigus kui õigus vaikida. Selget vastust sellele küsimusele siiski ei ole.

³⁷ Lõhmus, lk 117.

³⁸ Sama.

³⁹ *John Murray vs ühendkuningriik*, p-d 45-47.

⁴⁰ Criminal Justice and Public Order Act 1994.

Kättesaadav: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1994/33/contents>

⁴¹ *Murray vs Ühendkuningriik*, p-d 45-47.

1.2. Õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstatada põhjendused

Kahtlustatava ja süüdistatava õiguse ennast mitte süüstatada näol on tegemist kriminaalprotsessi kameeleoniga, mille ajalooline päritolu ning põhjendused on kohati ebaselged.⁴² Õiguse lähemal vaatlusel selgub, et tegelikult ei eksisteeri üldist arusaama või kokkulepet õiguse ajaloolise kujunemise ja põhjenduste osas ning erinevad jurisdiktsioonid on läbi aegade näinud palju vaeva, et õigustada printsiibi vajalikkust.⁴³ Kahtlustatava või süüdistatava õiguse kohta ennast kriminaalmenetluses mitte süüstatada ning selle kujunemislöö ja põhjenduste kohta on mitmeid teooriaid.

Väidetavalt pärineb põhimõte, et kedagi ei tohi sundida käituma enda huvide vastaselt kui isikut kahtlustatakse kuriteos juba Talmudist.⁴⁴ Tegemist on rabide poolt loodud kogumikuga, mis sisaldab suurel hulgal erinevaid käitumisnorme, printsiipe või niiöelda seaduseid, mis olid mõeldud heebrealaste igapäevaelu reguleerimiseks. Talmudist käib mitmel korral läbi fraas *ein adam meissim astmo rasha*, mis tähendab, et ükski mees ei ole kohustatud ennast süüdi tunnistama.⁴⁵

Ameerika ajaloolane L. Levy leiab, et õigus ennast mitte süüstatada kujunes välja 17. sajandi keskel Inglismaal, kui tekkisid pinging üldkohtute (ingl k *common law courts*), kirikukohtute (ingl k *ecclesiastical courts*) ning mõningate eelisõigusega kohtute (ingl k *prerogative courts*) vahel.⁴⁶ Neist kaks viimati nimetatut olid inkvisitsioonilised kohtud, kus kasutati põhimõtet, mille kohaselt pidi kahtlustatav andma vande all ütlusi. Vanne kohustas kahtlustatavat, kes selle võttis talle esitatud küsimustele tõeselt vastama ja seda peeti omamoodi psühholoogiliseks piinamiseks, mis sageli viis enesesüüstatamiseni. Enesesüüstatamisele aitas kaasa ka asjaolu, et üldiselt ei informeeritud isikut tema vastu esitatud süüdistustest ega tõenditest.⁴⁷ Selline olukord tõi aja jooksul kaasa üldkohtute, parlamendiliikmete ja süüdistatavate kasvava vastasseisu, millest tulenevalt sai alguse õiguse ennast kriminaalmenetluses mitte süüstatada areng. L. Levy väidab, et nimetatud põhimõtte tähendus muutus aja jooksul. Algselt viitas see ainult mõttele, et keegi ei tohiks oma süüd vabatahtlikult avaldada enne kui tema vastu pole piisavalt tugevat kahtlust. Hiljem seisis see ka idee eest, et isiku sundimine kas vande all või

⁴² Lamberigts, S. The privilege against self-incrimination. A Chameleon of Criminal Procedure. Research Article, 01.12.2016, lk 419.

⁴³ Sama.

⁴⁴ Treschel, S. Human Rights in Criminal Proceedings. Oxford: Oxford University Press 2005, lk 341–342.

⁴⁵ Levy, L. Origins of the Fifth Amendment. Oxford University Press 1968, lk 434

⁴⁶ Theophilopoulos, C. The historical antecedents of the right to silence and the evolution of the adversarial trial system. Stellenbosch Law Review. 2003/14, lk 161-162.

⁴⁷ Levy, lk 23.

mitte tõeseid ütlusi andma on ebaõiglane.⁴⁸ Kokkuvõtvalt leiab L. Levy, et õiguse ennast mitte süüstada tekkimine oli Inglismaal 17. sajandil eksisteerinud kohtute, juristide, parlamendiliikmete ning teiste rõhuva vande vastaste omavahelise heitluse resultaat.⁴⁹

Ühtlasi on õiguskirjanduses leitud, et kahtlustatava ja süüdistatava õiguse ennast kriminaalmenetluses mitte süüstada juuri otsides peame tegelikult pöörduma hoopis *ius commune*⁵⁰ poole.⁵¹ Professor R.H. Helmholz'i sõnul arutati juba keskajal Mandri-Euroopas kriitiliselt kohustusliku enesesüüstamise ja *nemo tenetur*⁵² maksiimi ideed.⁵³ Põhiline küsimus seisnes selles, millistes situatsioonides võib õiguse ennast mitte süüstada kõrvale heita. Küsimusele vastamiseks oli mitu võimalust. Esiteks leiti et kui isiku vastu ei ole näiliselt usutavaid tõendeid või puudub isik, kellel on õigustatud huvi kahtlustatava süüdimõistmiseks, on vande all tõeste ütluste andmisele sundimine keelatud.⁵⁴ Teiseks aitab vastuse küsimusele õiguse ennast mitte süüstada kohta leida maksiim *nemo tenetur detegere turpitudinem suam*, mis oli samuti seotud mõttega, et kedagi ei tohiks sundida ennast süüstama. Nimetatud maksiim oli omakorda seotud valitseva kristliku doktriiniga, mille kohaselt valitses kindel veendumus, et inimene peaks oma patud jumalale tunnistama, kuid teda ei tohiks sundida oma kuritegusid teistele avaldama.⁵⁵ Seega kokkuvõttes õigus ennast mitte süüstada põhimõtteliselt küll eksisteeris, kuid oli ülimalt piiratud.

Kolmas teooria, mida toetab professor J.H. Langbein viitab asjaolule, et kahtlustatava ja süüdistatava õigus ennast kriminaalmenetluses mitte süüstada kujunes välja alles 18.-19. sajandil ning hõlmas endas ka reaalselt õigust vaikimisele. Kaitsja roll kriminaalmenetluses tugevnes oluliselt.⁵⁶ Kui eelnevatel sajanditel oli kohtuprotsessi eesmärgiks võimaldada süüdistataval isiklikult vastata talle esitatud süüdistusele, siis 18. sajandi lõpuks ja eriti 19. sajandil hakati oluliseks pidama süüdistuse kvaliteedi kontrollimist, ehk fookus langes süüdistuse tegevusele ja selle tegevuse kontrollimisele.⁵⁷ Vana mudeli „süüdistatav räägib“ järgi ei tohtinud kahtlustatav või süüdistatav kasutada ka kaitsja abi, isik ise pidi kaasa aitama oma

⁴⁸ Levy, lk 263.

⁴⁹ Levy, lk 313.

⁵⁰ Ladina keeles: üldine õigus, Rooma ja kanoonilise õiguse allikate teadusliku käsitluse tulemusena kujunenud õigus.

⁵¹ Eichbauer, M.H. Medieval Inquisitorial Procedure: Procedural Rights and the Question of Due Process in the 13th Century. History Compass, 2014/12 lk 72-73.

⁵² Ladina keeles: Kedagi ei tohi sundida tunnistama enda vastu.

⁵³ Helmholz, R.H. Origins of the Privilege against self-incrimination: the role of the European *ius Commune*. New York University Law Review, 1990, lk 962, 970–971.

⁵⁴ Samas, lk 975.

⁵⁵ Langbein, J. H. The origins of Adversary Criminal Trial. Oxford University Press, 2003, lk. 277–278.

⁵⁶ Langbein, J.H. The Historical origin of the Privilege against Self-Incrimination at Common Law. 1994, 92 Law Review, lk 1047.

⁵⁷ Lamberigts, lk 423.

süü tõendamisele ning isiku enda ütlused olidki kriminaalprotsessis peamiseks tõendusmaterjaliks.⁵⁸ Kaitsja oli segav element, kes võis kahjustada teabe kogumise protsessi ning kui isik otsustas mitte rääkida, siis ei olnudki kedagi, kes oleks rääkinud tema eest.⁵⁹ Uue mudeli kohaselt, mis katsetas süüdistuse tugevuse kontrollimist, kaotas piirangud kaitsja osalemisele kriminaalprotsessis ning isikul oli õigus saada teavet temale esitatud süüdistuse kohta. Uue mudeli kohaselt kehtestati ka tänapäeval hästi tuntud *in dubio pro reo* printsiip, mille järgi tõlgendatakse kriminaalmenetluses kõrvaldamata kahtlus kahtlustatava või süüdistatava süüdiolukus tema kasuks.⁶⁰ Lõpetuseks põhjendabki J.H. Langbein kahtlustatava ja süüdistatava õiguse teket kriminaalmenetluses ennast mitte süüstada sellega et kuna kriminaalmenetluse eesmärgid muutusid, siis sellega koos juurdus ka maksim *nemo tenetur*.⁶¹

Kokkuvõttes võib öelda, et hoolimata nimetatud kolme teooria selgetest erinevustest, aitavad kõik tähenduslikult mõista kahtlustatava ja süüdistatava õiguse ennast mitte kriminaalmenetluses süüstada kujunemislugu ning põhjendusi. R.H. Helmholz on näidanud, et *nemo tenetur* juured peituvad *ius commune* 's, kus nimetatud õigus tähendas et kui kahtlustatava suhtes ei ole piisavalt põhjendatud kahtlust, siis ei saa isikut kohustada andma vande all tõeseid ütlusi. Õiguse funktsioon selle algses tähenduses oli ennetada, et isik peaks ise aitama kaasa oma süü tõendamisele andes vande all tõeseid ütlusi, mitte aga sunnitud enesesüüstamise ärahoidmine. Inglismaa tavaõiguse kohtute teene oli kahtlustatava või süüdistatava õiguse ennast kriminaalmenetluses mitte süüstada kujundamine ja laiendamine, kuid isiku vaikimisest tulenevad kahjulikud järeldused ei olnud haruldased. J.H. Langbein on näidanud, et üleminek „süüdistuse proovile panemisele“ andis isikule õiguse kasutada kriminaalmenetluses kaitsja abi, hakati aktsepteerima *in dubio pro reo* põhimõtet ning isikul oli õigus kohtuprotsessil vaikida.⁶²

Tänapäevane arusaam kahtlustatava ja süüdistatava õigusest ennast mitte süüstada erineb õiguse varasemast käsitlest oluliselt. Samas peab märkima, et nimetatud õiguse olemasolu põhjendamine on endiselt keeruline. Kahtlustatava ja süüdistatava õigus ennast kriminaalmenetluses mitte süüstada esimene õigustus, mis sageli ilmneb õiguskirjanduses ja näiteks USA kohtupraktikas, on tihedalt seotud selle ajaloolise päritoluga. On leitud, et õigus ennast kriminaalmenetluses mitte süüstada kaitseb isikut, kuna välistab selle, et isik võiks iseendale kuidagi kahju põhjustada. Kui ei eksisteeriks õigust ennast kriminaalmenetluses mitte

⁵⁸ Langbein, J.H. The Historical origin of the Privilege against Self-Incrimination at Common Law, lk 1052-1054.

⁵⁹ Samas lk 1084.

⁶⁰ Samas, lk 1071.

⁶¹ Samas, lk 1078.

⁶² Lamberights, lk 444.

süüstada, siis seisaks isik tõeliselt julma trilemma ees: kas ta peaks vastama ennastsüüstavatele küsimustele, mistõttu võetaks ta vastutusele, kas anda vande all valeütusi või keelduda üldse ütluste andmisest.⁶³ Põhjendus põhineb argumendil, et oleks ebainimlik sundida inimest endale kahju tekitama ja seda on peetud inimväärikuse rikkumiseks.⁶⁴ Samas on sellele seisukohale ka vastu vaieldud ja väidetud et kui isik on sunnitud ennast süüdistama, siis on selle põhjuseks tema enda kriminaalne käitumine.⁶⁵ Selline seisukoht on avatud edasisele kriitikale: kriminaalmenetluses ei seata indiviide sageli julmade valikute ette,⁶⁶ vaid tundub, et julmuse argument eeldab, et inimene on tõepoolest süüdi, kuna süütu inimene ei peaks üldse mingi trilemmaga silmitsi seisma.⁶⁷

Teiseks väidetakse, et õigus ennast mitte süüstada asub õiguse õiglasele kohtumenetlusele keskmel.⁶⁸ Õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada kaitseb isikut jõustruktuuride ebakohase sunni eest, mis omakorda aitab vältida vigu õiguse mõistmisel ning seega täita EIÕK artikli 6 eesmärki.⁶⁹ Õigus ennast mitte süüstada eeldab, et isiku süü tõendamine on prokuratuuri kohustus ja süüdistus ei tohi isiku vastu tõendeid kogudes kasutada mistahes survemeetodeid.⁷⁰ Isik peab olema vaba otsustama, millise käitumisjoone ta valib süüdistuse korral tema vastu.⁷¹ Euroopa Inimõiguste Kohus on enese mittesüüstamise õiguse sidunud EIÕK artikliga 6 lõikega 2 ja seega süütuse presumptsiooni ideega. On enesestmõistetav, et õiguse ennast kriminaalmenetluses mitte süüstada kaotamine muudaks süüdistuse kohustuste täitmise ilmselgelt kergemaks.⁷² Süütuse presumptsiooni ideed väljendab mõte, et tegelikult on vale sundida isikut esitama enda vastu tõendeid, kui tema vastu on algatatud menetlus.⁷³ Riigivõim ei saa isikult oodata mis tahes tema tahtega vastuolus olevat abi osutamist kuriteo tõendamisel.⁷⁴ Õigus õiglasele kohtumenetlusele hõlmab ka selliseid aspekte nagu poolte võrdsus ja õigus võistlevale menetlusele.⁷⁵ Eelkõige on siinkohal oluline poolte võrdsuse põhimõte, see tähendab, et ühel poolel ei tohiks olla eeliseid teise poole suhtes. Euroopa Liidu

⁶³ *Pennsylvania v Muniz*, 496 U.S. 582, 596 (1990).

⁶⁴ MacCulloch, A. The privilege against self-incrimination in competition investigations: theoretical foundation and practical implications, *Legal Studies*, 2006/26, lk 217.

⁶⁵ Dolinko, D. Is There rationale for the privilege against self -incrimination? *UCLA Law Review*, lk 1106-1107.

⁶⁶ Roberts, P, Zuckermann A. *Criminal Evidence*. Oxford University Press, 2010, lk.550.

⁶⁷ Amar, A.R, Lettow R.B. Fifth Amendment First Principles: The Self Incrimination Clause. *Mich. Law Review*, 1995. Lk 857,890.

⁶⁸ *Saunders vs Ühendkuningriik*, p 60.

⁶⁹ *John Murray vs. Ühendkuningriik*, p 45.

⁷⁰ *Saunders vs Ühendkuningriik*, p 68.

⁷¹ Lõhmus, lk 117.

⁷² Roberts, Zuckermann, lk 554.

⁷³ Ashworth, A. Self-Incrimination in European Human Rights Law – a Pregnant Pragmatism?

30 *Cardozo Law Review*, 2008, lk 751, 768.

⁷⁴ RKKKo 3-1-1-110-15 p-d 5 ja 8.

⁷⁵ EIKo 24.04.2004, 62543/00, *Gorraiz Lizzaraga jt vs Hispaania*, p 56.

Kohus on selgitanud, et poolte võrdsuse põhimõte kohustab kummalegi poolele andma mõistliku võimaluse oma seisukohtade avaldamiseks ja tõendite esitamiseks tingimustes, mis ei asetaks üht neist oma vastasega võrreldes oluliselt ebasoodsamasse olukorda.⁷⁶ Autorina olen seisukohal, et kui isik ei saaks valida, millist taktikat ta enda kaitsmiseks kasutab ja peaks olema endiselt sunnitud andma vande all ütlusi, siis oleks ta ilmselgelt ebasoodsamas positsioonis kui süüdistus.

Kokkuvõttes on õiguse ennast kriminaalmenetluses mitte süüstada ajalugu ning põhjendused näidanud, et nimetatud õiguse ulatus nagu ka selle põhjendused on aja jooksul varieerunud.⁷⁷ Selle õiguse esimesed oponendid on tunnistanud, et isegi üldiselt veenva põhjenduse puudumisel võivad nimetatud õigusel õigussüsteemis olla mõned olulised funktsioonid, mis tähendab, et nimetatud õiguse kaotamine võib kahjustada kriminaalõigussüsteemi.⁷⁸ Kahtlustatava ja süüdistatava õigus ennast mitte süüstada on olnud kriminaalmenetluse kameeleon, mis on aja jooksul arenenud nii ulatuse kui ka õigustatuse mõttes ning tähelepanuta ei saa jätta erilist rolli mida nimetatud õigus mängib koos teiste kaitseõigustega⁷⁹ nagu näiteks õigus kaitsjale, millega tagatakse, et kahtlustataval või süüdistataval on endal võimalik valida ja korraldada kaitsestrateegia.⁸⁰ Kui me kaotaksime õiguse ennast mitte süüstada ja õiguse vaikida piiraks see tõsiselt kahtlustatavate ja süüdistatavate võimalusi olla vaba oma kaitsestrateegia valimisel, olenemata sellest kas nad on tegelikult süüdi või mitte.⁸¹

1.3. Kahtlustatava ja süüdistatava õiguse vaikida ja õiguse ennast mitte süüstada rakendamisala

Inimõiguste konventsiooni artikkel 6 räägib meile kriminaalsüüdistuse üle otsustamisest. Mõistega kriminaalsüüdistus seostub meile 2 mõistet: kuritegu ja süüdistus ning nendele mõistetele on EIK andnud autonoomse sisu.⁸² Järgnevas alapeatükis antakse esmalt ülevaade sellest, kuidas on sisustanud EIK kuriteo ja süüdistuse mõistet. Läbi EIK praktika analüüsi saab

⁷⁶ EKo 06.11.2012, C-199/11, *Otis jt*, p 71.

⁷⁷ Lamberights, lk 427.

⁷⁸ Sama.

⁷⁹ EIK on sedastanud, et kaks kaitseõigust- õigus kaitsjale ja õigus ennast kriminaalmenetluses mitte süüstada, on tihedalt omavahel seotud. Vt. EIKo 23.06. 2016, 18041/08, *Truten vs Ukraina*, p 67; EIKo, 21.07. 2015, 29376/12 ja 29384/12, *Zachar ja Cierny vs Slovakkia*, p-d 59; EIKo, 1.02.2011, 23909/03 *Desde vs Türgi*, p 127.

⁸⁰ Lamberights, lk 428.

⁸¹ Sama.

⁸² Lõhmus, lk 52.

anda vastuse küsimusele, millal ja kellel on õigus kasutada õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada.

Euroopa Inimõiguste Kohus sisustab mõistet „kuritegu“ pretsedendiõiguses väljakujunenud kriteeriumite alusel ja seetõttu ei pruugi EIÕK artiklis 6 nimetatud kriminaalsüüdistuse mõiste olla sama, mida siseriiklik seadus kriminaalsüüdistuse all silmas peab.⁸³ Tuvastamaks, kas konkreetsel juhul on tegemist kuriteoga, kujundas EIK asjas *Engel jt vs Holland*⁸⁴ välja kriteeriumid, mille abil hinnata, kas tegu on kuriteoga EIÕK mõistes. Kontrollskeem on alljärgnev:

- a) õigusrikkumise kvalifikatsioon riigi enda seaduste järgi;
- b) õigusrikkumise olemus;
- c) teo toimepanijat ootava karistuse iseloom ja raskus.

Euroopa Inimõiguste Kohus on korrigeerinud küll punkti b) ja leidnud, et tähtis ei ole niivõrd õigusrikkumise olemus kui sanktsiooni eesmärk.⁸⁵ Tegemist ei ole kumulatiivsete kategooriatega, vaid alternatiivsetega, mis tähendab seda, et õigusrikkumine liigitub kriminaalsüüdistusajaks juhul, kui vähemalt ühe kategooria järgi kolmest on see sellisena käsitatav.⁸⁶

Kokkuvõttes oli *Engeli* asjas tegemist sõduri distsiplinaarüleastumisega ja kohus leidis, et see üleastumine ei ulatunud kriminaalsüüdistuseni, kuna isikut ootav vabadusekaotuslik karistus oleks olnud maksimaalselt neli päeva koduaresti ja seega oli tegemist liiga lühikese karistusega, et liigitada seda kriminaalõiguse alla.⁸⁷ Asjas *Campell ja Fell vs Ühendkuningriik* oli tegemist kaebajatega, kellele mõisteti distsiplinaarkaristus vanglaeeskirjade rikkumise eest, kus kohus leidis, et *Engeli* otsuses sätestatud põhimõtted kehtivad *mutatis mutandis*⁸⁸ ka kinnipidamisasutuste suhtes ja on vajalik „distsiplinaarse“ ja „kriminaalse“ eristamine EIÕK artikli 6 mõttes. EIK leidis, et arvestades Hr. Campelli õigusrikkumise „erilist raskust“ ehk õigusrikkumise olemust ning teda ähvardava karistuse laadi ja raskust, tuleb temale mõistetud karistust mõista kriminaalkaristusena EIÕK artikli 6 tähenduses.⁸⁹ Vangide distsiplinaarkorras karistatavad teod on EIÕK artikli 6 kaitsealas juhul, kui neil on üldine antisotsiaalne iseloom

⁸³ RKPJKo 3-4-1-1-04 p 19.

⁸⁴ EIKo, 08.06.1976, 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5370/72, *Engel jt vs. Holland*, p 82.

⁸⁵ EIKo, 21.02.1984, 8544/79, *Öztürk vs Saksamaa*, p 53.

⁸⁶ Soo, A jt. Euroopa Liidu õiguses sätestatud halduskaristuste kohaldamine Eesti õiguses. Aruanne. Tartu Ülikool, 2020, lk 9, p 2.2.

⁸⁷ *Engel jt vs. Holland*, p-d 80-85.

⁸⁸ Ladina keeles: Vajalike muudatustega.

⁸⁹ EIKo 28.06.1984, 7819/77; 7878/77. *Campell ja Fell vs Ühendkuningriik*, p-d 67-73.

ning näiteks kaasuses *Ezeh ja Connors vs Ühendkuningriik* leidis EIK, et vanglaametniku ähvardamine tapmisega on kriminaalkuritegu.⁹⁰ Inimõiguste konventsiooni artikli 6 kaitseala ei laiene aga näiteks politsei-ja riigiametnike ning vaba elukutse esindajate distsiplinaarüleastumistele kutse-eeskirjade rikkumise näol.⁹¹ Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika järgi on riigisisest haldusõigusrikkumisteks või väärtegudeks liigitatud teod EIÕK artikli 6 tähenduses kuriteod ja näiteks on EIK kohtuasjas *Öztürk vs Saksamaa* öelnud, et liiklussüüteod on oma olemuselt karistusõiguslikud teod, kuna nende eest määratavad karistused on nii hoiatavat kui karistuslikku laadi.⁹² Samale seisukohale on jõudnud EIK maksualaste väärtegude puhul.⁹³ Seega võib otsustava tähtsusega teo tunnistamiseks kuriteoks konventsiooni mõttes olla *Engeli* kolmas kriteerium, mis võtab arvesse teo toimepanijat ootava karistuse raskust, mis tähendab seda, et mida raskem on karistus, seda olulisem on tagada isikule menetluslikud kaitsevahendid.⁹⁴ Otsuses *Menarini Diagnostics S.L.R. vs Itaalia* sedastas EIK, et ka konkurentsieeskirjade rikkumise saab tunnistada kuriteoks EIÕK artikli 6 tähenduses. Nimetatud kohtuasjas võttis kohus arvesse karistust, milleks oli kuue miljoni euro suurune trahv ning lisas, et karistuse määramine konkurentsiameti poolt ei ole õiglase kohtumenetluse põhimõttega vastuolus, kui karistusotsus on võimalik kohtus vaidlustada.⁹⁵

Et isik saaks kasutada tagatist, mida pakub EIÕK artikkel 6, peab isikule olema esitatud süüdistus.⁹⁶ Süüdistuse mõistel on Euroopa inimõiguste konventsioonis autonoomne tähendus, sõltumata liikmesriikide õigussüsteemides kasutatavast liigitusest.⁹⁷ Euroopa Inimõiguste kohus on selgitanud kriminaalsüüdistuse mõistet kohtuasjas *Deweere vs Belgia*-see on „isikule pädeva võimuorgani poolt antud ametlik teadaanne, et see isik on pannud toime kriminaalkuriteo või mingi muu sellist süüdistust väljendava toimingu, mis sisuliselt mõjutab kahtlustatava olukorda“⁹⁸. Süüdistuse esitamine võib aset leida ka enne kohtuasja arutamist kohtus. Näiteks võib süüdistuse esitamise alguseks lugeda kuupäeva, mil isik vahistati, talle teatati ametlikult süüdistuse esitamisest või kuupäeva, mil alustati eeluurimist.⁹⁹ Samuti võib

⁹⁰ EIKo 09.03.2003, 39665/98, 40086/98. *Ezeh ja Connors vs Ühendkuningriik*.

⁹¹ Harris, O'Boyle, and Warbrick: Law of the European Convention on Human Rights. Second edition. Oxford University Press, 2009, lk 207.

⁹² *Öztürk vs Saksamaa*, p-d 53-56.

⁹³ EIKo 23.11.2009, 73953/01, *Jussila vs Soome*, p 29-39.

⁹⁴ Lõhmus, lk 53.

⁹⁵ EIKo 27.09.2011, 43509/08, *A. Menarini Diagnostics S.r.l vs Itaalia*, p 58.

⁹⁶ Lõhmus, lk 55.

⁹⁷ EIKo 26.03.1982, 8269/78 *Adolf vs Austria*, p 30.

⁹⁸ EIKo 27.02.1980, 6903/75, *Deweere vs. Belgia*.

⁹⁹ EIKo 10.12.1982, 8304/78, *Corigliano vs Itaalia*, p 34.

selleks olla kuupäev, mil isikule teatati, et temalt on ära võetud parlamendiliikme puutumatus.¹⁰⁰ Seega on süüdistuse mõiste väga lai.

Euroopa Inimõiguste Kohtu lahendid käsitlevad füüsiliste isikute kaebusi ja seega võiks järeldada, et õigus vaikida ja õigus ennast kriminaalmenetluses mitte süüstada kohaldub vaid füüsiliste isikute suhtes. Mis puudutab juriidilisi isikuid, siis selles osas on olukord keerulisem. Euroopa Liidu Kohus on kohtuasjas *Orkem vs Euroopa Komisjon* öelnud, et õigus ennast mitte süüstada laieneb ka juriidilistele isikutele, kuid vaid osas mis puudutab ennast süüstavate ütluste andmist. Samas on juriidiline isik kohustatud andma välja muud informatsiooni ja dokumente, mis võivad teda ennast süüstada.¹⁰¹ Kohtuasjas *SGL Carbon AG vs komisjon* on kohus selgesõnaliselt rõhutanud, et koostöö kohustuse tõttu ei ole ettevõtjal lubatud jätta vastamata dokumentide esitamise nõuetele põhjusel, et seda tehes oleks ta sunnitud esitama ütlusi iseenda vastu.¹⁰² Ehk EK soovib sisuliselt, et ettevõtjad teeksid riigiga koostööd. Euroopa Inimõiguste Kohus on seevastu oma lahendites käsitlenud vaid füüsilisi isikuid ja seega ei ole selge, kas õigus ennast mitte süüstada kohaldub ka juriidiliste isikute suhtes.

Kokkuvõttes ei pruugi liikmesriigi arusaam kuriteost alati kattuda EIK tõlgendusega, mistõttu on EIK väljakujundanud niinimetatud *Engeli* kriteeriumid, mille abil saab hinnata, kas isiku tegu saab käsitleda kuriteona. Et isik saaks kasutada temale EIÕK artiklist 6 tulenevaid garantiisid, peab talle tulenevalt EIK praktikast olema esitatud ka süüdistus. Süüdistuse kohta on EIK öelnud, et see on isikule pädeva võimuorgani poolt antud ametlik teadaanne, et see isik on pannud toime kriminaalkuriteo või mingi muu sellist süüdistust väljendava toiminguga, mis sisuliselt mõjutab kahtlustatava olukorda. Inimõiguste konventsiooni artikli 6 isikuline kohaldamisala hõlmab EIK praktika kohaselt füüsilisi isikuid. Euroopa Liidu Kohus on sedastanud, et teatud juhtudel võivad EIÕK artiklist 6 tulenevad menetluslikud garantiid kohalduda ka juriidiliste isikute suhtes. Samas on tegemist üsna segadust tekitavate lahenditega ja EIÕK artikli 6 isikuline kohaldamisala vajaks seetõttu EK või EIK täpsustavaid seisukohti.

¹⁰⁰ EIKo 19.02.1991, 12147/86, *Frau vs Itaalia*, p 14.

¹⁰¹ EKo 18.10.1989, C-374/87. *Orkem vs. Euroopa Komisjon*, p-d 30, 34–35.

¹⁰² EKo 29.06.2006, C-308/04 P. *SGL Carbon AG vs komisjon*, p 48.

1.4. Kahtlustatava ja süüdistatava õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada sisu

Kahtlustatava ja süüdistatava õigusel mitte anda ütlusi kriminaalmenetluses on oluline osa kahtlustatava ja süüdistatava õigustest tervikuna. Euroopa Inimõiguste Kohus on leidnud, et õigus ennast kriminaalmenetluses mitte süüstada on eelkõige seotud kahtlustatava või süüdistatava vaikimisõiguse respektimisega ning eelkõige hõlmab kahtlustatava või süüdistatava õigus ennast kriminaalmenetluses mitte süüstada õigust keelduda ütluste andmisest.¹⁰³ Õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada kaitseb isikut jõustruktuuride ebakohase sunni eest, mis omakorda aitab vältida vigu õiguse mõistmisel ning seega täita EIÕK artikli 6 eesmärki.¹⁰⁴ Ehk õiguse vaikida ja õiguse ennast mitte süüstada tuumaks on küsimus sunni kasutamisest. Isiku õiguseid rikutakse vaid siis, kui riik on kasutanud tema suhtes lubamatut sunni isikult ütluste või muu teabe, tõendite või informatsiooni saamiseks, mis võib teda ennast süüstada. Järgnevas alapeatükis antakse ülevaade õiguse vaikida ja õiguse ennast mitte süüstada sisust EIÕK-i järgi nii nagu seda on tõlgendanud EIK.

Tulenevalt eeltoodust on oluline analüüsida, kuidas on EIK sisustanud lubamatu sunni mõistet. Esmalt saab lubamatu sunni mõistet sisustada läbi EIÕK artikli 3 nii nagu seda on tõlgendanud EIK. Inimõiguste konventsiooni artikli 3 kohaselt ei või kedagi piinata ega ebainimlikult või alandavalt kohelda ega karistada. Õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada on rikutud, kui isikuga käitutakse viisil, mida saab käsitada EIÕK artikli 3 rikkumisena. Euroopa Inimõiguste Kohus on EIÕK artiklit 3 tõlgendades öelnud, et isikut koheldakse ebainimlikult, kui see oli ettekavatsetud, kestis tunde ja põhjustas isikule psüühilisi või vaimseid kannatusi või tekitas kehavigastuse.¹⁰⁵ Näiteks on EIK käsitlenud EIÕK artikli 3 rikkumist kohtuasjas *Gäfgen vs Saksamaa*, kus Gäfgen meelitas 11-aastase J oma korterisse, kus ta viimase lämmatas ja viskas seejärel surnukeha lähedalasuvasse järve. J vanematele esitas ta lunarahanõude, ähvardades muidu lapse tappa. Peale raha kättesaamist peeti ta kinni. Ülekuulamisel ähvardati Gäfgenit suuri kannatusi põhjustavate meetmete kohaldamisega, kui ta lapse asukohta ei avalda. Gäfgen tunnistas oma süü üles ja näitas ametnikele kätte laiba asukoha. Euroopa Inimõiguste Kohus pidas tõendatuks, et politsei oli ähvardanud Gäfgenit vägivalla kasutamisega, kahtlustatav oli ülekuulamisel käeraudades ja kohus leidis, et seetõttu oli ta eriti allasurutud ja haavatav.¹⁰⁶ Euroopa Inimõiguste Kohus asus selles lahendis seisukohale, et isiku kohtlemine on inimväärikust alandav, kui see tekitab ohvris hirmu, ahastust ja alaväärsustunde, mis purustab

¹⁰³ EIKo 23.03.2006, 38258/03, *Vondel vs Holland*.

¹⁰⁴ *John Murray vs Ühendkuningriik*, p 45.

¹⁰⁵ EIKo 06.04.2000, 26772/95 *Labita vs Itaalia*, p 120.

¹⁰⁶ EIKo 01.06.2010, 22978/05, *Gäfgen vs Saksamaa*, p-d 94-95.

tema füüsilise või moraalse vastupanu või kui see oli selline, mis ajendas teda tegutsema oma tahte ja veendumuste vastaselt.¹⁰⁷ Piinamise kohta ütles EIK, et see on väärkohtlemise kõige raskem vorm, millega põhjustatakse ohvrile tahtlikult väga tõsiseid ja julmi kannatusi.¹⁰⁸ Märgitud lahendis viitas EIK ka piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastasele konventsioonile,¹⁰⁹ mille artikli 1 lg 1 kohaselt on piinamine tegevus millega inimesele tahtlikult tekitatakse tugevat füüsilist või vaimset valu või kannatusi, eesmärgiga saada sellelt isikult teavet või ülestunnistusi. Täpsemalt on julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastase konventsiooni artikli 1 lõike 1 tähenduses tegemist piinamisega siis, kui valu või kannatuste tekitajaks on ametiisik või muu isik, kes täidab ametiisiku ülesandeid, või kui seda tehakse nende kihutusel või nende väljendatud või vaikival nõusolekul. Samas on EIK öelnud, et väärkohtlemine peab saavutama minimaalse raskusastme, et see kuuluks artikli 3 kohaldamisalasse ning selle raskusastme hindamisel arvestatakse sealhulgas kohtlemise kestust, füüsilist ja vaimset mõju ning mõnel juhul ka ohvri sugu, vanust ja tervislikku seisundit.¹¹⁰ Gäfgeni kohtuasjas näiteks jõudis kohus järelduseni, et vahetu ja reaalne ähvardus teabe saamiseks saavutas minimaalse taseme, et pidada kohtlemist inimväärikust alandavaks.¹¹¹

Üks tuntumaid kohtuasju, mis käsitleb lubamatu sunni kasutamist EIÕK artikli 6 tähenduses on kindlasti juba eespool viidatud lahend *Saunders vs Ühendkuningriik*. Saunders kuulati üle haldusmenetluses. Vastavalt sellel ajal Ühendkuningriigis kehtivale seadusele oli tal täielik kaasaaitamiskohustus. Ütluste andmisest keeldumisel oleks Saundersit oodanud kaheaastane vanglakaristus. Ülekuulamise protokollid edastati prokuratuurile, kuna asjas ilmnesisid kuriteo tunnused. Nimetatud protokolli kasutati kriminaalmenetluses Saundersi süüditunnistamisel. Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et järelevalveametnike kogutud ütluste kasutamisega kaebaja süü tõendamiseks järgnevas kriminaalmenetluses rikuti Saundersi õigust ennast mitte süüstada ja seega ka EIÕK artikli 6 lõiget 1, kuna isik pidi andma ütlusi karistuse ähvardusel.¹¹² Järgnevalt märkis kohus, et artikli 6 lõiget 1 rikutakse ka olukorras, kus teises menetluses sunni teel saadud ütlusi, mis ei ole küll esmapilgul süüstavad, kasutatakse kriminaalmenetluses selleks, et seada kahtluse alla süüdistatava muid ütlusi või tõendeid või üritatakse muul viisil süüdistatava usaldusväärsust kahtluse alla seada.¹¹³ Muu hulgas märkis kohus kõnealuses asjas,

¹⁰⁷ EIKo 01.06.2010, 22978/05, *Gäfgen vs Saksamaa*, p 89.

¹⁰⁸ Samas, p 90.

¹⁰⁹ Piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastane konventsioon. – RT II 2006, 26.

¹¹⁰ EIKo 11.07.2006, 54810/00, *Jalloh vs. Saksamaa*, p 67.

¹¹¹ *Gäfgen vs Saksamaa*, p 108.

¹¹² *Saunders vs Ühendkuningriik*, p-d 71-72.

¹¹³ Samas, p 71.

et õigus ennast mitte süüstada eeldab eriti seda, et süüdistaja püüaks asja tõendada, kasutamata selleks tõendeid, mis on saadud süüdistatavalt tema tahte vastaselt, sunni- või survemeetodite rakendamisega.¹¹⁴ Avaliku huvi kohta märkis kohus, et sellele tuginemine ei ole õigustatud, kui ütlused on saadud kohtuvälise menetluse käigus ja neid kasutatakse hiljem kohtus süüdistatava süüdimõistmisel.¹¹⁵ Seega rikutakse EIÕK artiklit 6 lõiget 1 alati, kui teises menetluses sunni teel saadud ütlusi kasutatakse hiljem kriminaalmenetluses selleks, et isikut süüstada¹¹⁶ ning keelatud on isiku ähvardamine, surveamine või mistahes sunnimeetmete kasutamine isikult ütluste saamiseks.

Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikas on arutletud ka selle üle, kas isikut on võimalik karistada selle eest, et ta kasutab õigust vaikida. Kohtuasjas *Heaney ja McGuinness vs Iirimaa* arreteeriti kolm isikut kahtlustatuna rasketes terroriaktides. Pärast seda, kui politseinikud teatasid, et neil on õigus vaikida paluti neil anda üksikasjalikke ütlusi oma liikumiste kohta asjaomase õigusrikkumise ajal. Heaney ja McGuinness otsustasid kasutada oma õigust vaikida, kuid selle peale teatas neile politsei, et seaduse kohaselt ootab neid süüdimõistmine ja 6 kuu pikkune vangistus. Isikutele esitati süüdistus Iiri Vabariiklikku Armeesse (IRA) kuulumises ja selles, et nad keeldusid andmast ütlusi. IRA-sse kuulumises mõisteti kaebajad õigeks, kuid selgituste andmisest keeldumises süüdi. Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et seaduses sätestatud “sunnimäär” hävitas isikute õiguse vaikida ja õiguse ennast mitte süüstada.¹¹⁷ Kohus märkis, et õigus ennast mitte süüstada tähendab eelkõige seda, et isikul on õigus vaikida ning selle õiguse rikkumist ei õigusta isegi sunni kasutamine ütluste saamiseks, õigustades seda avaliku huviga.¹¹⁸

Isiku vaikimisest temale kahjulike järelduste tegemist on käsitletud kohtuasjas *John Murray vs Ühendkuningriik*, kus John Murrayd kahtlustati terrorismis. Murray arreteeriti maja trepil, kuhu oli vangistatud üks isik. Ta keeldus vastamast politsei ja hiljem ka kohtuniku küsimusele, miks ta selle maja juures viibis. Kuigi kohtunik selgitas talle, et otsuse tegemisel võib kohus tema vaikimist arvesse võtta, keeldus ta ütluste andmisest. John Murray mõisteti süüdi. Oma kaebuses väitis Murray, et siseriiklik kohus on teinud tema vaikimisest kahjulikke järeldusi ja seega on rikutud tema õigust vaikida. Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et süüdiststavat ei saa süüdi mõista üksnes või peamiselt vaikimise tõttu, kuid õigus vaikida ei kohaldu olukorras, kus on vaja süüdistatava selgitusi prokuratuuri poolt esitatud tõendite veenvuse hindamisel. Kohus

¹¹⁴ *Saunders vs Ühendkuningriik*, p-d 68-69.

¹¹⁵ Samas, p 74.

¹¹⁶ Trechsel, lk 344.

¹¹⁷ *Heaney ja McGuinness vs Iirimaa*, p 52.

¹¹⁸ Samas, p 40.

märkis, et õigus vaikida ei ole seega absoluutne õigus. Millal võib tõlgendada isiku vaikimist tema vastu tuleb hinnata igal konkreetsel juhul eraldi.¹¹⁹ Samas on EIK kohtuasjas *Condrón vs Ühendkuningriik* rõhutanud, et otsustamisel kas teha süüdistatava vaikimisest ebasoodsaid järeldusi või mitte, peab kohus olema eriti hoolikas, et mitte rikkuda EIÕK artiklit 6. Otsustamaks, kas isiku vaikimisest tehtud järeldused on kooskõlas EIÕK artikliga 6, peab arvesse võtma juhtumi kõiki asjaolusid.¹²⁰ Näiteks olukorras, kus piiratakse isiku juurdepääsu advokaadile on täiesti mõistetav, kui isik keeldub vastamast politseiametniku küsimustele.¹²¹ Samuti on arusaadav, kui isik tugineb oma seadusliku esindaja nõuannetele mitte vastata küsimustele.¹²²

Euroopa Inimõiguste Kohus on analüüsinud ka vaikimisõiguse kohaldumist väiksemate liiklusrikkumiste puhul. Kohtuasjas *O'Halloran ja Francis vs Ühendkuningriik* ületas O'Hallorani nimele registreeritud sõiduk lubatud kiirust, mille peale saadeti talle politseist kiri, et ta peab politseid teavitama, kes autot juhtis, või muidu ootab teda ees karistus. Kodanik tunnistas, et tema oli roolis ning sellele järgnes trahviotsus. *Francis*, kes oli samas situatsioonis kasutas aga oma õigust vaikida. Teda karistati selle eest samuti rahatrahviga. Kohus tõdes, et mõlemal juhul oli sunnil otsene iseloom, kuid iga otsene sund ei too kaasa veel EIÕK artikli 6 rikkumist.¹²³ Kohus asus seisukohale, et sundi kasutati liiklusseaduse kontekstis, mille kohaselt oli auto omanikul liikluseeskirjade rikkumise korral vastutus ja kohustus teavitada võime juhi isikust.¹²⁴ Ehk teatud juhtudel peab isik taluma temale seadusest tulenevaid kohustusi ja vastutust.

Kahtlemata riivab isiku õigust vaikida ja ennast mitte süüstada igasugune jälitustegevus, kuigi tegemist on vältimatu tegevusega tõendite kogumiseks. Näiteks on EIK jälitustegevust ja selle lubatavust käsitlenud kohtuasjas *G. Klass jt vs Saksamaa*. Kohus nentis, et salajane jälitustegevus oma riigi kodanike suhtes on konventsiooni kohaselt lubatud vaid siis, kui see on tingimata vajalik riigi demokraatlike institutsioonide kaitseks.¹²⁵ Seega peab jälitustegevus olema alati hästi põhjendatud. Näiteks on raskete kuritegudega võitlemisel lubatud salajaste politseitöötajate ja informaatorite kaasamine,¹²⁶ kuid selline tegevus võib kahtlemata seada ohtu isiku põhiõigused. Asjas *Allan vs Ühendkuningriik* peeti Allan kinni kahtlustatavana röövimises. Hoolimata sellest, et tema kaaslane tunnistas üles veel mitu teist röövimist, eitas

¹¹⁹ *Murray vs Ühendkuningriik*, p-d 45-47.

¹²⁰ EIKo 02.05.2000, 35718/97, *Condrón vs Ühendkuningriik*, p 66.

¹²¹ EIKo 20.06.2000, 36408/97, *Averill vs Ühendkuningriik*, p 49.

¹²² EIKo 08.10.2002, 44652/98, *Beckles vs Ühendkuningriik*, p 51.

¹²³ *O'Halloran ja Francis vs Ühendkuningriik*, p 53.

¹²⁴ Samas p 57-58

¹²⁵ EIKo 06.09.1978, 5029/71, *Klass jt vs Saksamaa*, p 42.

¹²⁶ EIKo 02.19.2012, 23200/10, 24009/07, 556/10 *Veselov jt. vs Venemaa*, p 89.

Allan nendes osalemist. Natukene hiljem laekus politseile ka info, et Allan on seotud ühe kaupluse juhataja mõrvaga. Et kätte saada Allanilt infot kuritegude sooritamise kohta, võeti ta vahi alla ja paigutati temaga ühte kambrisse mitmeks nädalaks informaatoreks, kes varustati lindistusseadmega. Lindistusi ja informaatore ettekannet kasutati hiljem kohtus ja see oli määrava tähtsusega tõendiks Allani süüditunnistamisel. Kohus nentis, et õigus vaikida asub õiglase kohtumenetluse keskmes ja selle eesmärgiks on kaitsta kahtlustatava õigust valida, kas anda ülekuulamisel ütlusi või mitte. Sellist valikuvabadust kahjustatakse juhul kui kahtlustatav on valinud vaikimise, kuid võimud kasutavad riugast, et meelitada kahtlustatavalt välja süüstatavaid ülestunnistusi või avaldusi, milliseid neil endal ei olnud võimalik hankida ja sel viisil saadud avaldused või ülestunnistused on esitatud kohtuistungil tõendina.¹²⁷ Kohus nentis, et rikutud on Allani õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada, kuna talle avaldati psühholoogilist survet, mis mõjutas teabe andmise vabatahtlikkust.¹²⁸ Seega on informaatore kasutamine isikult teabe saamiseks küll lubatud, kuid selle teabe saamiseks ei tohi kasutada ebaausaid võtteid, mis mõjutavad teabe andmise vabatahtlikkust.

Kontrastiks on siinkohal EIK kohtuasi *Bykov vs Venemaa*, kus võimud kahtlustasid Bykovit endise äripartneri S mõrva kavandamises. Bykov oli palganud oma äripartneri tapma isiku V. V teatas Bykovi plaanidest Venemaa Föderatsiooni Föderaalset Julgeolekuteenistust (FSB). Mõrva kajastati meedias, kuigi tegelikult ei olnud mõrva toimunud. V teatas Bykovile, et oli enda ülesande täitnud, kandes samal ajal varjatud seadet, mis võimaldas politseil salvestada kogu vestluse. Nende lindistuste põhjal Bykov arreteeriti ja mõisteti mitmeteks aastateks vangi mõrvaga seotud kuriteole õhutamises. Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et kaebajale ei avaldatud survet ütluste saamiseks, kuna erinevalt Allani asjast ei viibinud kaebaja eelvangistuses, vaid endale kuuluvates ruumides. Kaebajal oli vabadus näha V.-d ja temaga rääkida või keelduda rääkimisest. Näis, et Bykov oli nõus jätkama V-ga vestlust, kuna teema pakkus talle huvi. Seega ei ole tõendite kogumisel rikutud õigust vaikida, kuna Bykovile ei avaldatud survet, mis mõjutas tema teabe andmise vabatahtlikkust nagu Allani kohtuasjas.¹²⁹

Kohtuasjas *Khan vs Ühendkuningriik* esitati kaebajale süüdistus narkokaubandusega seotud süütegudes. Kõige olulisemaks tõendiks tema vastu olid kaebaja ja tema sõbra P. korteris toimunud vestlused Khani ja P vahel. P koju oli paigaldatud pealtkuulamisvahend. Khan rääkis P-le, et tema tõi koos N.-iga riiki suure koguse heroini. Helisalvestis loeti lubatavaks tõendiks ja selle põhjal mõisteti Khan ka süüdi. Kohus ei tuvastanud ka selles asjas EIÕK artikli 6 lõike

¹²⁷ EIKo 05.11.2002, 48539/99, *Allan vs. Ühendkuningriik*, p 50.

¹²⁸ Samas, p 51.

¹²⁹ EIKo 10.03.2009, 4378/02, *Bykov vs Venemaa*, p 102.

1 rikkumist ning tõdes, et enese mittesüüstamise õiguse võtmesõnadeks jälitustoiminguga saadud tõendi hindamisel on ülestunnistuse vabatahtlikkus, provokatsioon ja peibutis ning nende abil tulekski hinnata olukordi, kus jälitustoimingu teostamisel on saadud ülestunnistusi.¹³⁰

Oma sisult ei piirdu kahtlustatava ja süüdistatava õigus ennast kriminaalmenetluses mitte süüstada vaid vaikimisõigusega, ehk tegemist ei ole ainult ütluste andmisega seotud õigusega. Nimetatud õigus tagab ka kaitse sunni vastu esitada karistuse ähvardusel teisi tõendeid enda vastu või anda üle dokumente.¹³¹ Õigus ennast mitte süüstada põhineb indiviidi autonoomia ja inimväärikuse tunnustamisel ja lähtub eesmärgist ära hoida kohtuviga ning isik peab olema vaba otsustama, millise käitumisjoone ta valib süüdistuse korral tema vastu.¹³² Õigus ennast mitte süüstada eeldab samuti, et isiku süü tõendamine on prokuratuuri kohustus ja süüdistus ei tohi isiku vastu tõendeid kogudes kasutada mistahes survemeetodeid.¹³³ Samas on EIK tõdenud, et õigus ennast mitte süüstada ei laiene selliste asitõenditele, mis saadakse süüdistatavalt sundi kasutades, kuid mis eksisteerivad sõltumatult kahtlustatava tahtest ning sellisteks asitõenditeks on näiteks dokumendid, hingeõhu, vere- ja uriiniproovid ning muud DNA analüüsiks vajalikud kehakoed.¹³⁴

Samas on EIK teinud mitmeid lahendeid seoses ennastsüüstavate dokumentide esitamisest keeldumisega. Näiteks kohtuasjas *Funke vs Prantsusmaa* otsiti läbi Funke kodu ning tolliametnikud ja politsei võtsid isiku kodust kaasa mitmeid dokumente ja ka muid esemeid. Kui Funke keeldus avaldamast andmeid oma välismaiste pangaarvete kohta, määrati talle selle eest trahv. Valitsuse seisukoht oli, et toll ei rikkunud Funke õigust ennast mitte süüstada, kuna ei nõudnud viimaselt õigusrikkumise ülestunnistamist ega tunnistuste andmist. EIK leidis aga, et tegelikult soovis leida toll dokumente, mille olemasolu nad uskusid ja eesmärgiks oli esitada isikule süüdistus. Kuna toll muul moel dokumente enda valdusesse ei saanud, siis survestati Funke dokumente ehk vajalikke tõendeid välja andma. Seega rikuti isiku õigust ennast mitte süüstada.¹³⁵ Kohtuasjas *J.B vs Šveits* karistati J.B-d korduvalt rahatrahviga, kuna viimane keeldus maksuametile esitamast dokumente tema sissetulekute kohta. Kohus leidis, et trahvide tegemisega võimud tegelikult survestasid isikut andma enda kohta välja teavet, mis võib teda ennast süüstada ja seega on rikutud EIÕK artiklit 6.¹³⁶ Kaasuses *Marttinen vs Soome* nõudis

¹³⁰ EIKo 12.05.2000, 35394/97, *Khan vs. Ühendkuningriik*, p 36.

¹³¹ Lõhmus, lk 117.

¹³² Sama.

¹³³ *Saunders vs Ühendkuningriik*, p 68.

¹³⁴ Samas, p 69.

¹³⁵ *Funke vs Prantsusmaa*, p 44.

¹³⁶ EIKo 03.05.2001, 31827/96, *J.B vs Šveits*, p 66.

kohtutäitur isikult rahatrahvi ähvardusel andmeid isiku vara kohta. Isiku suhtes oli paralleelselt algatatud kriminaalmenetlus, mis puudutasid samu fakte, mida temalt nõuti. Seega ei olnud võimalik välistada, et isikult täitemenetluses kogutud andmeid kasutatakse tema vastu kriminaalmenetluses, kuna siseriiklik õigus seda otseselt ei keelanud. Kohus asus seisukohale, et seaduses sätestatud „sunduse määr“ hävitas põhimõtteliselt kaebaja õiguse ennast mitte süüstada ja õiguse vaikida, kuna täitemenetlus ja süüteomenetlus puudutasid samu fakte.¹³⁷ Seega võib kokkuvõttes järeldada, et karistusähvardusel isikult dokumentide väljanõudmine on asetatud EIÕK artikli 6 kaitsealasse, kuid tulenevalt *Saundersi* lahendist on võimudel sundi kasutades siiski võimalik isikult teda süüstavaid dokumente hankida.

Euroopa Inimõiguste Kohus on oma praktikas välja töötanud ka kriteeriumid, mille abil on võimalik kohtul hinnata, kas konkreetse juhtumi puhul on võimude poolt kasutatud lubatud või lubamatut sundi. Nimetatud kriteeriumid on loetletud näiteks EIK lahendis *Jalloh vs Saksamaa*. Selles asjas nägid politseinikud, et kodanik Jalloh võttis suust välja väikese pakikese ja andis selle edasi teisele isikule. Kuna politseil tekkis kahtlus, et tegu võib olla narkootilise ainega, siis peeti Jalloh kinni. Viimane neelas veel suus oleva pakikese alla. Prokuröri korraldusel manustati Jallohile arsti juures ja jõudu kasutades mitmeid emeetikume ehk oksendamist esile kutsuvaid ravimeid, et pakikene väljutada. Kuna tegemist oli kokaiiniga, karistati isikut narkoäri eest. Nimetatud kaasuses tõstatus küsimus, kas isiku suhtes kasutati lubamatut sundi ja rikuti isiku õigust ennast mitte süüstada. Suurkoda leidis, et nimetatud küsimuse lahendamiseks võtab EIK arvesse järgmisi tegureid:¹³⁸

- a) tõendite saamiseks kasutatud sunni määr ja iseloom;
- b) avalik huvi;
- c) asjakohaste kaitsemeetmete olemasolu menetluses;
- d) viis kuidas materjali kasutati.

Jallohi kaasuses pidi kohus hindama, kas süüstav tõend saadi EIÕK artikli 3 rikkumisega ja kas seeläbi on rikutud isiku õigust õiglasele kohtumenetlusele. Kasutatud sunni määra ja iseloomu kohta märkis kohus, et süüdistatavale manustati ravimeid, mis kahjustasid oluliselt tema vaimse ja füüsilise seisundi terviklikkust-kaebajat hoiti kinni nelja politseiniku poolt, tema makku lükati läbi nina toru, millisega manustati talle emeetikume, eesmärgiga väljutada tema kehast otsitud tõend patoloogilise reaktsiooni abil ning seega leidis kohus, et isiku selline kohtlemine on ebainimlik ja alandav.¹³⁹ Avaliku huvi kohta märkis EIK, et otsus manustada isikule

¹³⁷ EIKo, 20.04.2009, 19235/03, *Marttinen vs Soome*, p 73.

¹³⁸ *Jalloh vs Saksamaa*, p 117.

¹³⁹ *Samas*, p 118.

sundkorras emeetikume oli ebaproportsionaalne ja ei saa olla õigustatud, kuna tegemist oli tänavadiileriga, kes pakkus müügiks uimasteid suhteliselt väikestes kogustes ja kellele lõpuks määrati vaid kuuekuuline vangistus, mis jäeti tingimisi kohaldamata ja kriminaalhooldus.¹⁴⁰ Menetluses asjakohaste meetmete olemasolu kohta märkis kohus, et siseriiklik õigus nägi ette nimetatud protseduuri läbiviimise arsti poolt ja haiglas, aga vaid juhul, kui sellise tegevusega ei põhjustata ohtu isiku tervisele ja seega olid kaitsemeetmed tagatud. Samas kasutas isik õigust vaikida ning keeldus allumast eelnevale tervisekontrollile. Ta valdas inglise keelt väga vähesel määral, mis tähendab, et talle tehti protseduur kontrollimata eelnevalt kas ta üleüldse seda füüsiliselt taluda suudab.¹⁴¹ Materjal, mida Jallohi kohtuasjas kasutati oli otsustava tähtsusega tema süüdimõistmisel. Eeltoodust tulenevalt leidis kohus, et rikutud on EIÕK artiklit 3 ja seega ka EIÕK artiklit 6 lõiget 1.¹⁴²

Õiguskirjanduses on leitud, et lubatud ja lubamatu sunni küsimuse lahendamisel tuleks kohtul kõigepealt kindlaks määrata, kas tegu on sunniga esimese kriteeriumi mõttes, hinnates eelkõige sunni iseloomu. Seejärel tuleks hinnata sunduse määra (ingl k *degree*), mis näib olevat avatud kriteerium, kus arutatakse näiteks kas tõendid olid sellised, mida isik oli tegelikult kohustatud esitama. Läbi avaliku huvi, kaitsemeetmete olemasolu ja viisi, kuidas materjali kasutati ehk läbi kolme järgmise kriteeriumi saame hinnata, kas isiku suhtes kohaldatav sund oli lubamatu või mitte.¹⁴³

Kohtuasjas *Ibrahim jt vs Ühendkuningriik* märkis EIK ka kokkuvõtvalt, et on olemas kolme tüüpi olukorrad, mida kohus ise pidas lubamatuks sunniks, millisega rikutakse EIÕK artiklit 6. Esiteks on sund lubamatu, kui isikut sunnitakse karistuse ähvardusel enda vastu tunnistusi andma ja selle tulemusel isik teebki seda või karistatakse teda selle eest, et isik keeldub ütluste andmisest.¹⁴⁴ Näiteks võib tuua juba eespool analüüsitud *Saundersi* kaasuse, kus isikut sunniti ütlusi andma, ähvardades teda rahatrahviga või *Heany vs McGuinness* kohtuasja, kus isikut karistati selle eest, et ta kasutas õigust vaikida. Isiku ähvardamist kriminaalkaristusega on peetud lubamatuks sunniks ka juba eespool analüüsitud *Funke*¹⁴⁵, *J.B.*¹⁴⁶ ja *Marttineni*¹⁴⁷ kohtuasjades. Teiseks on tegemist lubamatu sunniga, kui isiku suhtes rakendatakse füüsilist või

¹⁴⁰ *Jalloh vs Saksamaa*, p 119.

¹⁴¹ Samas, p 120.

¹⁴² Samas, p 123.

¹⁴³ Veenbrink, M. Criminal Law Principles and the Enforcement of EU and National Competition Law: A Silent Takeover? Kluwer Law International B.V, 20. november 2019, lk 10-11.

¹⁴⁴ EIKo 30.09.2016, 50541/08, 50571/08, 50573/08, 40351/09, *Ibrahim jt vs Ühendkuningriik*, p 267.

¹⁴⁵ Vt *Funke vs Prantsusmaa*, p 44.

¹⁴⁶ Vt *J.B. vs Šveits* p-d 68-69.

¹⁴⁷ Vt *Marttinen vs Soome*, p 73.

psühholoogilist survet tõendite või ütluste saamiseks ja millega rikutakse EIÕK artiklit 3.¹⁴⁸ Ilmekateks näideteks on siinkohal *Jallohi* kohtuasi, kus isikut koheldi väga julmalt, et saada kätte tema maos olev kokaiinipakikene, aga ka *Gäfgeni* kohtuasja, kus isikut ähvardati suuri kannatusi põhjustavate meetmete kasutuselevõttuga, kui isik ütlusi ei anna. Kolmandaks on ületatud lubatud sunni piire, kui võimud kasutavad riugast, et meelitada kahtlustatavalt välja süüstatavaid ülestunnistusi või avaldusi, milliseid neil endal ei olnud võimalik hankida. Heaks näiteks on siin *Allani* asi, kus isikule avaldati psühholoogilist survet, mis mõjutas oluliselt tema poolt teabe andmise vabatahtlikkust. Kontrastiks on siinkohal jällegi *Bykovi* otsus, kus EIK leidis, et isikule avaldatud sunni määr ei olnud lubamatu, kuna isik andis ütlusi niiöelda vabatahtlikult.

Tulenevalt EIK praktika ebaselgusest tekib ilmselgelt küsimus, kas õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada on absoluutsed õigused. Näiteks *Saundersi* kohtuasjas ei ole EIK selles osas kindlat seisukohta võtnud, vaid märkinud, et kohus ei pea vajalikuks otsustada, kas õiguse ennast mitte süüstada piiramine on mõningatel õigustatud või kas tegemist on absoluutse õigusega.¹⁴⁹ *John Murray* kohtuasjas on kohus märkinud, et õigus vaikida ei ole absoluutne õigus selles mõttes, et isiku vaikimist ei saa mitte mingil juhul kasutada tema vastu.¹⁵⁰ *Saundersi* asjas ütles kohus, et EIÕK artikkel 6 ei kaitse isikut igasuguse sunni eest, vaid ainult võimude lubamatu sunni eest.¹⁵¹ *O'Hallorani ja Francise* kaasuses nentis EIK, et EIÕK artiklit 6 rikutakse alati, kui isikut sunnitakse otse andma süüstavat teavet, kuid iga otsene sund ei too kaasa veel EIÕK artikli 6 rikkumist.¹⁵² Vaatamata EIK selge seisukoha puudumisest näitab EIK praktika, et kohtu seisukohad enesesüstamise keelu riivete õigustamiseks on muutunud leebemaks.¹⁵³ Sellisele seisukohale saab asuda tuginedes *Jallohi* kohtuasjale, kus EIK on nimetanud kolme konkreetset kriteeriumit, mille abil on võimalik kontrollida, kas tegemist on võimude poolt lubamatu sunni kasutamisega või mitte.¹⁵⁴ Samasuguseid kriteeriume kasutas kohus ka *O'Hallorani ja Francise* asjas, mis nagu juba eespool öeldud käsitles sõiduki omaniku kohustust anda teavet juhi isiku kohta.¹⁵⁵

Lõpetuseks on oluline märkida, et isik saab õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada kasutada vaid juhul, kui teda on eelnevalt nimetatud õigustest teavitatud.¹⁵⁶ Nii tagatakse isiku

¹⁴⁸ *Ibrahim jt vs Ühendkuningriik*, p 267.

¹⁴⁹ *Saunders vs Ühendkuningriik*, p 74

¹⁵⁰ *John Murray vs Ühendkuningriik*, p 44.

¹⁵¹ *Saunders vs Ühendkuningriik*, p 49.

¹⁵² *O'Halloran vs Francis*, p 53.

¹⁵³ Lõhmus, lk 136.

¹⁵⁴ *Jalloh vs Saksamaa*, p 101.

¹⁵⁵ *O'Halloran vs Francis*, p-d 53-59.

¹⁵⁶ EIKo 11.12.2008, 4268/04, *Panovits vs Küpros*, p 73.

õigus õiglasele kohtumenetlusele. Samuti on õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada tihedalt seotud ka õigusega kaitsjale kriminaalmenetluses, mis on samuti õiglase kohtumenetluse oluline osa.¹⁵⁷ Inimõiguste konventsiooni artikli 6 lõike 3 punkti c kohaselt on igal kuriteos süüdistataval õigus kaitsta end ise või enda valitud kaitsja abil või saada tasuta õigusabi juhul, kui õigusemõistmise huvid seda nõuavad ja süüdistataval pole piisavalt vahendeid õigusabi eest tasumiseks. Euroopa Inimõiguste Kohus on asjas *Salduz vs Türgi* rõhutanud, et õigus kaitsja abile peab isikule olema tagatud võimalikult varakult, sest siis on isik eriliselt haavatav ning kaitsja ülesanne on muuhulgas tagada, et austatakse isiku õigust ennast mitte süüstada.¹⁵⁸ Samas on EIK öelnud, et õigus kaitsjale ei laiene isikule enne tema kinnipidamist või vahistamist.¹⁵⁹

Kokkuvõttes peaks isiku õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada tagama eelkõige isiku kaitse jõustruktuuride lubamatu sunni eest. Õigus vaikida tähendab isiku õigust keelduda igasuguste ütluste andmisest kriminaalmenetluses. Õigus ennast mitte süüstada tähendab seda, et isikut ei tohi sundida esitama võimudele ka teisi tõendeid, mis võiksid teda ennast süüstada. Samas on EIK *Saundersi* lahendis märkinud, et õigus ennast mitte süüstada ei laiene selliste asitõenditele, mis saadakse isikult sundi kasutades, kuid mis eksisteerivad sõltumatult tema tahtest. Lubamatu sunni mõistet saab sisustada läbi EIÕK artikli 3 nii nagu seda on tõlgendanud EIK. Õigust ennast mitte süüstada on rikutud, kui isikuga käitutakse viisil, mida saab käsitada EIÕK artikli 3 rikkumisena. EIÕK artikli 3 mõttes on tegemist lubamatu sunniga, kui isikult teabe saamiseks põhjustatakse talle psüühilisi või vaimseid kannatusi või tekitatakse talle kehavigastusi, teda alavääristatakse, hirmutatakse, põhjustatakse talle äärmiselt julmi kannatusi jms. Euroopa Inimõiguste Kohus on oma lahendites leidnud, keelatud on isikut sundida andma teavet, ähvardades teda karistusega või karistada isikut selle eest, et ta kasutab õigust ennast mitte süüstada. Kui võimud kasutavad riugast, et meelitada kahtlustatavalt välja süüstatavaid ülestunnistusi või avaldusi, milliseid neil endal ei olnud võimalik hankida, siis saab seda kindlasti lugeda EIÕK artikli 6 rikkumiseks. Tulenevalt kohtuasjast *Jallohi asjast* saab lubamatu sunni küsimust hinnata läbi nelja kriteeriumi: tõendite saamiseks kasutatud sunni määr ja iseloom; avalik huvi; asjakohaste kaitsemeetmete olemasolu menetluses ja viis kuidas materjali kasutati. Kõigepealt peaks kohus hindama, kas tegu oli sunniga, ehk hindama sunni iseloomu ja määra ning seejärel kolme järgnevat kriteeriumit. Et isik saaks õigust vaikida ja

¹⁵⁷ EIKo 23.11.1993, 14032/88, *Poitrinol vs Prantsusmaa*, p 34.

¹⁵⁸ EIKo 27.11.2008, 36391/02, *Salduz vs Türgi*, p 54.

¹⁵⁹ Samas, p 52.

õigust ennast mitte süüstada ka reaalselt kasutada, on väga oluline isiku teavitamine nimetatud õigustest ja samuti sellest, et tal on ka õigus kaitsjale.

2. KAHTLUSTATAVA JA SÜÜDISTATAVA ÕIGUS VAIKIDA JA ÕIGUS ENNAST MITTE SÜÜSTADA NING SELLE REGULATSIOON DIREKTIIVI JÄRGI

2.1. Direktiivi sünd

Euroopa Liidu karistusõiguse alase koostöö juured ulatuvad 1970ndatesse aastatesse, mil kasvas organiseeritud kuritegevus. Neil aastatel tehti küll juba mitmeid katseid arendada õiguslast koostööd kriminaalasjades, kuid edutult. Seda põhjusel, et kriminaalõigust puudutavates küsimustes valitsesid liikmesriikide vahel suured erimeelsused. Suurem osa liikmesriikidest soovis selgesõnaliselt hoida kriminaalõigust puudutavad küsimused enda pädevuses.¹⁶⁰ Maastrichti lepinguga muudeti eelnevaid aluslepinguid ja rajati EL, mis tugineb kolmele sambale.¹⁶¹ Maastrichti leping pani aluse EL poliitikale justiits- ja siseküsimustes ehk kolmanda samba valdkonnas. Amsterdami lepinguga¹⁶² loodi vabadusel, turvalisusel ja õigusel rajaneva ala kontseptsioon ning lepiti kokku tihedamas politsei- ja õigusalas koostöös kriminaalasjades.¹⁶³ 15. – 16. oktoobril 1999.aastal pidas Euroopa Ülemkogu Soomes, Tampere linnas eriistungi, kus käsitleti vabadusel, turvalisusel ja õigusel rajaneva ala loomist EL-s. Toimunud istungil sedastas Euroopa Ülemkogu, et on otsustanud EL-s arendada vabadusel, turvalisusel ja õigusel rajaneva ala tuginedes Amsterdami lepingust tulenevatele võimalustele. Sealhulgas lepiti kohtumisel kokku mitmetes poliitilistes suunistes ja prioriteetides.¹⁶⁴ 13. detsembril 2007. aastal allkirjastasid EL liikmesriigid Lissabon lepingu, mis jõustus 1. detsembril 2009. aastal. Lissaboni lepinguga muudeti Euroopa Liidu lepingut ja Euroopa ühenduse asutamislepingut. Euroopa Liidu toimimise lepingu artikli 82 punkti 2 kohaselt on Euroopa Parlamendil ja nõukogul nüüd pädevus kehtestada seadusandliku tavamenetluse kohaselt direktiividega miinimumeeskirjad politsei- ja õiguskooostöö hõlbustamiseks piiriülese mõõtmega kriminaalasjades. Sealhulgas on Euroopa Parlamendil ja nõukogul õigus kehtestada direktiiviga miinimumeeskirjad tagamaks isikute õigusi kriminaalmenetluses. Miinimumeeskirjade vastuvõtmine ei takista liikmesriike säilitamast või kehtestamast isikutele kõrgema tasemega kaitset. Seega tõi Lissaboni lepe kaasa olulised muudatused ja edasimineku liikmesriikide karistusõiguslike normide lähendamisel ning EL pädevust laiendati märkimisväärselt.

¹⁶⁰ Klip, A. European Criminal Law. An Integrative Approach. 3rd edition. Intersentia Ltd, 2016, lk 15-16.

¹⁶¹ Sokoloska, I. Euroopa Parlament. Maastrichti ja Amsterdami leping. 10/2018, lk 1.

¹⁶² Amsterdami leping- 10.11.1997. ELT C 340.

¹⁶³ Amsterdami leping . VI jaotis.

¹⁶⁴ Tampere European Council 15 and 16 october 1999 Presidency conclusions. Kättesaadav: http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm. 10.12.2019.

9. märtsil 2016. aastal võtsid Euroopa Parlament ja Nõukogu vastu direktiivi (EL) 2016/343, millega tugevdati süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte ja õigust viibida kriminaalmenetluse kohtulikul arutelul. Tegemist on neljanda seadusandlik meetmega kahtlustatavate ja süüdistatavate kaitseks EL-s. Käesolevas alapeatükis kirjeldatakse teekonda nimetatud direktiivini.

Euroopa Liidu katsetused tagada kahtlustatavate ja süüdistatavate õigused kriminaalmenetluses algasid alles 2003. aastal, mil komisjon andis välja rohelise raamatu kahtlustatavate ja süüdistatava menetluslike tagatiste kohta EL-s. Komisjon leidis, et kõik õigused õiglase kohtumõistmise kontekstis on olulised, kuid mõned neist on esmatähtsad. Kui süüdistataval ei ole kaitsjat, on vähem tõenäoline, et nad on oma õigustest teadlikud. Komisjon nägi seda õigust kõigi teiste õiguste alusena. Seejärel märkis komisjon, et kahtlustataval või süüdistataval on õigus suulisele ja kirjalikule tõlkele, samuti õiguste deklaratsioonile (ingl k *letter of rights*), mille kohaselt antakse kahtlustatavale teavet tema põhiõiguste kohta kirjalikult ja keeles, mida ta mõistab. Nimetatud rohelises raamatus ei püütud luua uusi õigusi ega jälgida EIÕK või muude vahendite olemasolu, vaid pigem määratleda olemasolevad õigused, mida komisjon pidas põhiliseks ja soovis edendada nende nähtavust.¹⁶⁵

Nagu juba töö sissejuhatuses märgitud, siis 30. novembril 2009. aastal võttis nõukogu vastu resolutsiooni teekaardi kohta, mille eesmärgiks oli tugevdada kahtlustatavate ja süüdistatavate isikute menetlusõigusi kriminaalmenetluses. Nõukogu märkis, et senini on EL-s olnud üldiseks aluseks kahtlustatavate ja süüdistatavate isikute õiguste kaitsele kriminaalmenetluses EIÕK.¹⁶⁶ Ühtlasi on EIÕK, nii nagu seda tõlgendab EIK, oluline alus selleks, et liikmesriigid saaksid usaldada üksteise kriminaalkohtusüsteeme ning et kõnealune usaldus saaks tugevneda. Samas märkis nõukogu, et on ruumi EL poolseteks edasisteks meetmeteks, et tagada EIÕK nõuete täielik rakendamine ja nendest kinnipidamine, samuti vajaduse korral tagada kohaldatavate nõuete järjepidev kohaldamine ning täiustada olemasolevaid nõudeid.¹⁶⁷

Nõukogu märkis, et kuigi EL tasandil on võetud mitmesuguseid meetmeid tagamaks kodanike ohutuse kõrge tase, on samuti olemas vajadus käsitleda spetsiifilisi probleeme, mis võivad tekkida, kui isik on kriminaalmenetluse raames kahtlustatav või süüdistatav.¹⁶⁸ See tingib vajaduse konkreetsete meetmete võtmiseks menetlusõiguse valdkonnas, et tagada õiglane kriminaalmenetlus. Kõnealused meetmed, mis võivad hõlmata õigusakte ning muid meetmeid,

¹⁶⁵ Green Paper from the Commission, lk 14, p 2.5.

¹⁶⁶ Nõukogu resolutsioon, p 1.

¹⁶⁷ Nõukogu resolutsioon, p 2.

¹⁶⁸ Nõukogu resolutsioon, p 4.

suurendavad kodanike kindlustunnet, et Euroopa Liit ja selle liikmesriigid kaitsevad ja tagavad nende õigusi.¹⁶⁹ Samas, pidades silmas kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tähtsust ja keerulisust, pakkus kava välja järkjärgulise lähenemisviisi, käsitledes tulevasi meetmeid valdkondade kaupa.¹⁷⁰ Seejuures kutsuti liikmesriike üles esitama ettepanekuid seoses teekaardis välja pakutud meetmetega. Nendeks meetmeteks olid: kirjalik ja suuline tõlge (meede A); teave õiguste ja süüdistuse kohta (meede B); õigusabi ja õigusnõustamine (meede C); suhtlemine sugulaste, tööandjate ja konsulaarasutustega (D); kaitsemeetmed selliste kahtlustatavate või süüdistatavate isikute jaoks, kes kuuluvad haavatavate isikute kategooriasse (meede E); roheline raamat, mis käsitleb kohtueelset kinnipidamist (meede F). Eeltoodust tulenevalt nähtub, et teekaardis veel kahtlustatava ja süüdistatava õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada ei käsitletud.

Euroopa Ülemkogu tervitas teekaardi vastuvõtmist 2009. aasta detsembris, ja muutis selle Stockholmi programmi osaks. Programmis kutsuski Euroopa Ülemkogu komisjoni üles analüüsima kahtlustatavate ja süüdistatavate isikute minimaalsete menetlusõiguste lisaelemente ning hindama seda, kas tihedama koostöö edendamiseks selles valdkonnas on vaja käsitleda ka veel muid küsimusi, näiteks süütuse presumptsiooni.¹⁷¹ Programmi vastuvõtmiseni viinud läbirääkimiste käigus esitasid mõned liikmesriigid uuesti ettepanekuid lisamaks tegevuskavasse eelnevalt mitte lisatud õigusi, mille osas oleks Ülemkogu arvates pidanud komisjon esitama seadusandlikud ettepanekud. Suurimat initsiatiivi süütuse presumptsiooni esitamise kohta näitas komisjonile Itaalia ning eesistujariik Rootsi, kes seda ettepanekut toetas, esitas kompromissi, milles mainiti süütuse presumptsiooni ühe näitena õigustest, mis võiksid täiendada tegevuskavas nimetatud õigusi. Kuna süütuse presumptsiooni tugevdamist on programmis selgesõnaliselt mainitud, siis ei saanud seda jätta tähelepanuta.¹⁷²

Eeltoodust tulenevalt esitas komisjon 2013. aasta novembris ettepaneku¹⁷³ võtta vastu meetmed, millega tugevdatakse süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte ja õigust viibida kriminaalmenetluse korral isiklikult kohtulikult arutelul. Nimetatud ettepanek põhines komisjoni poolt 2006. aastal läbiviidud uurimustööl rohelise raamatu tarbeks, kus sõltumatud eksperdid ja praktikud kasutasid võimalust, et viidata süütuse presumptsiooni põhimõtte

¹⁶⁹ Nõukogu resolutsioon, p 5.

¹⁷⁰ Nõukogu resolutsioon, p 11.

¹⁷¹ Stockholmi programm, p 2.4.

¹⁷² Cras, S, Erbežnik, A. The Directive on the Presumption of Innocence and the Right to Be Present at Trial. The European Criminal Law Associations' Forum 2016/1, lk 25.

¹⁷³ Ettepanek: Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv millega tugevdatakse süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte ja õigust viibida kriminaalmenetluse korral isiklikult kohtulikult arutelul. Brüssel, 27.11.2013. COM(2013) 821 final 2013/0407 (COD).

Arvutivõrgus: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52013PC0821>.

muutumisele ja toonitada, eriti seoses mittekodanike ja mitteresidentide suhtes algatatud uurimistega, et liikmesriikide süsteemides sallitakse üha enam niinimetatud süü presumptsiooni. EL kriminaalpoliitika eksperdirühma 23. jaanuari 2013. aasta kohtumisel kogus komisjon kõnealusel teemal seisukohti akadeemiliste ringkondade esindajatelt, õiguspraktikutelt, kohtunikelt, kaitseadvokaatidelt ja prokuröridelt. Peale selle korraldati 2013.a spetsiaalselt süütuse presumptsioonile pühendatud kohtumine liikmesriikide ja Horvaatia justiitsministeeriumide esindajatega.¹⁷⁴

Komisjoni ettepanekule lisati ka ka mõjuhinnang,¹⁷⁵ kus komisjon sedastas, et süütuse presumptsiooni põhimõte ei ole EL-s piisavalt kaitstud ja seega ei ole kaitstud ka kahtlustatavate ja süüdistatavate põhiõigused. Samuti leidis komisjon, et hartas ja EIÕK-s sätestatud ühiste miinimumnõuete olemasolust tundub jäävat väheks, et süütuse presumptsiooni tegelikult kaitsta. Seda põhjusel, et EIK praktikast nähtub, et seda põhimõtet on rikutud pidevalt ja korduvalt. ELis toimetatakse igal aastal umbes 10 miljonit kriminaalmenetlust. Ajavahemikus 1. jaanuar 2007 – 31. detsember 2012 olid õigust süütuse presumptsioonile rikkunud 10 ELi liikmesriiki kokku 26 juhtumis.¹⁷⁶ Komisjon rõhutas, et süütuse presumptsioon on üldine põhimõte, mille eesmärgiks on tagada õigus õiglasele kohtulikule arutamisele ja ilma süütuse presumptsiooni austamiseta ei saa me kõnelda õiglasest kohtulikust arutamisest.¹⁷⁷

Mõjuhinnangu ettevalmistamine viidi lõpule teabe kogumisega sidususrühmadelt veebiküsitluse vormis, millele laekus üle 100 vastuse. Uuringus ei keskendutud mitte üksnes õiguslikule keskkonnale süütuse presumptsiooni kaitsmisel liikmesriikides, vaid eelkõige selle toimimisele praktikas. Üllataval kombel on komisjon mõjuhinnangu põhjal jõudnud järeldusele, et liikmesriikide õigusaktides sätestatud tagatiste tase on üldjoontes vastuvõetav ning et selles valdkonnas ei tundu olevat ühtki süsteemset probleemi. Küll aga leidub kohti, kus õiguslikke tagatise tuleks täiustada.¹⁷⁸

Alates komisjoni ettepanekust on seda palju ka palju kritiseeritud. Seda osas, mis puudutab õigust osaleda kohtuistungil, aga ka süütuse presumptsiooni kodifitseerimist. Mõned liikmesriigid, nagu näiteks Holland, kahtles direktiivi lisandväärtuses. Ei peetud vajalikuks, et

¹⁷⁴ Ettepanek: lk 5, p 1.2 (19, 21, 22).

¹⁷⁵ Commission Staff Working Document Impact Assessment. Accompanying the document Proposal for measures on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at trial in criminal proceedings. Brüssel 27.11.2013. SWD(2013) 478 final. Arvutivõrgus: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013SC0478&from=EN>

¹⁷⁶ Samas, IV lisa, lk 74.

¹⁷⁷ Samas lk 4.

¹⁷⁸ Ettepanek: lk. 6, p 1.2 (23).

EL võtaks vastu süütuse presumptsiooni käsitlevaid õigusakte, kuna siseriikliku õiguse ning liidu-ja rahvusvahelise õiguse sätted pakkusid selles valdkonnas juba piisavat kaitset. Selles kontekstis viidati eelkõige harta artiklile 48 ja EIÕK artikli 6 lõikele 2, mille kohaselt: „kõik, keda süüdistatakse kriminaalkuriteos, loetakse süütuks seni, kuni tema süü ei ole seaduse kohaselt tõestatud.“ Täheledatai, et süütuse presumptsiooni kohaldamist kontrollivad nii riikide kohtud kui ka EIK, ning et viimane on tuvastanud süütuse presumptsiooni printsiibi rikkumise suhteliselt vähestel juhtudel. Samuti leiti, et antud momendil ei oleks olnud mõistlik üritada seadustada süütuse presumptsiooni küsimust, kuna EIK praktika on alles arenemisjärgus ja mistahes õigusakt võib saada takistuseks selle kohtupraktika dünaamiliseks arenguks.¹⁷⁹

Peale aeganõudvaid läbiläakimisi jõuti direktiivi osas siiski kompromissile ning Euroopa Parlament ja nõukogu kiitsid viimaks antud direktiivi heaks. Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/ 343, millega tugevdatakse süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte ja õigust viibida kriminaalmenetluses kohtulikult arutelul allkirjastati 9. märtsil 2016. aastal Strasbourg'is ja avaldati Euroopa Liidu Teatajas 11. märtsil 2016. aastal. Direktiivi (EL) 2016/343 artikli 14 kohaselt pidid liikmesriigid jõustama käesoleva direktiivi järgimiseks vajalikud õigus- ja haldusnormid 1. aprilliks 2018.

Kokkuvõttes oli direktiivi sünn üsna vaevaline, kuna liikmesriigid ei suutnud pikka aega jõuda kokkuleppele direktiivi vajalikkuse osas. Direktiivis ei nähtud lisandväärtust ja leiti, et süütuse presumptsioon on juba piisavalt kaitstud siseriiklike-ja liidu õigusaktidega ning seda printsiipi on piisavalt tõlgendanud ka EIK, kelle praktikale saab vajadusel toetuda. Komisjon oli siiski seisukohal, et olemasolevatest meetmetest ei piisa, et tagada süütuse presumptsiooni kaitse. Direktiiviga on kahtlustatava ja süüdistatava peamised põhiõigused EL õiguses nüüdseks kodifitseeritud. Autori arvates on tegemist väga vajaliku õigusaktiga, kuna direktiivis on konkreetselt sätestatud kahtlustatava ja süüdistatava õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada ja neid õigusi peavad liikmesriigid kõik ühtmoodi kohaldama. Direktiiviga ühtlustatakse ulatuslikult inimõiguste standardeid siseriiklikes menetlustes. Autor nõustub J. Lamberights'i poolt väljendatud seisukohaga,¹⁸⁰ et tegemist on lausa innovaatilise dokumendiga Euroopa õiguskorras, kuna õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada ei kajastu tegelikult selgesõnaliselt ei Euroopa Liidu põhiõiguste hartas, ega ka inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioonis.

¹⁷⁹ Cras, Erbežnik. lk 26.

¹⁸⁰ Lamberights, 418-419

2.2. Direktiivi reguleerimisese ja kohaldamisala

Käesolevas alapeatükis antakse ülevaade direktiivi reguleerimisesemest ning isikulisest ja ajalisest kohaldamisalast.

Inimõiguste konventsiooni artikli 6 lõikes 2 kohaselt peetakse igaüht, keda süüdistatakse kuriteos süütaks seni, kuni tema süü ei ole seaduse kohaselt tõendatud. Euroopa Liidu põhiõiguste harta artikli 48 lõike 1 ja 2 järgi peetakse süüdistatavat süütaks seni, kuni tema süü ei ole seaduse kohaselt tõendatud. Direktiivi artikli 3 sõnastuse kohaselt käsitleb süütuse presumptsiooni nii: „Liikmesriigid tagavad, et kahtlustatavat ja süüdistatavat peetakse süütaks seni, kuni tema süüd ei ole seaduse kohaselt tõendatud.“ Seega määratletakse direktiivis konkreetselt kahtlustatava ja süüdistatava õigus süütuse presumptsioonile.

Direktiivi artikli 1 kohaselt sätestatakse direktiivis ühised miinimumnormid, mis käsitlevad süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte kriminaalmenetluses ning õigust viibida kriminaalmenetluses kohtulikult arutelul. Kriminaalmenetluse üks kõige tähtsamaid põhimõtteid ja õiglase kohtuliku arutamise õiguse alus on see, et kahtlustatavaid ja süüdistatavaid tuleb kriminaalmenetluse käigus pidada süütaks seni, kuni nende süüd ei ole seaduse kohaselt tõendatud.¹⁸¹ Süütuse presumptsiooni põhimõtte sisu töötati välja EIK praktikas.¹⁸² Direktiivi ettepanekuga sooviti lisada direktiivi sel viisil välja arendatud süütuse presumptsiooni põhimõtte teatavad aspektid, et tagada nii optimaalselt süütuse presumptsiooni tõhus rakendamine Euroopa Liidus.¹⁸³ Samas on direktiivi kohaldamisala suhteliselt piiratud. Seda põhjusel, et liidu tasandil süütuse presumptsiooni põhimõtte kõiki probleemküsimusi hõlmava õigusakti vastuvõtmiseks puudub nii liikmesriikide kui ka liidu institutsioonide valmisolek.¹⁸⁴ Meetmete kavandamisel tuleb arvestada nii Euroopa Liidu piiratud pädevust

¹⁸¹ Vt EIKo, 17.12.1996, 19187/91. *Saunders vs Ühendkuningriik*, p 60; EIKo 29.06.2007, 15809/02, 25624/02 *O'Halloran ja Francis vs Ühendkuningriik* p 45; EIKo 25.02.1993, 10828/84, *Funke vs Prantsusmaa* p 44.

¹⁸² Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemadel „Ettepanek: Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv, millega tugevdatakse süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte ja õigust viibida kriminaalmenetluse korral isiklikult kohtulikult arutelul“ (COM(2013) 821 final – 2013/0407 (COD)), „Ettepanek: Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv kriminaalmenetluse raames kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslike tagatiste kohta“ (COM(2013) 822 final – 2013/0408 (COD)), „Ettepanek: Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv, milles käsitletakse esialgset tasuta õigusabi kahtlustatavatele või süüdistatavatele, kellelt on võetud vabadus, ning tasuta õigusabi Euroopa vahistamismäärusega seotud menetluses“ (COM(2013) 824 final – 2013/0409 (COD)), „Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele „Minnes edasi Euroopa Liidu tegevuskavaga kahtlustatavate või süüdistatavate isikute menetluslike tagatiste kohta – tugevdada Euroopa kriminaalõiguse ala aluseid““ (COM(2013) 820 final). – ELT C 226, 16.07.2014, p 2.4.1.1.

¹⁸³ Samas, p 2.4.1.2.

¹⁸⁴ Kärner, M, Rosin, K. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses Direktiiv (EL) 2016/343. *Juridica* 7/2018, lk 498.

valdkonnas õigust luua kui ka realistlikke võimalusi läbirääkimistel kõiki liikmesriike rahuldava eelnõu teksti suhtes kokkuleppele jõuda.¹⁸⁵

Direktiivi artiklis 2 sätestatu kohaselt kohaldatakse direktiivi kriminaalmenetluses kahtlustatavale või süüdistatavale füüsilisele isikule. Seda kohaldatakse kõigis kriminaalmenetluse staadiumites alates hetkest, kui isikut kahtlustatakse või süüdistatakse kuriteo või väidetava kuriteo toimepanemises, kuni otsuse tegemiseni selle kohta, kas isik on asjaomase kuriteo toime pannud, ja see otsus on muutunud lõplikuks. Direktiivi preambuli punkti 11 esimeses lauses märgitakse, et direktiivi tuleks kohaldada vaid kriminaalmenetlusele nagu seda on tõlgendanud Euroopa Liidu Kohus, ilma et see piiraks Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikat. Euroopa Liidu Kohus on tõlgendanud kriminaalsüüdistust samade kriteeriumite alusel nagu EIK.¹⁸⁶ Samas ei kohaldu direktiiv selle preambuli punkti 11 teise lause kohaselt tsiviil- ega haldusmenetlusele, sealhulgas sellisele haldusmenetlusele, mille tulemusel võib mõista karistuse, nagu menetlus, mis on seotud konkurentsiga, kaubanduse, finantsteenuste, maanteeliikluse, maksuküsimuste või lisamaksuga, ja sellise menetlusega seoses läbiviidavale haldusasutuste uurimisele.

Töö autor nõustub K. Rosina ja M. Kärneri seisukohaga, et direktiivi preambuli põhjenduspunkti 11 esimene ja teine lause ei ole kooskõlas.¹⁸⁷ Seega ei ole täpselt selge, kas kriminaalmenetluse mõistet tuleb tõlgendada lähtudes *Engeli* kriteeriumitest või direktiivi preambuli punkti 11 teisest lausest. Kui lähtuda *Engeli* kriteeriumitest, siis peaks direktiivist tulenevad õigused kohalduma ka sellistele menetlustele, mis ei ole kriminaalmenetlused, kuid mida saab *Engeli* kriteeriumite järgi pidada siiski kriminaalsüüdistuseks nii nagu seda on tõlgendanud EIK. Samas räägib *Engeli* kriteeriumite kohaldamise vastu direktiivi preambuli sõnastus. Seega vajaks antud küsimus EK täiendavat seisukohta.

Direktiivi kohaldatakse vaid füüsiliste isikute suhtes, kes on kriminaalmenetluses kahtlustatav või süüdistatav.¹⁸⁸ Seda põhjusel, et direktiivi preambuli punkti 13 kohaselt hõlmavad süütuse presumptsiooni teatavad aspektid füüsiliste ja juriidiliste isikute puhul eri vajadusi ja kaitsetasemeid. Direktiivi preambuli punktis 13 märgitakse, et füüsiliste isikute puhul on sellist kaitset kajastatud EIK praktikas ja EK on tunnistanud, et süütuse presumptsiooni teatavad aspektid ei mõjuta juriidilisi isikuid samamoodi kui füüsilisi isikuid. Direktiivi preambuli punktis 14 on leitud, et võttes arvesse liikmesriikide õiguse ning liikmesriikide ja liidu

¹⁸⁵ Kärner, Rosin. Lk 498.

¹⁸⁶ EKo 26.02.2013, C-617/10, *Åklagaren vs. Hans Åkerberg Fransson*, p 35 jj; EKo 05.06.2012, C-489/10, *Bonda*, p 36 jj.

¹⁸⁷ Kärner, Rosin, lk 499.

¹⁸⁸ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/34, preambuli p 12.

kohtupraktika praegust seisust, oleks juriidiliste isikute süütuse presumptsiooni käsitleva õigusakti väljatöötamine liidu tasandil enneaegne. Samas märgitakse preambuli punktis 14, et piirata ei tohiks süütuse presumptsiooni kohaldamist juriidilistele isikutele, nagu on sätestatud eelkõige konventsioonis ning nagu on seda tõlgendanud EIK ja EK. Seega on tegemist on direktiiviga, mis vastupidiselt teistele vastuvõetud teekaardidirektiividele jätab selgesõnaliselt juriidilised isikud direktiivi kaitsealast välja.

Direktiivi tuleks kohaldada alates hetkest, kui isikut kahtlustatakse või süüdistatakse kuriteo või väidetava kuriteo toimepanemises, ja seega veel enne seda, kui liikmesriigi pädevad asutused on kõnealusele isikule ametlikult teatanud või mõnel muul viisil teatavaks teinud, et ta on kahtlustatav või süüdistatav.¹⁸⁹ Seega erineb käesolev direktiiv esimesest kolmest teekaardi alusel vastuvõetud direktiivist¹⁹⁰ selle poolest, et esimese kolme puhul tekivad isikul õigused hetkest, mil talle on ametliku teatega või muul viisil teatavaks tehtud, et teda kahtlustatakse või süüdistatakse kuriteo toimepanekus. Viide „väidetavale kuriteole“ tähendab juhtumeid, kus midagi on küll juhtunud, kuid ei ole veel kindel, kas tegemist on kuriteoga. Nimetatud viide on lisatud laiendamaks direktiivi reguleerimisala.¹⁹¹

Direktiivi tuleks kohaldada kriminaalmenetluse kõigis menetlusstaadiumites kuni otsuse tegemiseni selle kohta, kas kahtlustatav või süüdistatav on kuriteo toime pannud, ja see otsus on muutunud lõplikuks.¹⁹² Otsus on muutunud lõplikuks siis, kui seda ei ole enam võimalik edasi kaevata. Direktiivi preambuli punkti 12 järgi ei peaks direktiivi kohaldamisalasse kuuluma menetlused ja õiguskaitsevahendid, mida saab kasutada alles siis, kui asjaomane otsus on muutunud lõplikuks, sealhulgas menetlus EIK-s. Kokkuvõttes ei laiene direktiiv isikutele, kelle suhtes ei toimetata kriminaalmenetlust ja kelle suhtes on tehtud lõplik kohtuotsus. Viimane ei ole küll kooskõlas EIK praktikaga. Näiteks *Alleni* kohtuasjas on EIK öelnud, et EIÕK artikkel 6 lg 2 kohaldub teatud olukordades ka pärast menetluse lõpetamist või õigeksmõistvat kohtuotsust.¹⁹³

Kokkuvõttes sätestatakse direktiivis ühised miinimumnormid, mis käsitlevad süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte kriminaalmenetluses ning õigust viibida kriminaalmenetluses kohtulikult arutelul. Direktiivi kohaldatakse vaid kriminaalmenetlusele. Juriidilised isikud on

¹⁸⁹ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/34 põhjenduse punkt 12.

¹⁹⁰ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2010/64, 20.10.2010. – ELT L 280; Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2012/13, 22.05.2012. – ELT L 142; Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2013/48/, 22.10.2013. – ELT L 294.

¹⁹¹ Cras, Erbežnik, lk 27.

¹⁹² Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/34, põhjenduse punkt 12.

¹⁹³ EIKo 12.07.2013, 25424/09, *Allen vs. Ühendkuningriik*, p 92 jj.

direktiivist selgesõnaliselt välja jäetud ja direktiiv kohaldub vaid füüsilistele isikutele. Ajaliselt kohaldatakse direktiivi alates hetkest, mil isikut kahtlustatakse või süüdistatakse kuriteo toimepanemises kuni hetkeni, mil isiku suhtes on tehtud lõplik otsus. Direktiivist tulenevad õigused kohalduvad isiku suhtes veel enne seda, kui pädevad asutused on talle teada andnud, et ta on kuriteos kahtlustatav või süüdistatav.

2.3. Õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada direktiivi järgi

Õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada on sätestatud direktiivi artiklis 7. Direktiivi artikli 7 lõiked 1 ja 2 kohustavad liikmesriike tagama, et kahtlustataval ja süüdistataval on õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada seoses kuriteoga, mille toimepanemises teda kahtlustatakse või süüdistatakse. Komisjoni algses ettepanekus olid nimetatud õigused paigutatud artiklitesse 6 ja 7. Nendes kahes artiklis sooviti kehtestada õigus mitte anda tunnistusi iseenda vastu ja mitte teha koostööd ning õigus vaikida. Õigus mitte teha koostööd kustutati küll kolmepoolsete läbirääkimiste käigus, kuna see ei ole EIÕK-s selgesõnaliselt tunnustatud õigus, nagu seda on tõlgendatud EIK kohtupraktikas.¹⁹⁴

Direktiivi artikli 7 lõike 1 kohaselt tagavad liikmesriigid, et kahtlustataval ja süüdistataval on õigus vaikida seoses kuriteoga, mille toimepanemises teda kahtlustatakse või süüdistatakse. Õigus vaikida on süütuse presumptsiooni üks oluline aspekt, mis peaks kaitsma isikut enesesüüstamise eest.¹⁹⁵ Direktiivi kohaselt ei tohiks kahtlustatavat või süüdistatavat sundida avaldama oma seisukohti või andma ütlusi kuriteo kohta, milles teda süüdistatakse, kui need võivad viia enesesüüstamiseni.¹⁹⁶ Vaikimisõigus tähendab direktiivi järgi ka seda, et kahtlustatavat või süüdistatavat ei tohi sundida tunnistama iseenda vastu. Tuleb austada nii isiku vaikimissoovi ning selle puhul eeldatakse, et kriminaalasjas süüdistuse esitaja püüab tõendada oma versiooni kahtlustatavate või süüdistatavate tahte vastaste sunni- või survemeetodite abil saadud tõendeid kasutamata.¹⁹⁷

Direktiivi preambuli punkti 25 järgi on õigus ennast mitte süüstada samuti üks süütuse presumptsiooni oluline aspekt. Õigust ennast mitte süüstada tuleks kohaldada küsimustes, mis on seotud kuriteoga, mille toimepanekus isikut kahtlustatakse või süüdistatakse, ja mitte näiteks küsimustes, mis on seotud kahtlustatava või süüdistatava isiku tuvastamisega.¹⁹⁸ Direktiivi

¹⁹⁴ Cras, Erbežnik, lk 31.

¹⁹⁵ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/343, põhjenduse punkt 24.

¹⁹⁶ Samas, p 25

¹⁹⁷ Ettepanek: lk 7, p 34.

¹⁹⁸ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/343, põhjenduse punkt 26.

artikli 7 lõike 2 kohaselt tagavad liikmesriigid, et kahtlustataval ja süüdistataval on õigus ennast mitte süüstada, mis tähendab seda, et isikut tohiks sundida esitama tõendeid või dokumente või teavet, mis võib viia enesesüüstamiseni.¹⁹⁹ Nagu eespool märgitud, siis on EIK lahenditega *Funke vs Prantsusmaa*, *J.B. vs Šveits* ja *Marttinen vs Soome* ka dokumentide esitamise seadnud õiguse ennast mitte süüstada kaitsealasse.

Direktiivi preambuli punktis 25 sedastatakse, et kahtlustatavat või süüdistatavat ei tohiks sundida vastama küsimustele, esitama tõendeid või dokumente või teavet, mis võib viia enesesüüstamiseni. Direktiivi preambuli punkti 27 kohaselt selleks, et teha kindlaks, kas õigust vaikida või õigust ennast mitte süüstada on rikutud, tuleks arvesse võtta Euroopa Inimõiguste Kohtu tõlgendust konventsioonikohase õiglase kohtuliku arutamise õiguse kohta. Komisjon on oma esialgses ettepanekus öelnud, et õiguse vaikida ja õiguse ennast mitte süüstada põhiprintsiip on kaitsta süüdistatavat ametivõimude lubamatu sunni eest, aidates seega vältida väärade õigusemõistmise ohtu ning saavutada Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikli 6 eesmärke.²⁰⁰ Siinkohal on komisjon tuginenud otseselt EIK praktikale.²⁰¹ Komisjon on oma algses ettepanekus märkinud, et sunni ulatus, mida kasutatakse kahtlustatavate või süüdistatavate puhul selleks, et sundida neid esitama teavet enda vastu esitatud süüdistuse kohta, ei tohi hävitada isegi julgeoleku ja avaliku korra huvides asjaomaste isikute õiguse mitte anda tunnistusi iseenda vastu ja õiguse vaikida põhiolemust²⁰² ja siinkohal viitab komisjon selgesõnaliselt juba eespool analüüsitud kohtuasjale *Heaney ja McGuinness vs. Iirimaa*.²⁰³ Samuti viidatakse direktiivi algses ettepanekus sunni kasutamise osas sõnaselgelt *Jallohi* kohtuasjale ja märgitakse järgmist: „Piirata tuleks mis tahes sunniviisi, millega sunnitakse kahtlustatavat või süüdistatavat andma teavet. Selleks et teha kindlaks, kas sunnivahendiga ei ole rikutud kõnealuseid õigusi, tuleks juhtumi kõiki asjaolusid silmas pidades võtta arvesse järgmist: tõendite saamiseks kasutatud sunnimeetme laad ja ulatus, avaliku huvi kaal uurimises ning vaatlusaluse rikkumise eest võimalik määratav karistus, asjakohaste oluliste tagatiste olemasolu menetluses ja sunniviisil saadud teabe kasutusotstarve“²⁰⁴. Samas ei kajastu *Jallohi* kriteeriumid direktiivis endas.

Direktiivi artikli 7 lõige 3 täpsustab, et kui kasutatakse õigust ennast mitte süüstada, ei takista see pädevatel asutustel koguda tõendeid, mida on seaduslikult võimalik saada seadusliku sunni rakendamisel ja mis on olemas sõltumata kahtlustatava või süüdistatava tahtest. Direktiivi

¹⁹⁹ Samas, põhjenduse punkt 25.

²⁰⁰ Ettepanek: lk 7, p 33.

²⁰¹ Vt *Murray vs Ühendkuningriik*, p 45.

²⁰² Ettepanek: lk 7, p 33.

²⁰³ Vt *Heaney ja McGuinness vs. Iirimaa*, p-d 55 ja 58.

²⁰⁴ Ettepanek: lk 13, p (17).

preambuli punkt 29 ütleb, et sellisteks tõenditeks võivad näiteks olla ametliku loaga võetud dokumendid, dokumendid, mille puhul on seadusest tulenev säilitamise ja taotluse korral esitamise kohustus, hingeõhu, vere- või uriiniproovid ning DNA-analüüsiks vajalikud kehakoed. Seega toetub direktiivi artikkel 7 lõige 3 EIK praktikale ja eelkõige juba eespool viidatud *Saundersi* kaasusele.²⁰⁵ Ehk direktiivi seda sätet ei saa pidada kuidagi EIK praktikaga vastuolus olevaks.

M. Kärner ja K. Rosin on seisukohal, et enese mittesüüstamise õiguse juures võinuks direktiiv luua kindlust selles, kuidas seadusliku sunni piire mõista, kuna direktiiv ei kajasta EIK praktikas väljakujunenud kriteeriume lubatud ja lubamatu sunni eristamiseks ja seetõttu võib direktiivi kaitsetaset pidada madalamaks kui Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika oma.²⁰⁶ Ka J. Lamberights leiab, et tegemist on problemaatilise sättega, kuna seadusliku sunni ulatust võivad liikmesriigid mõista erinevalt.²⁰⁷ Autor nõustub nimetatud seisukohtadega ja nendib, et direktiivis sätestatu kohaselt on lubatud koguda tõendeid, mida on seaduslikult võimalik saada seadusliku sunni rakendamisel, kuid direktiivi selline sõnastus on liiga ebamäärane ning sellest tulenevalt on oht, et liikmesriigid mõistavad seadusliku sunni piire erinevalt.

Kokkuvõttes ei selgu direktiivist, kust jookseb piir lubatud ja lubamatu sunni vahel. Autor leiab, et seega tuleb meil pöörduda EIK praktika ja eelkõige *Jalloh'i* kaasuse poole. Nagu juba märgitud, siis *Jalloh'i* kaasuses on EIK sõnaselgelt öelnud, et hindamaks, kas tegemist on lubatud sunni kasutamisega, tuleb hinnata tõendite saamiseks kasutatud sunni määra ja iseloomu, avalik huvi olemasolu, asjakohaste kaitsemeetmete olemasolu menetluses ja viisi kuidas materjali kasutati. Seega saab seadusliku sunni piire mõista läbi EIK praktika. Samas võib tekkida probleem et kui direktiiv otse ei ütle meile, kuidas tuleb mõista piire lubatud ja lubamatu sunni vahel, siis võib lubatud ja lubamatu sunni mõiste liikmesriikides ikkagi erineda.

Direktiivi artikli 7 lg 4 kohaselt võivad liikmesriigid lubada oma kohtutel võtta karistuse mõistmisel arvesse kahtlustatava ja süüdistatava koostöövalmidust. Tegemist on problemaatilise sättega, kuna põhimõtteliselt võib see õhutada kahtlustatavat või süüdistatavat kergema karistuse lootuses oma õigustest loobuma. Seda aga juhul, kui liikmesriik on otsustanud oma kohtutel lubada võtta arvesse isiku koostöövalmidust karistuse mõistmisel. Fair Trials on avaldanud muret nimetatud sätte pärast, kuna on võimalik, et seda sätet hakatakse

²⁰⁵ *Saunders vs Ühendkuningriik*, p 69.

²⁰⁶ Kärner, Rosin, lk. 507.

²⁰⁷ Lamberights. S. The Directive on the Presumption of Innocence. A Missed opportunity for Legal Persons? - The European Criminal Law Associations' Forum 2016/1, lk 39.

kasutama õigustamaks pikemaid karistusi olukorras, kus isik keeldub ütluste andmisest. Seetõttu on tegemist sättega, kus EK või EIK selgitused võiksid selgust luua.²⁰⁸

Kuna liikmesriikide kohtud võivad küsida Euroopa Kohtult eelotsust selle kohta, kuidas kohaldada ja tõlgendada direktiive, siis on seoses direktiivi artikli 7 lõike 4 kohaldamise ja tõlgendamisega esitatud Euroopa Kohtule juba üks taotlus kriminaalasjas nelja Bulgaaria kodaniku – QR, YM, ZK ja HD – suhtes seoses nende kuulumisega organiseeritud kuritegelikku ühendusse.²⁰⁹ QRi süüdistati selles, et ta juhtis organiseeritud kuritegelikku ühendust. Ülejäänud kolme isikut süüdistati selles kuritegelikus ühenduses osalemises. Bulgaaria siseriikliku õiguse kohaselt oli süüdistataval võimalik sõlmida prokuröriga kirjalik kokkulepe karistuse mõistmisel ja see karistus oli alati kergem sellest, mis süüdistatavale oleks mõistetud üldmenetluses. Isikutele esitati süüdistus ja QR tunnistas ennast süüdi kõigis kuriteoepisoodides ja sõlmis prokuröriga kokkuleppe. Samas ütles Bulgaaria seadus, et kohus võib kokkuleppe heaks kiita, aga alles peale seda, kui kõikidelt osapooltelt on saadud selleks nõusolek. YM oli kokkuleppe sõlmimisele vastu. Bulgaaria kriminaalasjade erikohus peatas menetluse ja esitas Euroopa Kohtule järgmise eelotsuse küsimuse: „Kas niisugune kohtupraktika, millega meil on tegemist ja mis puudutab riigisiseseid õigusnorme, mis käsitlevad süüdistaja ja kaitsja vahel sõlmitud karistuse kokkuleppe heakskiitmist ja näevad selle kokkuleppe heakskiitmise tingimusena ette teiste süüdistatavate nõusoleku, mida on vaja alles menetluse kohtulikus etapis, on kooskõlas direktiivi 2016/343 artikli 7 lõikega 4?“²¹⁰. Kohus nentis, et direktiivi artikli 7 lõikes 4 on küll märgitud, et liikmesriigid võivad lubada oma kohtutel võtta karistuse mõistmisel arvesse kahtlustatavate ja süüdistatavate koostöövalmidust, kuid see säte piirdub sellega, et liikmesriigid saavad valida, kas lubada enda kohtutel õiguse vaikida ja õiguse ennast mitte süüstada kontekstis arvesse võtta süüdistatava koostööd või mitte.²¹¹ Järgnevalt nentis kohus, et direktiivi artikkel 7 lõige 4 ei anna süüdistatavale õigust lühemale karistusele, kui ta nõustub kokkuleppemenetluse kohaldamisega.²¹² Kokkuvõttes leidis kohus, et direktiivi 2016/343 artikli 7 lõige 4 ei reguleeri küsimust, kas karistuse kokkuleppe heakskiitmisel võib olla nõutav selline nõusolek nagu on kõne all põhikohtuasjas.²¹³ Seega saab asuda seisukohale, et direktiivi artikkel 7 lõige 4 piirdub konkreetselt ainult sellega, et liikmesriikidel on võimalus valida, kas nad lubavad oma siseriiklikel kohtutel karistuse

²⁰⁸ EU Directive of the Presumption of Innocence: Implementation Toolkit. Fair Trials, lk 29, p 51. Kättesaadav: https://www.fairtrials.org/wp-content/uploads/2017/06/Presumption-of-Innocence-Toolkit_2.pdf

²⁰⁹ EK määrus, 24.09.2019-C-467/19 PPU

²¹⁰ Samas, p 22.

²¹¹ Samas, p 33.

²¹² Samas, p 34.

²¹³ Samas, p 36.

mõistmisel võtta arvesse kahtlustatava või süüdistatava koostöövalmidust või mitte. Direktiivi artikkel 7 lõige 4 iseenesest ei anna süüdistatavale õigust lühemale karistusele, kui ta on teinud võimudega koostööd.

Direktiivi artikli 7 lõige 5 sätestab, et kui kahtlustatav või süüdistatav kasutab õigust vaikida või õigust ennast mitte süüstada, ei tohi seda kasutada tema vastu ning seda ei tohi käsitada tõendina, et ta on toime pannud asjaomase kuriteo. Komisjon on oma algses ettepanekus selgitanud, et mis tahes järelduste tegemine asjaolust, et kahtlustatavad või süüdistatavad kasutavad õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada tuleks igal juhul välistada. Komisjon on märkinud, et see on ainus viis, kuidas tagada, et kahtlustatavad või süüdistatavad saavad neid õigusi realselt kasutada, kartmata seda, et hiljem võidaks nende õiguste kasutamist menetluse hilisemas etapis tõlgendada isiku kahjuks.²¹⁴

Kuigi esmapilgul näib, et direktiiv keelustab selgelt õiguste kasutamisest kahjulike järelduste tegemise, siis paraku see nii ei ole, kuna direktiivi eestikeelne tõlge on ebaõnnestunud. Näiteks direktiivi ingliskeelse versiooni kohaselt ei tohiks õigust ennast mitte süüstada ja õigust vaikida iseenesest või eraldivõetuna (ingl k *in itself*) käsitada tõendina, et isik on toime pannud asjaomase kuriteo. See tähendab, et teatud olukordades võib isiku vaikimisest ebasoodsaid järeldusi siiski teha. Ilmselt on siinkohal lähtutud *John Murray* kaasusest, kus EIK on öelnud, et isiku vaikimisest ei tohi üksnes või peamiselt teha temale ebasoodsaid järeldusi.²¹⁵ Samas teatud olukordades on ebasoodsate järelduste tegemine isiku vaikimisest EIK praktika kohaselt lubatud.

Direktiivis ei ole selgesõnaliselt sätestatud kahtlustatava või süüdistatava õigust saada kriminaalmenetluses teavet. Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiivi (EL) 2012/13, milles käsitletakse õigust saada kriminaalmenetluses teavet preambuli punkti 29 kohaselt peaksid pädevad asutused kahtlustatavat või süüdistatavat isikut suuliselt või kirjalikult viivitamata teavitama nendest õigustest, mida kohaldatakse siseriikliku õiguse alusel ning mis on olulised õiglase menetluse tagamiseks. Õigus teabele direktiivi põhjenduspunktis 29 märgitakse, et õiguste praktiliseks ja tõhusaks kasutamiseks tuleks nimetatud teavet anda õigel ajal menetluse käigus ja hiljemalt enne seda, kui politsei või muu pädev asutus kahtlustatavat või süüdistatavat isikut esimest korda ametlikult küsitleb. Õigus teabele direktiivi artikli 3 lõike 1 (e) sätestab, et liikmesriigid peavad tagama, et kahtlustatavat või süüdistatavat teavitatakse viivitamata tema õigusest vaikida. Artikli 4 lõike 1 kohaselt peab liikmesriik tagama, et vahistatud või kinni

²¹⁴ Ettepanek: lk 8, p 36.

²¹⁵ *John Murray vs Ühendkuningriik*, p 45.

peetud kahtlustatavale või süüdistatavale isikule antakse viivitamata kirjalik õiguste deklaratsioon ja tal on võimalik sellega ka tutvuda. Õigus teabele direktiivi artikli 3 lõike 1 (a) kohustab liikmesriiki teavitama isikut ka sellest, et tal on õigus kaitsja abile.

Direktiivi (EL) 2016/343 põhjenduspunktis 32 on viidatud, et liikmesriigid peaksid kaaluma selle tagamist, et kui kahtlustatavatele või süüdistatavatele antakse direktiivi (EL) 2012/13 artikli 4 kohane õiguste deklaratsioon, sisaldab see deklaratsioon ka teavet õiguse kohta ennast mitte süüstada, nagu see on ette nähtud riigisiseses õiguses kooskõlas käesoleva direktiiviga. Selline ettepanek on igati asjakohane, sest iga kahtlustatav või süüdistatav peaks teadma, et enese mittesüüstamise õigus ei piirdu vaid ütluste andmisest keeldumisega. Kahtlustataval või süüdistataval on ka õigus kaitsjale vastavalt juba eespool viidatud direktiivile (EL) 2013/48. Direktiivi (EL) 2013/48 artiklis 3 on sätestatud põhimõte, mille kohaselt peavad liikmesriigid tagama, et kahtlustatavale või süüdistatavale antakse võimalus kasutada kaitsjat nii kiiresti kui võimalik ja igal juhul enne: ülekuulamist politseid või muus õiguskaitseasutuses, menetlus- või tõendite kogumise toimingu puhul, kui siseriikliku õigusega nõutakse asjaomase isiku kohalolekut või on tal selleks õigus, välja arvatud juhul, kui see piiraks tõendite kogumist; alates vabaduse võtmise hetkest. Ehk õigus kaitsja abile on isikul alati, kui teda küsitletakse. Nagu juba eespool märkisin, siis isku teavitamiskohustus ja õigus kaitsjale tihedalt seotud õigusega vaikida ja õigusega ennast mitte süüstada, tagades õiguse õiglasele menetlusele. Seega tuleb ilmselt lugeda direktiivi koostoimes teiste nimetatud teekaardidirektiividega.

Kokkuvõttes kohustab direktiiv liikmesriike selgesõnaliselt tagama kuriteos kahtlustatava ja süüdistatava õiguse vaikida ja õiguse ennast mitte süüstada. Direktiivis sätestatu kohaselt ei tohiks kahtlustatavat või süüdistatavat sundida vastama küsimustele, esitama tõendeid või dokumente või teavet, mis võib viia enesesüüstamiseni. Direktiivi kohaselt, kui kasutatakse õigust ennast mitte süüstada, ei takista see pädevatel asutustel koguda tõendeid, mida on seaduslikult võimalik saada seadusliku sunni rakendamisel ja mis on olemas sõltumata kahtlustatava või süüdistatava tahtest. Direktiivist ei selgu paraku, kuidas mõista lubatud ja lubamatu sunni piire. Sellest tulenevalt võib tekkida olukord, kus liikmesriigid mõistavad seadusliku sunni piire erinevalt. Samas märgitakse direktiivis, et selleks, et teha kindlaks, kas õigust vaikida või õigust ennast mitte süüstada on rikutud, tuleks arvesse võtta EIK tõlgendust konventsioonikohase õiglase kohtuliku arutamise õiguse kohta. Direktiiv loob võimaluse liikmesriikidel vabalt otsustada, kas lubada oma kohtutel võtta karistuse mõistmisel arvesse kahtlustatava ja süüdistatava koostöövalmidust või mitte. Direktiivi kohaselt, kui kahtlustatav või süüdistatav kasutab õigust vaikida või õigust ennast mitte süüstada, ei tohi seda kasutada tema vastu ning seda ei tohi käsitada tõendina, et ta on toime pannud asjaomase kuriteo.

Tulenevalt direktiivi teistest keeleversioonidest võib teha järelduse, et direktiiv siiski lubab teatud juhtudel teha isiku vaikimisest ebasoodsaid järeldusi. Direktiivi tuleks lugeda koostoimes teiste teekaardidirektiividega, mis sätestavad õiguse saada teavet ja õiguse kaitsja abile kriminaalmenetluses. Autori hinnangul on direktiivis tehtud viide, et õiguste deklaratsioonis võiks kajastuda lisaks õigusele vaikida ka õigus ennast mitte süüstada igati asjakohane, kuna EIK praktika kohaselt on tegemist õigustega, mis on ühtmoodi olulised.

3. ÕIGUS VAIKIDA JA ÕIGUS ENNAST MITTE SÜÜSTADA EESTI ÕIGUSE JÄRGI NING NIMETATUD ÕIGUSTE KOOSKÕLA DIREKTIIVIGA

Tulenevalt EL liikmelisusega seotud kohustustest võeti direktiiv (EL) 2016/343 Eesti õigusesse üle 1. aprillil 2018.a. Autorile teadaolevalt ei ole direktiivis sätestatu ülevõtmisel Eestis eelnõud koostatud ning direktiivi ülevõtmine ei toonud endaga kaasa muudatusi kriminaalmenetluse seadustikus. Sellest ei saa aga automaatselt järeldada, et direktiiv on Eesti õigusesse korrektselt üle võetud. Kuna eelnõud direktiivi vastuvõtmiseks ei ole koostatud, siis puudub analüüs selle kohta, kas Eesti õigus on kooskõlas direktiivis sätestatuga. Järgnevalt võrdlebki auto Eestis kehtivat regulatsiooni, mis puudutab õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada direktiivi vastavate sätetega, et leida vastus magistritöös püstitatud uurimisküsimusele.

Kuna direktiivi reguleerimisesemeks on kriminaalmenetlus, siis on see kohaldatav vaid kriminaalmenetluses kahtlustatavale või süüdistatavale isikule. Isikud, kelle suhtes kriminaalmenetlust ei toimetata või on see lõppenud jäävad direktiivi kaitsealast välja. Eesti õiguse kohaselt hõlmab õiguse vaikida ja õiguse ennast mitte süüstada nii kriminaalmenetluse kui ka vääртеomenetluse subjekte.²¹⁶ Kriminaalmenetluse seadustiku §-i 33 lõike 1 kohaselt on kahtlustatav isik, kes on kuriteos kahtlustatavana kinni peetud, või isik, keda on piisav alus kahtlustada kuriteo toimepanemises ja kes on allutatud menetlustoimingule. Isiku võib kahtlustatavana allutada menetlustoimingule, sealhulgas ülekuulamine, kui on olemas põhjendatud kahtlus, et isik on pannud toime kuriteo.²¹⁷ Siiski ei selgu kahtlustatava kohta käivast regulatsioonist, millisest hetkest saab isik kasutada õigust vaikida. Kui on alust arvata, et isik on pannud toime kuriteo, aga ta ei ole veel kahtlustatavana kinni peetud ja ta ei ole allutatud menetlustoimingule ning temaga minnakse mitteametlikult rääkima, siis kahtlustatava regulatsioon isikule veel kohalduda ei saa. Kui isikut kuulatakse üle kui tunnistajat, siis võib isik KrMS §-i 71 lõike 1 punkti 1 kohaselt keelduda ütluste andmisest, kui need ütlused võivad teda ennast süüstada. Riigikohtu praktikast tulenevalt rikutakse isiku õigust vaikida, kui tema süüdi tunnistamisel on tuginetud ütlustele, millised on ta eelnevalt samas asjas tunnistajana andnud.²¹⁸ Hiljem on Riigikohus oma seisukohta siiski korrigeerinud ja leidnud, et süüdistatava poolt varasemalt tunnistajana antud ütlusi ei saa lugeda tõendiks, kuid kohus võib arvestada kohtualuse ütluste tõepärasuse hindamisel tema varasemalt tunnistajana antud ütlusi.²¹⁹ Riigikohus on märkinud, et õigus tugineda enese mittesüüstamise privileegile ei sõltu isiku

²¹⁶ Madise, Ü jt (toim). § 22 lg 3 komm 39.

²¹⁷ Kergandberg, E, Pikamäe, P. (koostajad). Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012. § 33 komm 2.2.

²¹⁸ RKKKo 3-1-1-105-97.

²¹⁹ RKKKo 3-1-1-105-99, p 4.

formaalsest menetluslikust seisundist ega ka sellest, kas asjaolude suhtes, mille kohta isikult tõendeid nõutakse, on kriminaalmenetlust alustatud. Oluline on isikult nõutava tõendusteabe faktiline iseloom -kas see viitab isiku poolt toime pandud kuriteole või mitte.²²⁰ Ehk õigus õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada hõlmab Riigikohtu seisukoha järgi ka juba kriminaalmenetluse või väärteomenetluse potentsiaalseid subjekte.

Kuna seadus selgesõnaliselt ei ütle, millal täpselt saab isik oma menetlusõiguslikke garantiisid kasutada, siis saab eeltoodust tulenevalt asuda seisukohale, et õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada kohaldub isikule hetkest, kui on alust arvata, et isik võib teada tõendamiseseme asjaolusid. Õigus vaikida kohaldub isikule hetkest, kui on alust arvata, et isik võib teada tõendamiseseme asjaolusid ja seoses nende asjaoludega hakatakse teda küsitlema. Ka direktiivi preambuli punktist 12 tulenevalt kohaldub direktiiv kriminaalmenetluses kahtlustatavale või süüdistatavale, ehk isikutele, kelle suhtes on juba menetlust alustatud, aga ka isikutele, kes on „väidetavalt“ kuriteo toime pannud. Ehk õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada katab ka neid juhtumeid, kus midagi on küll juhtunud, aga ei ole kindel, kas tegemist on kuriteoga.

Direktiivi kohaldamisala hõlmab füüsilisi isikuid, kuid direktiivi preambulis on juriidilised isikud sõnaselgelt direktiivi kaitsealast välja jäetud. Ehk vastavalt direktiivis sätestatule ei laiene juriidilistele isikutele direktiivist tulenev õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada. Eesti õigusruumis seevastu osaleb juriidilisest isikust kahtlustatav või süüdistatav vastavalt KrMS §-s 36 sätestatule kriminaalmenetluses oma juhatuse või seda asendava organi liikme või pankrotihalduri kaudu, kellel on kõik kahtlustatava või süüdistatava õigused ja kohustused, sealhulgas õigus anda juriidilise isiku nimel ütlusi. Kuna KrMS §-st 34 lõikest 1 punktist 1 tuleneb, et kahtlustataval on õigus keelduda seoses kuriteoga, milles teda kahtlustatakse ütluste andmisest ja vastavalt KrMS § 35 lõikes 2 sätestatule on süüdistataval kahtlustatava õigused ja kohustused, siis on ka juriidilisel isikul õigus keelduda ütluste andmisest. Ehk Eesti õigusruumis ei eristata menetluslikust aspektist juriidilist ja füüsilist isikut. Tulenevalt eeltoodust saab asuda seisukohale, et ütluste andmisest keeldumise osas on Eesti õiguse kohaselt on juriidilistele isikutele tagatud laiem kaitse, kui direktiivis.

Kokkuvõtvalt laieneb direktiiv ja sellest tulenevad õigused vaid kriminaalmenetlusele. Eesti õigusruumis hõlmab õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada aga ka menetlusluseid isikuid väärteomenetluses. Nii direktiivi kui ka Eesti õiguse kohaselt saavad isikud kasutada oma menetluslikke garantiisid juba siis kui neile ei ole veel ametlikult teada antud, et neid kahtlustatakse kuriteos. Ehk õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada ei ole seotud isiku

²²⁰ RKKKo 3-1-1-39-05, p 14.

menetlusliku seisundiga. Kui direktiivist tulenevat saavad õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada kasutada vaid füüsilised isikud, siis Eesti õigusruumis laieneb õigus keelduda ütluste andmisest ka juriidilistele isikutele. Seega, hoolimata direktiivis sätestatust saavad tulenevalt meie põhiseadusest ja kriminaalmenetluse seadustikust õigust vaikida kasutada ka juriidilised isikud.

Sisuliselt peavad liikmesriigid direktiivi artikli 7 lõigete 1 ja 2 kohaselt tagama, et kahtlustataval ja süüdistataval on õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada seoses kuriteoga, mille toimepanemises teda kahtlustatakse või süüdistatakse. Kahtlustatava ütluste andmisest keeldumise õigust reguleerib Eestis kriminaalmenetluse seadustik, mille §-i 34 lõike 1 punkti 1 kohaselt on kahtlustataval õigus teada kahtlustuse sisu ja anda selle kohta ütlusi või keelduda ütluste andmisest. Kriminaalmenetluse seadustiku §-i 34 lõike 1 punkti 1 kohaselt on kahtlustataval informatsiooniline enesemääramisõigus.²²¹ Enesemääramise põhimõtte üldiselt tagab igaihe õiguse teada saada, kes ta on, otsustada, kes ta olla tahab, kellena riik teda kohtleb ja kuidas ise ennast teistele inimestele esitleda.²²² Sellest tulenevalt on isikul võimalus valida kas ta kasutab aktiivset või passiivset kaitsetaktikat.²²³ Kahtlustuse kinnitamise ja süü tõendamise koormis lasub Eesti siseriikliku õiguse kohaselt riigil ehk uurimisasutusel või prokuratuuril,²²⁴ ja kahtlemata peab oma süütuse tõendamise kohustuse puudumine sisaldama ka vaikimise õigust.²²⁵ Sama põhimõtet kinnitab ka direktiivi põhjenduspunkt 22, mis ütleb, et kahtlustatava ja süüdistatava süü tõendamise kohustus lasub süüdistajal.

Tulenevalt PS-e §-st 22 lõikest 3 ei tohi kedagi sundida tunnistama iseenda või oma lähedaste vastu. Eestis tavatsetakse seda õigust nimetada ka enese mittesüüstamise privileegiks ja põhiseaduses määratletakse seda kui peamiselt ütlustega seonduvat põhiõigust.²²⁶ Seejuures puudub kriminaalmenetluse seadustikus ütluste definitsioon, kuid tulenevalt KrMS §-st 63 lõikest 1 on ütlus ülekuulamisel tunnistaja, kahtlustatava või süüdistatava poolt tõendamiseseme asjaolu kohta antud teave, mis on edastatud suuliselt või omakäeliselt kirja pandud.²²⁷ Põhiseaduse sõnastusest tulenevalt ei eristata Eestis sõnaselgelt õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada. Põhiseaduses tehakse vaid viide magistritöös käsitletavale

²²¹ Kergandberg, E. Per aspera ad fair trial. – Juridica 2011/I, lk 75.

²²² Annus, T. Riigiõigus. Tallinn, Juura 2006, lk 283.

²²³ Kergandberg, Pikamäe (koost). § 34 komm 1.2.

²²⁴ Samas, komm 1.2.1.

²²⁵ Madise, Ü jt (toim). § 22 lg 3 komm 39.

²²⁶ Samas, komm 44.

²²⁷ Kergandberg, Pikamäe (koost). § 63 komm 7.

direktiivile ja nenditakse, et direktiiv siiski eristab õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada kriminaalmenetluses.²²⁸

Õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada on tunnustanud ka Riigikohus öeldes: „Ehkki Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon (EIÕKonv) otsesõnu sellist põhiõigust ei sätesta, on ka Euroopa Inimõiguste Kohus oma praktikas järjekindlalt väljendanud seisukohta, et õigus vaikida ja enese mittesüüstamise privileeg on konventsiooni art 6 lg 1 nõuetele vastava õiglase menetluse keskne komponent, olles ühtlasi tihedalt seotud art 6 lg-s 2 sätestatud süütuse presumptsiooni põhimõttega“²²⁹.

Direktiivi kohaselt on kuriteos kahtlustataval või süüdistataval lisaks ütluste andmisest keeldumisele ka õigus ennast mitte süüstada. Direktiivi põhjenduspunkti 25 kohaselt tähendab õigus ennast mitte süüstada seda, et isikut ei tohiks sundida esitama võimudele dokumente, tõendeid või muud teavet, mis võib teda ennast süüstada. Kuigi põhiseadus räägib meile et „kedagi ei tohi sundida tunnistama enda vastu“ ja märgib, et tegemist on põhiõigusega, mis on seotud ütluste andmisega ning KrMS § 34 lõige 1 punkt 1 räägib sõnaselgelt, et „kahtlustataval või süüdistataval on õigus keelduda ütluste andmisest“, siis ei tähenda see, et õigus ennast mitte süüstada Eestis tagatud ei oleks. Riigikohus on seisukohal, et põhiseaduse § 22 lg 3 kohaselt ei tohi kedagi sundida tunnistama iseenda või oma lähedaste vastu ja on selgitanud, et PS-e § 22 lg 3 mõtte kohaselt ei ole keegi kohustatud aitama kaasa enda või oma lähedaste poolt toime pandud kuriteo tõendamisele.²³⁰ Eeltoodust tulenevalt saab asuda seisukohale, et kui põhiseaduse kohaselt ei ole keegi kohustatud kaasa aitama enda kuriteo tõendamisele, siis tähendab see seda, et isikule on tagatud ka õigus ennast mitte süüstada. Autori arvates seisneb probleem aga selles, et õigust ennast mitte süüstada kajastavad meie seadused väga segaselt ja napolisõnaliselt. Samas on tegemist sama olulise õigusega kui on seda õigus vaikida.

Kahtlustatava ülekuulamine koosneb kohtueelses menetluses KrMS § 75 lõike 1 kohaselt kahest etapist. Ülekuulamise rakendamisel ehk esimeses etapis kontrollitakse kahtlustatava isikuandmeid, mille eesmärgiks on kahtlustatava isikusamasuse kindlakstegemine. Tulenevalt KrMS § 75 lõikest 2 selgitatakse kahtlustatavale, et tal on õigus keelduda ütluste andmisest. Alles teises etapis algab sisuline ülekuulamine, kus on võimalik anda ütlusi või siis keelduda ütluste andmisest.²³¹ Sellisest piiritlemisest lähtuvalt on valitsemas arusaam, et õiguse ennast mitte süüstada esemeline kaitseala hõlmab üksnes teist etappi ja et enne seda on isik kohustatud

²²⁸ Kergandberg, Pikamäe (koost). § 63 komm komm 39.

²²⁹ RKKKo, 3-1-1-57-07, p 15.

²³⁰ RKKKo 3-1-1-120-05, p 13.

²³¹ Kergandberg, Pikamäe (koost). § 78 komm 1 ja 1.1

kaasa aitama enese isikusamasuse tuvastamisele ega tohi siin keelduda ütluste andmisest.²³² Eesti õiguse kohaselt ei saa isikut karistada selle eest, et ta ei aita võimudel tuvastada oma isikut. Direktiivi põhjenduspunkti 26 järgi ei kohaldu õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada küsimustes, mis on seotud kahtlustatava või süüdistatava isiku tuvastamisega. Samas ei ütle direktiiv, kas isikut võib juhu, kui ta ei aita kaasa enda isikusamasuse tuvastamisele karistada või mitte.

Autor peab kindlasti vajalikuks märkida, et kuigi direktiivis ei viidata otseselt süüdistatava ja kahtlustatava õigusele saada teavet tema õigusest vaikida, siis on selline teavitamiskohustuse järgimine siiski äärmiselt oluline. Tulenevalt KrMS § 33 lõikes 2 sätestatust, selgitatakse kahtlustatavale viivitamata tema õigusi ja kohustusi ning teda kuulatakse üle kahtlustuse sisu kohta. Nimetatud nõue tuleneb ka KrMS §-st 8, mille kohaselt uurimisasutus, prokuratuur ja kohus on kohustatud seaduses sätestatud juhtudel menetlustoimingut rakendades selgitama menetlusosalisele menetlustoimingu eesmärgi ning tema õigusi ja kohustusi. Selgituste näol on tegemist olulise garantiiga kahtlustatava õiguste ja subjektiseisundi ning ausa ja õiglase menetluse tagamisel, sest isik saab sellega võimaluse ennast kahtlustuse sisu kohta kaitsta.²³³ Kriminaalmenetluse seadustiku §-i 35¹ lõike 1 kohaselt tutvustatakse kahtlustatavale ja süüdistatavale viivitamata tema õigusi suuliselt või kirjalikult lihtsas ja arusaadavas keeles. Õiguste selgitamise kohta võetakse allkiri.

Riigikohutu on seisukohal, et enese mittesüüstamise privileegi kui ütluste andmisega seonduva põhiõiguse esemelise kaitseala toimest saab rääkida alles pärast seda, kui isikut on ütluste andmise eelselt kõnealusest põhiõigusest teavitatud. Kui teavitamiskohustus on jäänud täitmata, ei saa isiku poolt antud ütlusi lugeda lubatavateks tõenditeks ja teavitamiskohustuse täitmata jätmist käsitatakse kriminaalmenetluse seaduse olulise rikkumisena. Riigikohus on öelnud, et menetlemisel on lubamatu suhtuda menetlusosaliste õiguste selgitamisse formaalselt ning õiguste selgitamiseks ei piisa vaid kahtlustatavalt allkirja võtmisest, õiguste ettelugemisest või isikule võimaluse andmisest neid õigusi iseseisvalt lugeda. Menetlejal lasub kohustus selgitada isikule ka nende õiguste sisu.²³⁴

Direktiiv (EL) 2012/13, milles käsitletakse kahtlustatava ja süüdistatava õigust saada teavet kohustab liikmesriike andma kuriteos kahtlustatavale või süüdistatavale tema kinnipidamise või vahistamise korral teavet tema suhtes kohaldatavate menetlusõiguste kohta lihtsas ja

²³² Madise jt (toim), § 22 lg 3 komm 46.

²³³ Kerganberg, Pikamäe (koost), § 33 komm 4.

²³⁴ RKKKo 3-1-1-25-02 p 10.

arusaadavas kirjalikus vormis õiguste deklaratsioonina.²³⁵ Eestis kasutatava õiguste deklaratsiooni²³⁶ punkt 4 ütleb, et „Teil on õigus keelduda kriminaalmenetluses ütluste andmisest“. Samas ei sisalda õigustee deklaratsioon teavet selle kohta, et isikul on õigus lisaks ütluste andmisest keeldumisele ka ennast mitte süüstada. Direktiivis (EL) 2016/343 preambuli punktis 32 tehtud viite kohaselt peaksid liikmesriigid kaaluma ka selle tagamist et kui kahtlustatavatele või süüdistatavatele antakse direktiivi (EL) 2012/13 artikli 4 kohane õiguste deklaratsioon, sisaldab see deklaratsioon teavet ka õiguse kohta ennast mitte süüstada, nagu see on ette nähtud riigisiseses õiguses kooskõlas käesoleva direktiiviga.

Eeltoodust tulenevalt olen autorina seisukohal, et kahtlustatava teavitamine tema õigusest ennast mitte süüstada on sama oluline, kui tema teavitamine õigusest vaikida. See on oluline, et tagada isiku kaitseõigus ja õigus õiglasele menetlusele. Kui isikut ei teavitata õigusest ennast mitte süüstada, siis ei olegi tal võimalik seda õigust kasutada. Lähtudes EIK praktikast ei ole õigus ennast mitte süüstada vähem olulisem, kui õigus vaikida. Seega teeb autor ettepaneku muuta õiguste deklaratsiooni selliselt, et see sisaldaks endas lisaks õigusele vaikida ka õigust ennast mitte süüstada.

On huvitav märkida, et kuna Eestis on ka tunnistajal vastavalt KrMS §-i 71 lõike 2 punkti 1 kohaselt õigus keelduda ütluste andmisest juhul kui ütlused võivad kuriteo või väärteo toimepanemises süüdistada teda ennast, siis peab ka tunnistaja puhul järgima KrMS §-st 68 lõikest 1 tulenevat isiku teavitamiskohustust tema õigustest ja kohustustest. Sealhulgas õigusest keelduda seaduses sätestatud aluste esinemisel ütluste andmisest. Vastavalt KrMS § 71 lõikes 2 punktis 2 sätestatule võib ütluste andmisest keelduda ka tunnistaja, kes on kaastäideviijana või osavõtjana samas kuriteos süüdi või õigeks mõistetud. Selline olukord võib tekkida näiteks siis, kui kaassüüdistatava suhtes on kriminaalasi eraldatud kokkuleppemenetluse läbiviimiseks ning isik osaleb pärast süüdimõistmist kaastäideviija suhtes kriminaalasja arutamisel üldmenetluses.²³⁷ Sellisel juhul peab vastavalt KrMS § 287¹ lõikes 5 sätestatule isikule selgitama tema õigust ütlustest keelduda. Seega kohaldub Eesti õigusruumis õigus keelduda ütluste andmisest ja õigus teabele ka tunnistajatele. Samuti on tunnistajal Eestis kehtiva regulatsiooni kohaselt õigus esindajale. Kriminaalmenetluse seadustiku § 67¹ lõike 1 kohaselt võib tunnistaja taotleda, et tema õiguste kaitseks viibiks kohtueelses menetluses tema ülekuulamise juures tema advokaat või muu seadusega lepingulisele esindajale kehtestatud haridusnõuetega isik.

²³⁵ Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2012/13, põhjenduse punkt 22.

²³⁶ Õiguste deklaratsioon. Kättesaadav: https://www.riigiteataja.ee/aktiis/1301/1201/6002/JM_m24_lisa1.pdf#

²³⁷ Kergandberg, Pikamäe (koost). § 71 komm 14.1.

Süütegude menetlemisel on paratamatult vajalik kasutada mitmesuguseid sunnivahendeid.²³⁸ Tulenevalt direktiivist kaitseb õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada iskut eelkõige ametivõimude lubamatu sunni eest. Direktiivi põhjenduspunkti 25 kohaselt ei tohi kahtlustatavat või süüdistatavat sundida avaldama oma seisukohti, andma ütlusi, esitama tõendeid või dokumente või muud teavet, mis võib viia enesesüüstamiseni. Ehk sunni kasutamine on otseselt seotud tõendite kogumisega. Eestis viitab sunni kasutamise keelule otseselt põhiseaduse §-i 22 lõike 3 sõnastus ehk „kedagi ei tohi sundida.“ Direktiivi kohaselt peab alati arvestama sellega, et tõendite kogumisel ei rikutaks EIÕK artiklit 3. Samas peab sunni rakendamisel ütluste või muu teabe saamiseks arvestama alati EIK praktikaga. Inimõiguste konventsiooni artiklile 3 viitab otsesõnu KrMS § 9 lõige 3, mille kohaselt peavad uurimisasutus, prokuratuur ja kohus menetlusosalist kohtlema tema au teotamata ja tema inimväärikust alandamata ja mille kohaselt ei tohi kedagi piinata, ega muul viisil julmalt või ebainimlikult kohelda. Kriminaalmenetluse seadustiku §-s 64 lõikes 1 sätestatu kohaselt kogutakse tõendeid viisil, mis ei riiva kogumises osaleja au ja väärikust, ei ohusta tema elu või tervist ega tekita põhjendamatult varalist kahju ning keelatud on tõendeid koguda isikut piinates või tema kallal muul viisil vägivalda kasutades või isiku mäluvõimet mõjutavaid vahendeid ja inimväärikust alandavaid viise kasutades. Seega on ka Eesti õigusruumis menetlejal kohustus austada menetlusosaliste, sealhulgas kahtlustatava ja süüdistatava inimväärikust ja keelatud on sunni kasutamine selleks, et isik annaks ütlusi või avaldaks muud teavet, mis võib teda süüstada. Menetleja kõnealust kohustust tuleb võtta väga tõsiselt ja samavõrd tõsiselt tuleb kõigi vahenditega kontrollida selle täitmist.²³⁹ Samas on ebaselge, millised on need mehhanismid, millega menetleja kohustust kohelda isikult väärikalt realselt kontrollitakse. Kriminaalmenetluse seadustiku kommenteeritud väljaandes on asutud seisukohale, et kuigi Eesti õigusruumis domineeriva põhiõiguste teooria kohaselt on väga raske põhjendada mingi täiesti riivamatu põhiõiguse olemasolu, siis midagi absoluudisarnast võiks olla just nimelt piinamise ja väärkohtlemise keeld.²⁴⁰

Kriminaalmenetluse seadustiku §-i 64 lõike 1 kohaselt on teabe kogumisel keelatud igasugune isiku kehaline mõjutamine, mis kahtlemata tähendabki kehalist väärkohtlemist ja piinamist.²⁴¹ Väärkohtlemine ei tähenda vaid löömist, pealeastumist, torkimist, vaid ka näiteks ereda valguse suunamist ülekuulatava näkku, näljutamist, süstemaatilist segamist magamise ajal ja selliste

²³⁸ Madise jt (toim). § 22 lg 1 komm 19.

²³⁹ Kergandberg, Pikamäe (koost). § 9 komm 9.

²⁴⁰ Samas, komm 10.

²⁴¹ Kergandberg, Pikamäe (koost). § 64 komm 2.

meetmete kasutamine pikemaajaliselt on käsitatav piinamisena.²⁴² Keelatud on ka ülekuulatavale aine manustamine, mis mõjustab tema vaimset või psüühilist või kahjustab tema tahtevabadust nagu näiteks rahustid, unerohud jms vahendid.²⁴³ Oksendamist soodustavate ainete manustamist narkoainete kasutamisega seotud menetlustes ei peeta kriminaalmenetluse seadustiku kommentaaride järgi üldiselt keelatuks, ega inimväärlikust riivavaks, kuid siiski tehakse viide EIK praktikas tuntud *Jalloh* 'i kaasusele.²⁴⁴ Ka põhiseadus ei võta emeetikumide manustamise küsimuses seisukohta, kuid viitab samuti *Jalloh* 'i kohtuasjale.²⁴⁵

Kriminaalmenetluses on väsitavad ülekuulamised vältimatud ja seega on keelatud ülekuulatava väsitamine nii et see kokkuvõttes mõjustab isiku tahtevabadust ning tahtevabaduse mõjustamist hinnatakse igal konkreetsel juhul eraldi.²⁴⁶ Keelatud on isiku vaimne mõjustamine läbi hüpnoosi, kuna see mõjustab isiku vaba tahte kujunemist.²⁴⁷ Reeglina ei ole lubatud üle kuulata isikut, kelle alkoholijoove ei võimalda rääkida tahtevabadusest.²⁴⁸ Samas jääb autorile arusaamatuks, kui suur peab olema isiku joove, et tema tahtevabadus oleks piiratud. Taunitavaks ülekuulamise meetodiks on ka pettus.²⁴⁹ U. Eisenberg on märkinud, et pettuseks võib olla menetleja igasugune tahtlik aktiivne käitumine, mis on suunatud sellele, et ülekuulatatav eksitusse viia. Pettus võib väljenduda ka tegevusetuses, näiteks vaikimises.²⁵⁰ Samuti peetakse lubamatuks ka isiku igat liiki ähvardamist näiteks rahaträhvi ja muude faktiliste või õiguslike järeldustega.²⁵¹ Kokkuvõttes ei ole siiski arusaadav, kuskohast jookseb piir veel lubatud ja lubamatu sunni vahel.

Põhiseaduse § 3 lg 1 kohaselt teostatakse riigivõimu üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel. Sellest lähtuvalt on riigil õigus koguda varjatult isikut puudutavaid andmeid vaid siis, kui seadus seda lubab.²⁵² Kriminaalmenetluse seadustiku 126¹ lõike 2 kohaselt on jälitustoiming kriminaalmenetluse seadustikus sätestatud alustel lubatud, kui andmete kogumine muude toimingutega või tõendite kogumine muude menetlustoimingutega ei ole õigel ajal võimalik või on oluliselt raskendatud või kui see võib kahjustada kriminaalmenetluse huve. Riigikohus on seadnud selged piirid jälitustegevusega kogutud teabe

²⁴²Kergandberg, Pikamäe (koost). § 64 kamm 2., kamm 2.1.

²⁴³ Samas, kamm 2.2.

²⁴⁴ Samas.

²⁴⁵ Madise jt (toim). § 22 lg 3 kamm 42.

²⁴⁶ Kergandberg, Pikamäe (koost). § 64 kamm 2.3.

²⁴⁷ Samas, kamm 3.

²⁴⁸ Samas, kamm 2.2.

²⁴⁹ Samas, kamm 4.

²⁵⁰ Eisenberg, U. Beweisrecht der stop Spezialkommentar. München: Beck 1999, lk 239.

²⁵¹ Madise jt (toim). § 21 lg 3 kamm 41.

²⁵² Laos, S. Jälitustegevuse seaduslikkuse kontroll.- Tractatus terribiles: artiklite kogumik professor Jaan Sootaki 60. juubeliks. Tallinn, Juura 2009, lk 112.

kasutamiseks isiku süü tõendamisel.²⁵³ Riigikohus on märkinud, et kogutud teabe kasutamisel tõendina riivatakse oluliselt kahtlustatava ja süüdistatava kriminaalmenetluslikke põhiõigusi, mis kujutavad endast kaitseõiguse keskset garantiid ja mille tunnustamisel põhineb aus ja õiglane kohtumenetlus tervikuna ning jälitustegevusega piiratakse isiku isiku õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada. Riigikohus on rõhutanud, et seadusandja peab iga üksiku juhtumi puhul eraldi kaaluma, kas menetluspõhiõiguste piiramine on proportsionaalne, arvestades konkreetse kuriteo raskusastet ja avastamisraskusi, mis kaasneksid, kui selle toimepannud isiku selgitamiseks rakendataks vaid tavapäraseid uurimistoiminguid. Seega on kahtlustatava ja süüdistatava menetluspõhiõiguste piiramine jälitustoimingutega aktsepteeritav vaid juhul, kui kriminaalmenetluse esemeks olev kuritegu sisaldub KrMS § 126² lõikes 2 sätestatud niinimetatud kuritegude kataloogis.²⁵⁴

Jälitustoiminguid toimetatakse ametliku loa alusel ja tegemist on seaduslike menetlustoimingutega ja selliste menetlustoimingute läbiviimisel lasub isikul talumiskohustus. Samas võivad mõned jälitustoimingud soodustada enese mittesüüstamise privileegi riivet rohkem kui teised. Näiteks võib selliseks toiminguks olla politseiagendi või informatori kasutamine isikult ütluste või muu ennast süüstava teabe saamiseks ja sellistes olukordades on potentsiaalselt võimalik lubatud sunni piire väga lihtsalt ületada. Politseiagent kogub tõendeid muudetud identiteeti kasutades ning võib seega niiöelda riigi agendina suunata kahtlustatava andma sellist informatsiooni, mida see muidu kui politseiagendi õhutusel riigile ei annaks.²⁵⁵ Euroopa Inimõiguste Kohus on selles osas teinud mitmeid erinevasisulisi lahendeid.²⁵⁶ Hindamaks, kas politseiagendi tegevus tõendite hankimisel on olnud vastuolus sundimiskeeluga või mitte ja kas on rikutud õigust vaikida peaks Eesti siseriiklik kohus ilmselt pöörduma EIK praktika poole ja hindama, kas süüstav teave saadi isikult tema tahte vastaselt või mitte. Ühe ilmeka näite politseiagendi kasutamisest teabe saamiseks leidis autor ka Eesti kohtupraktikast, kus vabaduskaotust kandnud isik tegutses politseiagendina kuriteos toimepanemises kinnipeetavate ja vahialuste kambrites selleks, et saada kambrisse paigutatud kinnipeetavatelt informatsiooni toimepandud kuritegudest ja kuritegelikest sidemetest. Politseiagent kasutas temaga samasse kambrisse paigutatud isikutelt puhtsüdamliku ülestunnistuse saamiseks isikute poolt toime pandud või toime panemata kuritegude kohta erinevaid meetmeid- ähvardas, peksis kambrikaaslaseid rusikate, käte ja jalgadega ning tuvastamata isikult saadud kumminuiaga. Ringkonnakohus nõustus maakohtu seisukohaga, et

²⁵³ Lõhmus, lk 129.

²⁵⁴ RKKKo 3-1-1-31-12 p 8.5.

²⁵⁵ Madise jt (toim). § 22 lg 3 komm 50.

²⁵⁶ Vt nt *Allan vs Ühendkuningriik*; *Bykov vs Venemaa*; *Khan vs Ühendkuningriik*.

politseiagent teostas talle antud õigust „ebaseaduslikus korras“ ning kasutades „ebaseaduslikke meetmeid“.²⁵⁷

Ka läbiotsimine on seaduslik menetlustoiming, mida isik on kohustatud taluma. Põhiseaduse § 33 sätestab, et kellegi eluruumi tungimine on keelatud, välja arvatud seadusega sätestatud juhtudel ja korras avaliku korra, tervise või teiste inimeste õiguste ja vabaduste kaitseks, kuriteo tõkestamiseks, kurjategija tabamiseks või tõe välja selgitamiseks kriminaalmenetluses. Kriminaalmenetluse seadustiku § 91 lõige 1 määratleb läbiotsimise eesmärgi, milleks on muuhulgas leida hoonest, ruumist, sõidukist või piiridega alalt asitõendina kasutatav või konfiskeeritav objekt või näiteks kriminaalasja lahendamiseks vajalik dokument või asi. Seega on tegemist toiminguga, mis võib ilmselgelt riivata isiku õigust ennast mitte süüstada. Läbiotsimist saab läbi viia vaid juhul, kui selleks on ametlik luba ja järgitakse KrMS §-s 64 sätestatud. Samas ei ole isik kohustatud läbiotsimise käigus välja andma ennast süüstavat teavet. Kokkuvõttes on läbiotsimine seotud rohkem enese mittesüüstamise õigusega, kuid õiguskirjanduses on jaatud ka võimalust kasutada tõendina läbiotsimise käigus leitud päevikut, kus on kirjas kuriteo ülestunnistus isiku vastu.²⁵⁸ Kuna päevikus kirjapandu on seotud põhimõtteliselt ütlustega, siis võib läbiotsimine riivata ka isiku õigust vaikida.

Sunni küsimust enese mittesüüstamise kontekstis on käsitletud ka G. Palm ajakirja *Juridica* veergudel.²⁵⁹ Artikli autor on tõstatanud küsimuse, kas enese mittesüüstamise privileegiga on vastuolus olukord, kui isikut sunnitakse sõrmejälje abil avama oma telefoni, kui see võib sisaldada kriminaalasja lahendamiseks vajalikke tõendeid. Telefoni sisu mõistetavaks muutmiseks on vaja sõrmejälge ning alles siis, kui isik on telefoni avanud, omandab telefonis olev tekstijada loetava kuju.²⁶⁰ Telefoni avav isik ei saa jääda passiivseks nagu näiteks DNA proovi andmisel, vaid temalt nõutakse aktiivset tegutsemist ja sisuliselt peab ta algtatama dekrüpteerimisprotsessi telefonis endas.²⁶¹ Artikli autor märgib, et isiku sundimine sõrmega oma telefoni avama on analoogne olukorraga, kus kus uurijad leiavad süüdistatava keldrist arhiivi, mis sisaldab lugematul hulgal dokumente ja neile teadaolevalt peaks üks nendest dokumentidest kinnitama isiku süüd.²⁶² Kui uurijad annavad isikule korralduse näidata ette koht, kus otsitav dokument asub ja isik sellele korraldusele allub, siis aitaks ta sellega kaasa

²⁵⁷ TlnRnKo 25.11.2005, 1-02-26\9 lk 2.

²⁵⁸ Madise jt (toim.). § 22 lg 3 komm 42.

²⁵⁹ Palm, G. Enese mittesüüstamise privileeg ja Touch ID: kas enese mittesüüstamise privileeg laieneb sõrmejäljelugeriga kaitstud telefonile? *Juridica* 2018 /4

²⁶⁰ Black, T. Taking Account of the World As it Will Be: The Shifting Course of U.S Encryption Policy. – *Federal Communications Law Journal* 2001 (53) 2. Lk 292.

²⁶¹ Palm, lk 291.

²⁶² Sama.

tõendite leidmisele, mis teda ennast süüstada võiksid.²⁶³ Ka telefoni avades avalikustab isik teavet, mille avalikustamist ei saaks tegelikult temalt tavaolukorras nõuda.²⁶⁴ Viis Euroopa Liidu liikmesriiki taotlesid 2016. aasta lõpus, et Euroopa Liidu tasandil võetaks vastu õigusakt, mis kohustaks tehnoloogia ettevõtteid kasutusele võtma *backdoor* ehk niiöelda tagaukse tehnoloogia, mis võimaldaks süüdistatava seatud lukust mööda minna.²⁶⁵ Autor nõustub G. Palmi seisukohaga, et kuna tänapäeval on üha rohkem andmeid virtuaalmaailmas ja nendele andmetele ligipääsemiseks tuleb leida uusi võimalusi, siis ei tohiks teha seda isku põhiõiguste kahjustamise hinnaga.

Mis puudutab süüdistatava õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada, siis KrMS §-i 35 lõike 1 kohaselt on süüdistatav on isik, kelle kohta prokuratuur on koostanud süüdistusakti KrMS §-i 226 kohaselt või kellele on esitatud süüdistusakt kiirmenetluses või isik, kellega on kokkuleppemenetluses sõlmitud kokkulepe. Sama paragrahvi lõike 2 kohaselt on süüdistataval kahtlustatava õigused ja kohustused, sealhulgas õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada. Kui aga kahtlustatav on kohtueelsel uurimisel andnud ütlusi, aga kohtumenetluses keeldub ütluste andmisest, siis tulenevalt KrMS §-st 294 punktist 1 võib kohus kohtumenetluse poole taotlusel lubada esitada tõendina süüdistatava poolt kohtueelses menetluses või sama või teise kriminaalasja varasemal kohtulikul arutamisel antud ütlusi ning ilmselt on seadusandja siinjuures soovinud tugineda tõe tuvastamise vajadusele.²⁶⁶ Sama paragrahvi punkti 2 kohaselt võib ütlusi avaldada ka siis, kui kohtulik arutamine toimub ilma süüdistatava osavõtuta. Riigikohus on küll asunud seisukohale et kui süüdistatav keeldub ütluste andmisest, kuid väljendab samas, et ta nõustub andma ütlusi alles pärast tunnistajate risküsitlust, puudub tema varem antud ütluste avaldamiseks KrMS § 294 p 1 kohaselt alus.²⁶⁷

Direktiivi artikli 7 lõike 3 kohaselt kui kasutatakse õigust ennast mitte süüstada, ei takista see pädevatel asutustel koguda tõendeid, mida on seaduslikult võimalik saada seadusliku sunni rakendamisel ja mis on olemas sõltumata kahtlustatava või süüdistatava tahtest. Põhiseaduse kommentaarides on lähtunud EIK praktikast ning nenditud, et seadusliku sunni teel saadud materjalid, mis ei sõltu isiku tahtest kogumine ei kuulu enese mittesüüstamise privileegi kohaldamisalasse.²⁶⁸ Riigikohtu kriminaalkolleegium on sedastanud, et näiteks kohustuslik joobeekspertiis ei ole vastuolus Eesti Vabariigi põhiseaduse §-i 22 lõikest 3 tuleneva enese

²⁶³ Palm, lk 291.

²⁶⁴ Samas, lk 291-292.

²⁶⁵ Vordoglou, E. The Compatibility of Decryption Orders With the Right Against Self-incrimination: Compelled Revelation of Passwords. Thessaloniki – Greece, February 2016, lk 16.

²⁶⁶ Madise jt (toim). § 22 lg 3 komm 56.

²⁶⁷ RKKKo 3-1-1-95-16 p-d 14–19.

²⁶⁸ Madise jt (toim). § 22 lg 3 komm 42.

mittesüüstamise privileegiga, viidates samuti EIK praktikale ja täpsemalt *Saunders'i* lahendile.²⁶⁹ Direktiivi vastav säte aga tuginebki iseenesest *Saunders'i* kohtuasjale, kus EIK leidis, et õigus ennast mitte süüstada ei kohaldu olukorras, kus sundi kasutatakse sellise materjali kogumiseks, mis eksisteerib sõltumata kahtlustatava tahtest.

Kriminaalmenetluse seadustiku § 88 lubab erinevat tõendusteavet koguda isiku läbivaatuse teel. Isiku läbivaatus on menetlustoiming, millega fikseeritakse tõendusteave, mis saadakse isikul paiknevast infost või tema juures olevatest esemetest.²⁷⁰ Isiku läbivaatuse puhul ei ole seejuures reguleeritud, milline on isiku talumiskohustuse määr ning kas uurimistoimingut saab teostada isiku nõusolekuta, sundi kasutades.²⁷¹ Kriminaalmenetluse seadustiku §-i 100 lõike 2 punkti 1 kohaselt on reguleeritud vaid see, et sunni kasutamine igasuguse võrdlusmaterjali võtmiseks kahtlustatavalt või süüdistatavalt on lubatud, kui sellega on võimalik saavutada menetlustoimingu eesmärk ja kui selleks on olemas võrdlusmaterjali võtmise määrus. Seejuures on huvitav märkida, et KrMS § 88 punkti 1 lõike 4 kohaselt on isiku läbivaatuse käigus võimalik välja selgitada, kas tema kehasse on peidetud ka asitõendina kasutatavaid asju, sealhulgas näiteks narkootilisi aineid. Kriminaalmenetluse seadustiku §-s 88 nimetatud toimingute tegemise juhtudel tuleb lähtuda KrMS §-s 64 sätestatud tõendite kogumise üldtingimustest ja KrMS §-st 9, mis räägib meile inimväärikuse austamisest.²⁷² Samas ei ole selge, kes võivad isiku läbivaatust, sealhulgas kehasse peidetud asitõendite otsimist üldse läbi viia. Ilmselt oleks õigustatud, et isiku kehaõõnsuste läbivaatust teostab meditsiinitöötaja või arst. Tulenevalt *Jallohi* kaasusest peaks lubamatu sunni analüüsides arvestama ka sellega, kas menetluses on tagatud asjakohaste meetmete olemasolu ehk siseriiklikult peaks olema reguleeritud, kes ja kus isiku kehaõõnsuste läbivaatuse teostab. *Jallohi* kohtuasjas märkis kohus, et siseriiklikud kaitsemeetmed olid tagatud, kuna siseriiklik regulatsioon nägi ette, et kehaõõnsuste läbivaatuse viib läbi arst, seda tehakse haiglas ja sellise protseduuriga ei tohi kahjustada isiku tervist.²⁷³ Seega on Eesti regulatsioon puudulik, mis võib seada ohtu isiku põhiõigused.

Kui isik kasutab õigust ennast mitte süüstada, siis direktiivi kohaselt ei takista see pädevatel asutustel, rakendades seaduslikku sundi koguda isikut süüstavaid dokumente, kui selleks on olemas ametlik luba. Nagu juba eespool märgitud, siis läbiotsimise puhul on Eestis tegemist lubatud menetlustoiminguga ja KrMS § 91 annab uurijatele õiguse kohtu või prokuratuuri

²⁶⁹ RKKKo 3-1-1-120-05 p 14.

²⁷⁰ Kergandberg, Pikamäe (koost). § 88 komm 3.

²⁷¹ Samas, komm 10.

²⁷² Samas, komm 11.4.

²⁷³ Vt *Jalloh vs Saksamaa*, p 120.

määruse alusel näiteks läbiotsimise käigus isikult ära võtta kriminaalasja lahendamiseks vajalik dokument või dokumendid. Samas ei ole isikul kohustust neid dokumente välja anda. Kui isik vabatahtlikult temalt küsitud dokumente välja ei anna, võetakse need temalt kasutades sundi. Siinkohal jääb jällegi arusaamatuks, kust jookseb piir lubatud ja lubamatu sunni vahel.

Kokkuvõtvalt saab järeldada, et direktiiv ja Eesti õigus on kooskõlas osas, mis puudutab tõendite kogumist, mis ei sõltu isikute tahtest. Siinkohal on nii direktiivis kui ka Riigikohtu napolis praktikas ja põhiseaduses tuginetud sõnaselgelt *Saunders* 'i lahendile.

Direktiivi artikli 7 lõike 4 kohaselt võivad liikmesriigid lubada oma kohtutel võtta karistuse mõistmisel arvesse kahtlustatava ja süüdistatava koostöövalmidust. Eesti õiguskorras ei eeldata, et kahtlustatav või süüdistatav peaks kaasa aitama enda süü tõendamisele või üldse tegema riigiga koostööd. Samas on karistusseadustiku²⁷⁴(KarS) §-i 57 lõike 1 punkti 3 kohaselt süü ülestunnistamisele ilmumine, puhtsüdamlik kahetsus või süüteo avastamisele aktiivne kaasaaitamine süüd kergendavaks asjaoluks. Vastavalt KrMS §-dele 205 ja 205¹ võib Riigiprokuratuur kriminaalmenetluse kahtlustatava või süüdistatava suhtes tema nõusolekul lõpetada, kui see isik on vastavalt kas oluliselt kaasa aidanud avaliku menetlushuvi seisukohalt tähtsa kuriteo tõendamiseseme asjaolude selgitamisele ja kui ilma selleta oleks selle kuriteo avastamine ja tõendite esitamine olnud välistatud või oluliselt raskendatud või kui isik on esimesena esitanud konkurentsiseaduses sätestatud leebuse kohaldamise tingimusi täitva leebuse kohaldamise taotluse. Selline niinimetatud kroontunnistajalik (*crown witness*) kaasaaitamine tõendamiseseme asjaolude selgitamisele seisneb lõppkokkuvõttes sisuliselt alati ütluste andmises.²⁷⁵ Kahtlemata riivab selline tegevus isiku õigust vaikida, kuna põhimõtteliselt pakutakse kahtlustatavate või süüdistatavale niiöelda vastutasu selle eest, et viimane loobuks oma õigusest vaikida. Samas on isikul alati võimalus vabalt otsustada, kas ta teeb võimudega koostööd või mitte. See ei mõjuta kuidagi tema õigust õiglasele kohtumenetlusele, ega ka süüle vastavale karistusele.

Koostöö küsimus võib karistuse mõistmisel Eesti õiguskorras kõne alla tulla ka kriminaalmenetluse seadustikus sätestatud kärbitud menetluste ehk lühimenetluse, kokkuleppemenetluse, käskmenetluse või kiirmenetluse puhul.²⁷⁶ Seega või tekkida küsimus, kas sellised menetlused võivad rikkuda isiku õigust vaikida ja õigust mitte süüstada. Vastavalt KrMS § 238 lõikes 2 sätestatule vähendab kohus lühimenetluses süüdimõistvat kohtuotsust tehes pärast kõigi kuriteo asjaolude kaalumist süüdistatavale mõistetavat põhikaristust ühe

²⁷⁴ Karistusseadustik-RT I, 28.02.2020, 5.

²⁷⁵ Madise jt (toim). § 22 lg 3 komm 52.

²⁷⁶ Samas, p 53.

kolmandiku võrra. Ehk kui isik loobub oma õigusest vaikida ja oma süü üles tunnistab, siis lubab riik talle niiöelda vastutasuks kergemat karistust. Kokkuleppemenetluses nõustub süüdistatav süüdistuse sisu ja kvalifikatsiooni jms. ning karistuse liigis ja määras sõlmides prokuröriaga kokkulepe. Menetluse eesmärgiks on isiku süüditunnistamine, kuid karistuse osas on võimalik prokuröriaga niiöelda kaubelda. Käskmenetluse puhul lahendatakse asi kohtu poolt kirjalikult, kui kriminaaltoimikust nähtuvad kuriteo asjaolud on selged. Tegemist on menetlusliigiga, kus kohtuistungit ei toimu ning mis on kiire. Seega võib süüdistatav loobuda enda õigustest ja nõustuda just sellise menetlusliigiga põhjusel, et see on mugav ja kiire. Kiirmenetluse puhul on vastutasuks menetluse kiirus ja karistuseks võib olla vaid rahatrahv. Seega lubavad kärbitud menetlused isikutele teatud soodustusi, kui nad loobuvad oma õigusest vaikida või õigusest ennast mitte süüstada.

Kokkuvõtvalt annab direktiiv liikmesriikidele vaba voli otsustada, kas õiguse vaikida ja õiguse ennast mitte süüstada kontekstis võivad liikmesriigid kohtutel karistuse mõistmisel lubada arvesse võtta kahtlustatava või süüdistatava koostöövalmidust. Eesis kehtivad seadused ei ütle meile otse, et kohtutel on lubatud isiku koostöövalmidust võtta arvesse karistuse mõistmisel. Samas on KarS §-i 57 lõike 1 punkti 3 kohaselt süü ülestunnistamisele ilmumine, puhtsüdamlik kahetsus või süüteo avastamisele aktiivne kaasaaitamine süüd kergendavaks asjaoluks. Kuna süü ülestunnistusele ilmumine, puhtsüdamlik ülestunnistus või süüteo avastamisele kaasaaitamine on oma olemuselt koostöö võimudega ja sellest tulenevalt võidakse isiku karistust kergendada, siis ei ole see direktiiviga vastuolus. Samas on isikul võimalik vabalt otsustada, kas ta teeb ametivõimudega koostööd või mitte. See tähendab, et isikut ei saa ja ei tohi Eestis kehtiva regulatsiooni kohaselt sundida koostööd tegema ja koostööst keeldumist ei tohiks käsitada raskendava asjaoluna karistuse mõistmisel.

Direktiivi artikkel 7 lõige 5 ütleb et kui kahtlustatav või süüdistatav kasutab õigust vaikida või õigust ennast mitte süüstada ei tohi seda kasutada tema vastu, et isik on pannud toime asjaomase kuriteo ja seda ei tohi käsitada tõendina, et ta on pannud toime asjaomase kuriteo. Nii ütleb meile direktiivi eestikeelne tekst. Direktiivi teiste keeleversioonide kohaselt ei tohi isiku süüditunnistamisel peamiselt või üksnes tugineda sellele, et kahtlustatav või süüdistatav on kasutanud oma õigust vaikida või on keeldunud andmast muud ennast süüdistavat teavet. Põhiseadus meile otseselt ei ütle, kas vaikimisõiguse või enese mittesüüstamise õigusest lähtuvalt võib kohus teha kohtualuse olukorda halvendavaid järeldusi või mõista isiku süüdi tuginedes üksnes isiku vaikimisele. Põhiseaduse kommentaarides märgitakse vaid, et õigustatud on küsimus, kuidas saaks vaikimise pinnalt üldse mingeid järeldusi teha. kuna vaikimise motiivid võivad olla erinevad, kuid viidatakse siiski ka *Murray* kaasusele, mille

kohaselt ei saa välistada isiku vaikimisest ebasoodsate järelduste tegemist olukorras, kui see olukord eeldab selgelt süüdistatava selgitusi. Sel juhul võetakse vaikimine arvesse tõendite veenvuse hindamisel.²⁷⁷ Seega põhiseadus ei anna meile selget vastust selle kohta, kas isiku vaikimisest võib teha temale ebasoodsaid järeldusi või mitte. Samas ei ole KarS §-i 58 kohaselt isiku vaikimine tema karistust raskendavaks asjaoluks.

Kokkuvõttes nõuaks nimetatud küsimus autori arvates täpsemat regulatsiooni põhiseaduslikul tasandil, kuna hetkel jääb mulje, et tegelikult ei keela põhiseadus otseselt olukordades, kus isik kasutab õigust vaikida või õigust ennast mitte süüstada isiku suhtes ebasoodsate järelduste tegemist. Kui isiku vaikimisest või õigusest ennast mitte süüstada on lubatud teha ebasoodsaid järeldusi, siis kaotaksid nimetatud õigused paratamatult ära oma mõtte. Põhiseaduses sätestatu kohaselt ei tohi kedagi sundida tunnistama enda vastu ja kui isiku vaikimisest ja enesesüüstamise õiguse kasutamisest oleks lubatud teha ebasoodsaid järeldusi, siis põhimõtteliselt kaotaksid nimetatud õigused ära oma tähenduse ja jõu. Ka esialgses direktiivi ettepaneku seletuskirjas on märgitud, et kui kahtlustatavad või süüdistatavad peaksid kartma, et nende vaikimist kasutatakse kriminaalmenetluses hiljem nende vastu, oleks see õigus vaid illusioon.²⁷⁸

Riigikohtu seisukohad isiku vaikimisõiguse või enesesüüstamise õiguse kasutamise tõttu temale kahjulike järelduste tegemise osas on olnud üsna napid. Riigikohus on seisukohal et kui isik kasutab õigust ennast mitte süüstada, siis ei tohi seda kasutada tema vastu. Näiteks on Riigikohus leidnud, et põhiseaduse § 22 lõikest 3 ja Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikli 6 lõikes 1 sätestatud enese mittesüüstamise privileegist tulenevalt on välistatud isiku karistamine selle eest, et ta esitab ametivõimudele ebaõigeid andmeid eesmärgiga mitte paljastada enda poolt toime pandud kuritegu - seda küll tingimusel, et valetõendite esitamisega ei kaasne aktiivne tegevus teise isiku alusetuks süüstamiseks.²⁷⁹

Eesti Advokatuuri põhiõiguste komisjon on avaldanud 2017. aastal oma arvamuse²⁸⁰ kriminaalmenetluse seadustiku muutmise seaduse eelnõu väljatöötamise kavatsuse osas. Eesti Advokatuuri põhiõiguste komisjon on juhtinud tähelepanu olulistele küsimustele kaitseõiguse raames nii kohtueelses kui ka kohtumenetluse, mis oleksid vajanud lahendamist. Sealhulgas on

²⁷⁷ Madise jt (toim). §22 lg 3 komm 47.

²⁷⁸ Ettepanek: lk 8, p 36.

²⁷⁹ RKKKo 3-1-1-60-07 p 29.

²⁸⁰ Eesti Advokatuur. Põhiõiguste komisjon. Arvamus kriminaalmenetluse seadustiku muutmise seaduse eelnõu väljatöötamise kavatsuse osas. 04.04.2017. Kättesaadav: https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/eesti_advokatuuri_arvamus_krimseadustiku_vtk_veebuar_2019.pdf

arvamuses juhitud tähelepanu sellele, et kriminaalmenetluse revisjonis puuduvad igasugused viited Euroopa Parlamendi ja Nõukogu Direktiivile (EL) 2016/343. Advokatuur märkis arvamuses, et direktiivi eesmärk on tugevdada õigust õiglasele kohtulikule arutamisele kriminaalmenetluses. Eesti Advokatuur asus oma arvamuses seisukohale, et kuigi direktiiv kui ka EIÕK ja EIK praktika laiemalt räägivad tihti miinimumnõuetest, peaks ausa menetluse tagamiseks vastu võtma miinimumnõudeid ületavad standardid, et olla ausa ja õiglase menetluse tagamisel Euroopas pigem teenäitajaks kui kaasalohisejaks.²⁸¹

Eesti Advokatuur avaldas arvamust, et kindlasti on vaja õiglase õigusemõistmise huvides piiritleda tõendid, mis ei tohiks olla ainsaks või peamiseks tõendiks, mille pinnalt langetatakse süüdimõistev kohtuotsus. Samuti juhiti tähelepanu direktiivi põhjenduspunktile 28, mille kohaselt, kui kahtlustatav või süüdistatav kasutab õigust vaikida või õigust ennast mitte süüstada, ei tohiks seda kasutada tema vastu ning seda ei tohiks käsitada tõendina, et isik on asjaomase kuriteo toime pannud. Advokatuur asus oma arvamuses seisukohale, et antud põhimõtte vajab Eesti menetlusseadustikus kodifitseerimist. Vastasel juhul kujuneb see formaalseks menetlusõiguseks, mis tegelikult kujunenud menetluspraktikas sellisel kujul käsitlemist ja tõlgendamist ei leia.²⁸² Justiitsministeerium on märkinud, et süütuse presumptsiooni teemad lahendatakse eraldi eelnõuga, millega võetakse Eesti õigusesse üle direktiiv 2016/343/EL, kuid KrMS revisjoni teemade juurde seda ei lisata.²⁸³ Autorile teadaolevalt sellist eelnõud ei eksisteeri või vähemalt ei ole see avalikult kättesaadav. Puudub igasugune informatsioon selle kohta, kuidas leidis aset direktiivi riigisisesele õigusesse vastuvõtmise protseduur.

Hoolimata sellest, et Eesti Advokatuur leidis, et mõningad küsimused seoses direktiiviga vajaksid põhjalikku diskussiooni ning oldi valmis ka diskussioonis osalemiseks ja pakuti abi konkreetsete muudatusettepanekute sõnastamisel, siis autorile teadaolevalt on Eesti Advokatuuri arvamus jäetud täielikult tähelepanuta ning arutelusid direktiivi teemal toimunud ei ole. See on igati kahetsusväärne, kuna ka töö autor nõustub, et direktiivi põhjenduspunktis 28 toodud põhimõtte, mis kattub direktiivi artiklis 7 lõikes 5 sätestatuga vajaks kodifitseerimist menetlusseadustikus, kuna tegelikult jääb arusaamatuks, kas Eestis õigusruumis peab kahtlustatav või süüdistatav kartma et kui ta kasutab õigust vaikida või õigust mitte süüstada, siis võidakse seda kasutada hiljem tema vastu.

²⁸¹ Eesti Advokatuur. Põhiõiguste komisjon.

²⁸² Samas, p 1.3.

²⁸³ KrMS revisjoni VTK kooskõlastamisel laekunud arvamused ja otsused revisjoni I etapi teemaderingi osas, p 8.3. Kättesaadav: https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/ettepanekute_loetelu_ja_otsused.pdf

Kokkuvõttes on üsna keeruline asuda seisukohale, kas direktiivi artikkel 7 lõige 5 on Eesti õigusega hetkel kooskõlas või mitte. Kuna põhiseadus, ega ka kriminaalmenetluse seadustik meile antud küsimuse kohta täpset vastust ei anna, siis saab tugineda napile Riigikohtu praktikale, mille kohaselt kui isik kasutab õigust ennast mitte süüstada, siis ei tohi seda kasutada tema vastu. Seega ei saa väita, et direktiiv ei ole Eesti õigusega kooskõlas, kuid esmalt peaks põhimõtte, mille kohaselt, kui kahtlustatav või süüdistatav kasutab õigust vaikida või õigust ennast mitte süüstada, ei tohiks seda kasutada tema vastu ning seda ei tohiks käsitada tõendina, et isik on asjaomase kuriteo toime pannud kajastuma konkreetsemalt põhiseaduses ja Riigikohtu praktikas. Samuti võiksid nimetatud põhimõtted olla kodifitseeritud menetlusseadustikus. Kuigi direktiivi artikli 7 lõike 5 võõrkeelsete versioonide kohaselt ei tohi isiku vaikimisest eraldivõetuna teha järeldust, et ta on kuriteo toime pannud, siis autori arvates ei ole see probleem. Eestis võiks lähtuda direktiivi eestikeelsest versioonist ja kehtestada kõrgemad standardid, kui direktiivi võõrkeelsetes versioonides sätestatud. See tähendab seda, et Eesti õiguskorras peaks isiku vaikimisest temale ebasoodsate järelduste tegemine olema absoluutselt keelatud.

KOKKUVÕTE

9. märtsil 2016. aastal võeti vastu Euroopa Parlament ja nõukogu direktiivi (EL) 2016/343 eesmärgiga tugevdada koostööd liikmesriikide vahel ning direktiiviga kehtestati miinimumnormid süütuse presumptsiooni teatavate aspektide kohta ja õiguse kohta viibida kriminaalmenetluses kohtulikult arutelul. Ühtlasi tugevdati direktiiviga süütuse presumptsiooni olulisi aspekte-kahtlustatava ja süüdistatava õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada kriminaalmenetluses. Direktiivi artikli 14 kohaselt pidid liikmesriigid jõustama käesoleva direktiivi järgimiseks vajalikud õigus- ja haldusnormid 1. aprilliks 2018. Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli leida vastus küsimusele, kas Eesti siseriikliku õiguse sätted, mis käsitlevad õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada vastavad täielikult direktiivi sätetele, millega tugevdatakse kahtlustatava ja süüdistatava õigust vaikida ja ennast mitte süüstada või oleks vaja muuta siseriiklikke sätteid, et tagada direktiivis sätestatud õigused.

Süütuse presumptsioon on üks olulisemaid ja vanemaid kriminaalkohtumenetluse põhimõtteid. Tegemist on õigusliku kategooriaga, mis osutab viisile, kuidas tuleb kohelda isikut, keda ei ole veel süüdi mõistetud. EIK on mitmetes lahendites rõhutanud, et süütuse presumptsiooni põhimõte on ausa kohtumenetluse üheks ilminguks. Sellest tulenevalt on kahtlustatava õigus ennast kriminaalmenetluses mitte süüstada ja õigus mitte anda ütlusi tihedalt seotud süütuse presumptsiooniga printsibiiga. Õigus ennast mitte süüstada ja õigus vaikida on EIK tõlgenduse järgi õiglase kohtumenetluse allprintsibid. Õigus ennast mitte süüstada eeldab, et isiku süü tõendamise kohustus lasub riigil ja süüdistus ei tohi isiku vastu tõendeid kogudes kasutada mistahes survemeetodeid. Isik peab olema vaba otsustamaks, millise käitumisjoone ta valib süüdistuse korral tema vastu. Kui ei eksisteeriks õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada kriminaalmenetluses, piiraks see tõsiselt kahtlustatavate ja süüdistatavate võimalusi olla vaba oma kaitsestrateegia valimisel, olenemata sellest kas ta on tegelikult süüdi või mitte.

Komisjon leidis, et süütuse presumptsiooni põhimõte ei ole EL-s ühetaoliselt kaitstud ja seega ei ole kaitstud ka kahtlustatavate ja süüdistatavate põhiõigused. Seega võeti vastu direktiiv (EL) 2016/343. Direktiiv käsitleb süütuse presumptsiooni erinevaid aspekte, sealhulgas kahtlustatava ja süüdistatava õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada ehk põhiõiguseid, mida EIÕK otsesõnu ei sätesta. Direktiivi artikli 7 lõiked 1 ja 2 kohustavad liikmesriike tagama, et kuriteos kahtlustataval ja süüdistataval on õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada seoses kuriteoga, mille toimepanemises teda kahtlustatakse või süüdistatakse. Samas on direktiivi artikli 7 lõike 3 kohaselt kui isik kasutab õigust vaikida või ennast mitte süüstada pädevatel asutustel koguda tõendeid, mida on seaduslikult võimalik saada seadusliku sunni rakendamisel

ja mis on olemas sõltumata kahtlustatava või süüdistatava tahtest. Samuti on liikmesriikidel direktiivi artikli 7 lõike 4 kohaselt vabadus otsustada, kas and lubavad oma kohtutel võtta karistuse mõistmisel arvesse kahtlustatava ja süüdistatava koostöövalmidust või mitte. Direktiivi artikli 7 lõike 5 kohaselt, kui kahtlustatav või süüdistatav kasutab õigust vaikida või õigust ennast mitte süüstada, ei tohi seda kasutada tema vastu ning seda ei tohi käsitada tõendina, et ta on toime pannud asjaomase kuriteo.

Tulenevalt EL liikmelisusega seotud kohustustest võeti direktiiv (EL) 2016/343, millega kehtestati miinimumnormid süütuse presumptsiooni teatavate aspektide kohta ja õiguse kohta viibida kriminaalmenetluses kohtulikult arutelul Eesti õigusesse üle 1. aprillil 2018.a. Direktiivi ülevõtmine kriminaalmenetluse seadustikus osas, mis puudutab isiku õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada muudatusi kaasa ei toonud. Käeolevas magistritöös jõuti järelduseni, et Eesti õigus on osas, mis puudutab kahtlustatava ja süüdistatava õigust vaikida ja õigust ennast kriminaalmenetluses mitte süüstada põhimõtteliselt direktiiviga kooskõlas, kuid töö autoril on siiski mõned märkused ja ettepanekud seoses Eestis kehtiva regulatsiooniga.

Esmalt saab kokkuvõttes teha järelduse, et osas mis puudutab kahtlustatava ja süüdistatava õigust vaikida ja õigust ennast mitte süüstada on kooskõlas direktiivis sätestatuga õigusega vaikida ja õigusega ennast mitte süüstada. Kriminaalmenetluse seadustiku §-i 34 lõige 1 ja põhiseaduse §-i 22 kohaselt peaks vähemalt formaalselt õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada Eesti õigusruumis olema tagatud. Direktiiv keelab igasuguse sunni kasutamine eesmärgiga saada isikult teavet, mis võib teda ennast süüstada. Eesti seadus toob küll välja olukorrad, mis käsitlevad lubamatu sunni kasutamist, kuid sarnaselt direktiiviga ei ole täpsemalt määratletud, millised on piirid lubatud ja lubamatu sunni vahel. Autori hinnangul on Eesti seadused ka liiga ütluste kesksed ja õigust ennast mitte süüstada on põhimõtteliselt käsitletud väga napilt vaid Riigikohtu praktikas. Seadusest otseselt ei tulene isikule õigust ennast mitte süüstada. Seega on direktiivi artikkel 7 lõiked 1 ja 2 küll Eesti õigusega kooskõlas, kuid Eestis võiks kaaluda õiguse ennast mitte süüstada täpsemat formuleerimist seaduses, et tagada kahtlustatavate ja süüdistatavate parem kaitse.

Direktiivis (EL) 2016/343 tehtud viite kohaselt võiksid liikmesriigid kaaluda ka selle tagamist et kui kahtlustatavatele või süüdistatavatele antakse direktiivi 2012/13/EL artikli 4 kohane õiguste deklaratsioon, sisaldab see deklaratsioon teavet ka õiguse kohta ennast mitte süüstada, nagu see on ette nähtud riigisiseses õiguses kooskõlas käesoleva direktiiviga. Autorina olen seisukohal, et kahtlustatava teavitamine tema õigusest ennast mitte süüstada on sama oluline, kui tema teavitamine õigusest vaikida. Ka EIK on oma praktikas pidanud õigust ennast mitte süüstada sama oluliseks õiguseks, kui õigust vaikida. Kui isikut ei teavitata tema õigusest

ennast mitte süüstada, siis ei olegi tal võimalik seda õigust kasutada. Seega teeb autor ettepaneku muuta õiguste deklaratsiooni selliselt, et see sisaldaks endas lisaks õigusele vaikida ka õigust ennast mitte süüstada. See on vajalik selleks, et tagada isiku kaitseõigus ja õigus õiglasele menetlusele.

Direktiivi artikli 7 lõike 3 kohaselt kui kasutatakse õigust ennast mitte süüstada, ei takista see pädevatel asutustel koguda tõendeid, mida on seaduslikult võimalik saada seadusliku sunni rakendamisel ja mis on olemas sõltumata kahtlustatava või süüdistatava tahtest. KrMS § 91 annab uurijatele õiguse kohtu või prokuratuuri määruse alusel läbiotsimise käigus küsida isikult kriminaalasja lahendamiseks vajalikke dokumente, mis võivad teda ennast süüstada, kuid isik ei ole kohustatud neid dokumente välja andma. Seega võib dokumentide saamiseks kasutada siiski seaduslikku sundi, mis on ka EIK praktika kohaselt lubatav. Isiku läbivaatusel on lubatud sunni kasutamine igasuguse võrdlusmaterjali võtmiseks kahtlustatavalt või süüdistatavalt, kui sellega on võimalik saavutada menetlustoimingu eesmärk ja kui selleks on olemas võrdlusmaterjali võtmise määrus. Samas on Eestis reguleerimata, kes tohib teostada isiku kehaõõnsuste läbivaatuse. Eesti regulatsioon on selles osas puudulik, mis võib seada ohtu isiku põhiõigused. Seejuures jääb kokkuvõttes ikkagi selgusetuks, kust jookseb läbiotsimiste ja isiku läbivaatuse puhul piir lubatud ja lubamatu sunni vahel.

Kuigi direktiiv kohaselt võib liikmesriik otsustada, kas lubada kahtlustatava või süüdistatava koostööd võimudega arvesse karistuse mõistmisel, siis tuleb asuda seisukohale, et Eestis kehtiva regulatsiooni kohaselt kuriteos kahtlustataval või süüdistataval koostöökohustust ei ole. Isik võib vabalt valida, kas ta teeb riigiga koostööd või mitte ja ta ei pea kartma, et koostööst keeldumise puhul tehakse tema suhtes ebasoodsaid järeldusi või arvestatakse seda karistuse mõistmisel. Ehk koostööst keeldumine ei ole Eestis karistust raskendavaks asjaoluks. Samas on Eestis võimalik, et süü ülestunnistusele ilmunine, puhtsüdamlik ülestunnistus või süüteo avastamisele kaasaaitamine võib isiku karistust oluliselt kergendada ja olemuslikult on tegemist koostööga. Samuti pakub Eesti riik erinevate kärbitud menetluste puhul isikule üldjuhul vastutasuks mingisugust hüve-kergemat karistust, kiiremat menetlust jne. Seega, kuigi seaduses ei ole otseselt öeldud, et kahtlustatava või süüdistatava koostööd võidakse arvesse võtta karistuse mõistmisel, siis praktikas on see siiski võimalik.

Kokkuvõttes tundub autorile kõige problemaatilisem olema direktiivi artikkel 7 lõige 5, mille kohaselt, kui kahtlustatav või süüdistatav kasutab õigust vaikida või õigust ennast mitte süüstada, ei tohi seda kasutada tema vastu ning seda ei tohi käsitada tõendina, et ta on toime pannud asjaomase kuriteo. Riigikohtu napi praktika pinnalt saab asuda seisukohale et kui isik kasutab õigust ennast mitte süüstada, siis ei tohi seda kasutada tema vastu. Põhiseadus ja

kriminaalmenetluse seadustik meile selles küsimuses vastuseid ei anna ja selgust ei loo. Seega toetab autor Eesti Advokatuuri seisukohta, et direktiivi artiklis 7 lõikes 5 nimetatud põhimõte vajab menetlusseadustikus kodifitseerimist. Vastasel juhul kujuneb see formaalseks menetlusõiguseks, mis tegelikult kujunenud menetluspraktikas sellisel kujul käsitlemist ja tõlgendamist ei leia. Lisaks võiks autori hinnangul nimetatud põhimõte selgemalt kajastuda ka põhiseaduses. Kuigi direktiivi artikli 7 lõike 5 puhul esineb tõlkeprobleem ehk direktiivi võõrkeelsete versioonide kohaselt ei tohiks vaikimist eraldivõetuna käsitada tõendina, et isik on toime pannud kuriteo, siis leiab autor, et Eestis võiks lähtuda direktiivi eestikeelsest versioonist ja kehtestada direktiivist kõrgemad standardid ehk isiku vaikimisest ebasoodsate järelduste tegemine peaks olema keelatud tervikuna.

Tulenevalt eeltoodust ja lähtudes püstitatud uurimisküsimusest, tuleb asuda seisukohale, et direktiivi sätted, millega tugevdatakse kahtlustatava ja süüdistatava õigust vaikida ja ennast mitte süüstada kriminaalmenetluses vastavad üldjoontes Eesti siseriiklikule õigusele. Samas võiks teha Eesti õiguses mõningaid muudatusi, et kuriteos kahtlustatavate ja süüdistatavate õigus vaikida ja õigus ennast mitte süüstada oleks veelgi selgepiirilisemalt ja paremal tasemel tagatud.

THE CONSISTENCY OF ESTONIAN LAW WITH THE RIGHT TO REMAIN SILENT AND THE RIGHT NOT TO INCRIMINATE ONESELF AS PROVIDED IN THE DIRECTIVE (EU) 2016/343

SUMMARY

The aim of this Master's thesis was to respond to the inquiry of The provisions of Estonian national law concerning the right to remain silent and the right to not incriminate oneself completely consent to the arrangements of Directive (EU) 2016/343 reinforcing the privilege of suspects and accused people to remain silent or it would be necessary to amend national provisions in order to guarantee the rights set out in the Directive.

In order to find the answer to the inquiry presented in the Master's thesis, the author contrasted the particular Estonian legislation with the directive, which thus has been deciphered in the light of the case law of the Court of Justice of the European Union and the European Court of Human Rights. In the light of the set objective, the research is partitioned into three sections. In the primary part, the author examines the significant parts of the presumption of innocence and important aspects of this principle - the right to remain silent and the right not to incriminate oneself, as well as the justifications for the right to remain silent and the right not to incriminate oneself. It then reviews the scope and content of the right to remain silent and the right not to incriminate oneself in the light of interpretations by the Court of Justice of the European Union and the European Court of Human Rights. The second chapter centers around the birth, topic and extent of the Directive. The creator additionally gives a diagram of how the option to remain silent and the privilege not to accuse oneself are embodied in the directive. Finally, the provisions of the Directive concerning the right to remain silent and the right not to incriminate oneself are examined and interpreted. The last chapter of the dissertation provides an overview of how the right to remain silent and the right not to incriminate oneself is attached with Estonian criminal procedure law and it is compared whether it is in compliance with the provisions of the Directive. The question of the research is answered in the conclusion.

The principle of the presumption of innocence is one of the manifestations of a fair trial. This principle is set out in Articles 47 and 48 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, Article 6 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Article 14 of the International Covenant on Civil and Political Rights

and Article 11 of the Universal Declaration of Human Rights. In the Estonian lawful space, the principle of the presumption of innocence is provided in § 22 of the Constitution of the Republic of Estonia. The right not to incriminate oneself and the right to remain silent are, as indicated by the interpretation of the European Court of Human Rights, sub-principles of a fair trial. Despite the fact that the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms does not explicitly accommodate such fundamental rights, the European Court of Human Rights has systematically held the position that the right to remain silent and the right not to incriminate oneself are essential components of a fair trial in accordance with the requirements of Article 6 § 1 of the Convention, being also closely linked to the principle of the presumption of innocence enshrined in Article 6 (2) of the Convention. On 30 November 2009, the Council adopted a resolution on a roadmap for reinforcing procedural rights of suspected and accused persons in criminal proceedings. The resolution noted the need to address the specific issues that may arise when a person is a suspect or accused in criminal proceedings. This has required explicit measures in the field of procedural law in order to guarantee fair criminal procedures. The roadmap did not yet make reference to the need to reinforce the right of suspects and accused people to remain silent and not incriminate oneself. Be that as it may, in November 2013, the European Commission proposed measures to strengthen certain parts of the presumption of innocence and the right to be present in person in criminal proceedings. It additionally included significant parts of the presumption of innocence, for example, the right to remain silent and the right not to implicate oneself in criminal proceedings. After long negotiations, the European Parliament and the Council established minimum standards on certain aspects of the presumption of innocence and the right to be present at criminal proceedings, and the Directive (EU) 2016/343 was finally adopted on 9 March 2016. The directive also strengthened essential aspects of the presumption of innocence - the right of suspects and accused persons to remain silent and the right not to incriminate oneself in criminal proceedings. Article 14 of the Directive required Member States to bring into force the laws, regulations and administrative provisions necessary to comply with the Directive by 1 April 2018.

Due to the obligations related to the EU membership, Directive (EU) 2016/343 was transposed into Estonian law on 1 April 2018. According to the author's knowledge, no legal drafts have been prepared in Estonia while transposing the provisions of the Directive, and no new lawful standards or alterations were added to the Estonian legal order after the transposition of the Directive regarding the right to remain silent and the right not to incriminate oneself. It cannot be automatically concluded from this that the Directive has been correctly transposed into

Estonian law. As the drafts were set up for the adoption of the Directive, there was no analysis of whether Estonian law is in accordance with the provisions of the Directive. Analyzing the case law of the European Court of Justice, the European Court of Human Rights, the Directive, Estonian national legislation, as well as the legal literature and case law of Estonian courts, the author came to the following conclusions:

Under Article 7 (1) and (2) of the Directive, Member States are required to guarantee that a suspected or accused individual has the right to remain silent and not to incriminate oneself. This implies that an individual does not have to give evidence in the event that the person in question would not like to do so. Furthermore, the burden of proving a person's guilt lies with the state, and a suspect or accused person has no obligation to provide the authorities with any evidence, documents or information that may incriminate him or her. What is important here is that the right to remain silent and the right not to incriminate oneself protect the person from excessive coercion by the authorities. The author came to the conclusion that, at least formally, the right to remain silent and the right not to incriminate oneself are ensured in the Estonian legal space and are in accordance with Article 7 (1) and (2) of the Directive. The issue is that Estonian law sets out situations concerning the use of excessive coercion, but, like the directive, it is not clear what the boundaries are between permissible and impermissible coercion. Therefore, if vital, we must turn to the case law of the European Court of Human Rights. Simultaneously, the author came to the conclusion that Estonian law is also too testimony-centered and very little has been given to the right of a person not to incriminate oneself other than by giving testimony. Thus, the more precise wording of the right not to incriminate oneself in law could be considered in order to ensure better protection of suspects and accused individuals.

The author additionally concluded that Estonian law is in line with Article 7 (3) of the Directive, according to which exercising the right not to incriminate oneself does not prevent the competent authorities from gathering evidence that can be legally obtained through legal coercion and that exists regardless of the suspected or accused individuals' will. The author came to the conclusion that Estonia, as a Member State, has maintained this practice according to which evidence can be obtained by applying legal coercion, including approaching a person for documents that may implicate oneself, but still has no legal obligation to unveil incriminating information. Evidence that exists independently of the will of the strike does not fall within the scope of Estonian law as well as the right not to incriminate oneself under the Directive. However, with regard to the examination of a person's body cavities, it is unclear in the Estonian lawful space who may perform such an action against an individual. With

reference to the case law of the European Court of Human Rights, and specifically the case of Jalloh, this could be done by a specialist or a clinical expert in order to protect a person's fundamental rights.

In spite of the fact that the Directive permits a Member State to decide whether to allow a suspect or accused individual to cooperate with the authorities in sentencing, the author came to the conclusion that under Estonian law the suspect or accused person has no direct obligation to cooperate. In the Estonian legal system, the appearance of a confession of guilt, a sincere confession or aiding in the discovery of an offense may be a mitigating circumstance. In Estonia, the issue of cooperation may also emerge in the case of short proceedings, where a person collaborates with the state and in principle waives his or her right to remain silent or not to incriminate himself or herself. By acting along these lines, it is possible to receive some sort of benefit from the state - a lighter punishment, a shorter processing time, etc. Ultimately, however, refusal to cooperate can not the slightest bit be an aggravating circumstance in Estonia.

The author considers the principle reflected in the directive to be the most problematic in the case where a suspect or accused person uses the right to remain silent or the right not to incriminate oneself. It must not be used against the individual and must not be considered as evidence that he has committed the crime in question. The author came to an understanding that this principle is not clearly reflected in Estonian legislation or in the practice of the Supreme Court. The author, agreeing with the position of the Fundamental Rights Committee of the Estonian Bar Association, considers that this principle needs to be codified in the Code of Procedure. Otherwise, it will end up being a formal procedural right which will not be treated and interpreted in that structure in the actual procedural practice. Moreover, this principle could be more clearly reflected in our constitution.

Finally, the author came to the conclusion that an individual could actually have the right to remain silent and the right not to incriminate oneself, it is extremely critical to educate the person about the existence of these rights. The Directive suggests that Member States could also consider ensuring that, when suspects or accused individuals are issued with a Letter of Rights in accordance with Article 4 of Directive 2012/13/EU, that the declaration contains not only the right to remain silent but also the right not to incriminate oneself.

The author is of the opinion that educating the suspect regarding the right not to incriminate oneself is as significant as informing of the right to remain silent. This is essential to guarantee an individual's right of defense and the right to a fair trial. According to the author, it is obvious

that if a person is not informed of the rights not to incriminate oneself, he or she will not be able to use this right. Therefore, the author proposes to amend the Letter of Rights in use in Estonia so that it could include not only the right to remain silent but also the right not to criminate oneself.

Having analyzed the regulations, directives, EC and ECtHR decisions in force in Estonia and the relevant legal literature in this Master thesis, the author answers the research question:

Based on the abovementioned and on the question of the research, it must be considered that the provisions of the Directive, which reinforce the right of suspects and accused individuals to remain silent and not to incriminate oneself in criminal proceedings, comply with Estonian national law. In general, a few changes could be made in Estonian law so that the right of suspects and accused individuals in crime to remain silent and not to incriminate oneself would be ensured more clearly and to a better level.

KASUTATUD ALLIKAD

Kasutatud kirjandus

1. Amar, A.R, Lettow R.B. Fifth Amendment First Principles: The Self Incrimination Clause. Mich. Law Review, 1995.
2. Annus, T. Riigiõigus. Tallinn, Juura 2006.
3. Ashworth, A, Redmaine, M. The Criminal Process. Oxford University Press, 2005.
4. Ashworth, A. Self-Incrimination in European Human Rights Law – a Pregnant Pragmatism? 30 Cardozo Law Review, 2008.
5. Black, T. Taking Account of the World As it Will Be: The Shifting Course of U.S Encryption Policy. – Federal Communications Law Journal 2001 (53).
6. Cras, S, Erbežnik, A. The Directive on the Presumption of Innocence and the Right to Be Present at Trial. The European Criminal Law Associations' Forum 2016/1.
7. Dolinko, D. Is There rationale for the privilege against self -incrimination? UCLA Law Review, 1986.
8. Eichbauer, M.H. Medieval Inquisitorial Procedure: Procedural Rights and the Question of Due Process in the 13th Century. History Compass 2014 /12.
9. Eisenberg, U. Beweistrecht der stop Spezialkommentar. München: Beck 1999.
10. Harris, O'Boyle, and Warbrick: Law of the European Convention on Human Rights. Second edition. Oxford University Press, 2009.
11. Helmholz, R.H. Origins of the Privilege against self-incrimination: the role of the European ius Commune. New York University Law Review 1990.
12. Kergandberg, E, Pikamäe, P. (koostajad). Kriminaalmenetluse seadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2012.
13. Kergandberg, E. Per aspera ad fair trial. – Juridica 2011/I.
14. Klip, A. European Criminal Law. An Integrative Approach. 3rd edition. Intersentia Ltd, 2016.

15. Kärner, M, Rosin, K. Teekaardidirektiivid kahtlustatavate ja süüdistatavate õiguste tagajana kriminaalmenetluses Direktiiv (EL) 2016/343. Juridica 7/2018.
16. Lamberigts. S. The Directive on the Presumption of Innocence. A Missed opportunity for Legal Persons?- The European Criminal Law Associations' Forum 2016/1.
17. Lamberigts, S. The privilege against self-incrimination. A Chameleon of Criminal Procedure. Research Article, 01.12.2016
18. Langbein, J. H. The origins of Adversary Criminal Trial. Oxford University Press, 2003.
19. Langbein, J.H. The Historical origin of the Privilege against Self-Incrimination at Common Law. 92 Law Review, 1994.
20. Laos, S. Jälitustegevuse seaduslikkuse kontroll.- Tractatus terribiles: artiklite kogumik professor Jaan Sootaki 60. juubeliks. Tallinn, Juura 2009.
21. Levy, L. Origins of the Fifth Amendment. Oxford University Press 1968.
22. Lõhmus, U. Põhiõigused kriminaalmenetluses. Teine, täiendatud ja ümbertöötatud väljaanne, Tallinn: Juura, 2014.
23. MacCulloch, A. The privilege against self-incrimination in competition investigations: theoretical foundation an practical implications, Legal Studies, 2006/26.
24. Madise, Ü jt (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. 4., täiendatud väljaanne, Tallinn: Juura, 2017.
25. Palm, G. Enese mittesüüstamise privileeg ja Touch ID: kas enese mittesüüstamise privileeg laieneb sõrmejäljelugeriga kaitstud telefonile? Juridica 2018 /4
26. Roberts, P, Zuckermann A. Criminal Evidence. Oxford University Press, 2010.
27. Sokoloska, I. Euroopa Parlament. Maastrichti ja Amsterdami leping. 10/2018.
28. Soo, A jt. Euroopa Liidu õiguses sätestatud halduskaristuste kohaldamine Eesti õiguses. Aruanne. Tartu Ülikool, 2020.
29. Theophilopoulos, C. The historical antecedents of the right to silence and the evolution of the adversarial trial system. Stellenbosch Law Review. 2003/14.
30. Trechsel, S, Summers S.J. Human Rights in Criminal Proceedings. Oxford University Press, 2005.
31. Veenbrink, M. Criminal Law Principles and the Enforcement of EU and National Competition Law: A Silent Takeover? Kluwer Law International B.V, 2019.
32. Vordoglou, E. The Compatibility of Decryption Orders With the Right Against Self-incrimination: Compelled Revelation of Passwords. Thessaloniki – Greece, February 2016.

Kasutatud õigusaktid

33. Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2016/343, 9. märts 2016, millega tugevdatakse süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte ja õigust viibida kriminaalmenetluses kohtulikul arutelul. – ELT L 65
34. Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2010/64, 20.10.2010. – ELT L 280
35. Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2012/13, 22.05.2012. – ELT L 142
36. Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv (EL) 2013/48/, 22.10.2013. – ELT L 294
37. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon, 01.06.2010. – RT II 2010, 14, 54.
38. Kriminaalmenetluse seadustik. 12.02. 2003 – RT I, 20.12.2019, 8.
39. Eesti Vabariigi põhiseadus. 28.06.1992 – RT I 27.04.2011, 2.
40. Euroopa Liidu põhiõiguste harta. 07.06.2016 – ELT C 202.
41. Kodaniku ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt-RT II 1994, 10, 11.
42. ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon. Arvutivõrgus: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>
43. Criminal Justice and Public Order Act (1994). Arvutivõrgus: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1994/33/contents>
44. Piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastane konventsioon. – RT II 2006, 26.

Kasutatud kohtupraktika

45. EIKo, 08.06.1976, 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5370/72, *Engel jt vs. Holland*
46. EIKo 06.09.1978, 5029/71, *Klass jt vs Saksamaa*
47. EIKo 27.02.1980, 6903/75, *Deweert vs. Belgia*.
48. EIKo 26.03.1982, 8269/78 *Adolf vs Austria*
49. EIKo 10.12.1982, 8304/78, *Corigliano vs Itaalia*
50. EIKo, 21.02.1984, 8544/79, *Öztürk vs Saksamaa*
51. EIKo 28.06.1984, 7819/77; 7878/77. *Campell ja Fell vs Ühendkuningriik*
52. EIKo 06.12.1988, 10590/83. *Barber, Messegué ja Jabardo vs Hispaania*
53. EIKo 19.02.1991, 12147/86, *Frau vs Itaalia*
54. EIKo 25.02.1993, 10828/84, *Funke vs Prantsusmaa*
55. EIKo 23.11.1993, 14032/88, *Poitrimol vs Prantsusmaa*
56. EIKo 08.02.1996, 18731/91, *John Murray vs. Ühendkuningriik*
57. EIKo 17.12.1996, 19187/91, *Saunders vs Ühendkuningriik*

58. EIKo 06.04.2000, 26772/95 *Labita vs Itaalia*
59. EIKo 02.05.2000, 35718/97, *Condrón vs Ühendkuningriik*
60. EIKo 12.05.2000, 35394/97, *Khan vs. Ühendkuningriik*
61. EIKo 20.06.2000, 36408/97, *Averill vs Ühendkuningriik*
62. EIKo 21.12.2000, 14720/97 *Heaney ja McGuinness vs Iirimaa*
63. EIKo 03.05.2001, 31827/96, *J.B vs Šveits*
64. EIKo 08.10.2002, 44652/98, *Beckles vs Ühendkuningriik*
65. EIKo 05.11.2002, 48539/99, *Allan vs. Ühendkuningriik*
66. EIKo 09.03.2003, 39665/98, 40086/98, *Ezeh ja Connors vs Ühendkuningriik*
67. EIKo 8.04.2004, 38544/97, *Weh vs Austria,*
68. EIKo 24.04.2004, 62543/00, *Gorraiz Lizzaraga jt vs Hispaania*
69. EIKo 23.03.2006, 38258/03, *Vondel vs Holland*
70. EIKo 11.07.2006, 54810/00, *Jalloh vs. Saksamaa*
71. EIKo 29.06.2007, 15809/02, 25624/02, *O'Halloran ja Francis vs Ühendkuningriik*
72. EIKo 27.11.2008, 36391/02, *Salduz vs Türgi*
73. EIKo 11.12.2008, 4268/04, *Panovits vs Küpros*
74. EIKo 10.03.2009, 4378/02, *Bykov vs Venemaa*
75. EIKo, 20.04.2009, 19235/03, *Marttinen vs Soome*
76. EIKo 23.11.2009, 73953/01, *Jussila vs Soome*
77. EIKo 01.06.2010, 22978/05, *Gäfgen vs Saksamaa*
78. EIKo 14.10.2010, 1466/07, *Brusco vs Prantsusmaa*
79. EIKo, 1.02.2011, 23909/03, *Desde vs Türgi*
80. EIKo 27.09.2011, 43509/08, *A. Menarini Diagnostics S.r.l vs Itaalia*
81. EIKo 02.19.2012, 23200/10, 24009/07, 556/10 *Veselov jt. vs Venemaa*
82. EIKo, 21.07. 2015, 29376/12 ja 29384/12, *Zachar ja Cierny vs Slovakkia*
83. EIKo 23.06. 2016, 18041/08, *Truten vs Ukraina*
84. EIKo 30.09.2016, 50541/08, 50571/08, 50573/08, 40351/09, *Ibrahim jt vs Ühendkuningriik*
85. EKo 18.10.1989, C-374/87. *Orkem vs. Euroopa Komisjon*
86. EKo, 29.06.2006, C-308/04 *P. SGL Carbon AG vs komisjon*
87. EKo 05.06.2012, C-489/10, *Bonda*
88. EKo 06.11.2012, C-199/11, *Otis jt.*
89. EKo 26.02.2013, C-617/10, *Åklagaren vs. Hans Åkerberg Fransson*
90. EK määrus, 24.09.2019-C-467/19 PPU.
91. *Pennsylvania v Muniz*, 496 U.S. 582, 596 (1990).

- 92. RKPJKo 3-4-1-1-04
- 93. RKKKo 3-1-1-110-15
- 94. RKKKo 3-1-1-105-97
- 95. RKKKo 3-1-1-105-99
- 96. RKKKo 3-1-1-39-05
- 97. RKKKo, 3-1-1-57-0
- 98. RKKKo 3-1-1-120-05
- 99. RKKKo 3-1-1-25-02
- 100. RKKKo 3-1-1-31-12
- 101. RKKKo 3-1-1-60-07
- 102. TlnRnKo 1-02-26\9

Muud allikad

- 103. Lissaboni leping, millega muudetakse Euroopa Liidu lepingut ja Euroopa Ühenduse asutamislepingut sõlmitud Lissabonis 13. detsembril 2007 – ELT C 306/01
- 104. Amsterdami leping- 10.11.1997. ELT C 340
- 105. Lissaboni lepingu selgitus. Luksemburg: Euroopa Liidu Väljaannete Talitus. 2009.
- 106. Euroopa Liidu toimimise lepingu konsolideeritud versioon, 26.10.2012 – ELT C 326.
- 107. Green Paper from the Commission – Procedural Safeguards for Suspects and Defendants in Criminal Proceedings throughout the European Union, 19.02.2003-ELT 52003DC0075
- 108. Nõukogu resolutsioon teekaardi kohta, mille eesmärk on tugevdada kahtlustatavate või süüdistatavate isikute menetlusõigusi kriminaalmenetluses, 30.11.2009 – ELT C 295/1
- 109. Stockholmi programm – avatud ja turvaline Euroopa kodanike teenistuses ja nende kaitsel. – ELT C 115, 04.05.2010.
- 110. Tampere European Council 15 and 16 october 1999 Presidency conclusions.
Kättesaadav: http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm. 10.12.2019.
- 111. Ettepanek: Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv millega tugevdatakse süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte ja õigust viibida kriminaalmenetluse korral isiklikult kohtulikult arutelul. Brüssel, 27.11.2013. COM(2013) 821 final 2013/0407 (COD).
Arvutivõrgus: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52013PC0821>.
- 112. Commision Staff Working Document Impact Assesment. Accompanying the document Proposal for measures on the strengthening of certain aspects of the

presumption of innocence and of the right to be present at trial in criminal proceedings.
Brüssel 27.11.2013. SWD(2013) 478 final. Arvutivõrgus: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013SC0478&from=EN>

113. Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemadel „Ettepanek: Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv, millega tugevdatakse süütuse presumptsiooni teatavaid aspekte ja õigust viibida kriminaalmenetluse korral isiklikult kohtulikult arutelul“ (COM(2013) 821 final – 2013/0407 (COD)), „Ettepanek: Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv kriminaal-menetluse raames kahtlustatavate või süüdistatavate laste menetluslike tagatiste kohta“ (COM(2013) 822 final – 2013/0408 (COD)), „Ettepanek: Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv, milles käsitletakse esialgset tasuta õigusabi kahtlustatavatele või süüdistatavatele, kellelt on võetud vabadus, ning tasuta õigusabi Euroopa vahistamismäärusega seotud menetluses“ (COM(2013) 824 final – 2013/0409 (COD)), „Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele „Minnes edasi Euroopa Liidu tegevuskavaga kahtlustatavate või süüdistatavate isikute menetluslike tagatiste kohta – tugevdada Euroopa kriminaalõiguse ala aluseid““ (COM(2013) 820 final). – ELT C 226. Kättesaadav: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/?uri=CELEX%3A52014AE0347>
114. EU Directive of the Presumption of Innocence: Implementation Toolkit. Fair Trials. Kättesaadav: https://www.fairtrials.org/wp-content/uploads/2017/06/Presumption-of-Innocence-Toolkit_2.pdf
115. Õiguste deklaratsioon. Kättesaadav: https://www.riigiteataja.ee/aktiisa/1301/1201/6002/JM_m24_lisa1.pdf#
116. Eesti Advokatuur. Põhiõiguste komisjon. Arvamus kriminaalmenetluse seadustiku muutmise seaduse eelnõu väljatöötamise kavatsuse osas. 04.04.2017. Kättesaadav: https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/eesti_advokatuuri_arvamus_krimseadustiku_vt_k_veebruari_2019.pdf
117. KrMS revisjoni VTK kooskõlastamisel laekunud arvamused ja otsused revisjoni I etapi teemaderingi osas, p 8.3. Kättesaadav: https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/ettepanekute_loetelu_ja_otsused.pdf